

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI VA
ADABIYOTI UNIVERSITETI HUZURIDAGI ILMIY DARAJALAR
BERUVCHI DSc.03/30.12.2019.FIL.19.01 RAQAMLI ILMIY KENGASH
ASOSIDAGI BIR MARTALIK ILMIY KENGASH**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI TOSHKENT DAVLAT
O'ZBEK TILI VA ADABIYOTI UNIVERSITETI**

Qo'lyozma huquqida

UDK 42:494,375

DA ZHENXIN (达震鑫)

O'ZBEKCHA VA XITOYCHA MAQOLLARNING LINGVISTIK TADQIQI

**10.00.06 – qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va
tarjimashunoslik**

**FILOLOGIYA FANLARI BO'YICHA FALSAFA DOKTORI (PHD) ILMIY
DARAJASINI OLISH UCHUN YOZILGAN DISSERTATSIYA**

Ilmiy rahbar: f. f. d., professor Muhamedova Saodat Xudoyberdiyevna

TOSHKENT – 2023

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
 I BOB. O'ZBEK VA XITOY TILLARIDA MAQOLLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI, TADQIQ QILISH YO'NALISHLARI	
1.1. O'zbek tilida maqol tushunchasi va uning o'ziga xos xususiyatlari.....	14
1.2. Xitoy tillida maqol tushunchasi va uning o'ziga xos xususiyatlari.....	18
1.3. O'zbekcha maqollarning lingvistik taqiq qilish yo'nalishlari.....	30
1.4. Xitoycha maqollarning lingvistik taqiq qilish yo'nalishlari.....	40
I bob bo'yicha xulosalar.....	47
 II BOB. O'ZBEK VA XITOY MAQOLLARI FONETIK, SEMANTIK, GRAMMATIK XUSUSIYATLARINING CHOG'ISHTIRMA TADQIQI	
2.1. O'zbek va xitoy maqollarining fonetik xususiyatlari.....	49
2.2. O'zbek va xitoy maqollarining semantik xususiyatlari.....	62
2.3. O'zbek va xitoy maqollarining grammatik xususiyatlar.....	88
II bob bo'yicha xulosalar.....	99
 III BOB. O'ZBEKCHA VA XITOYCHA MAQOLLARNING MILLIY-MADANIY VA UNIVERSAL XUSUSIYATLARI	
3.1. O'zbekcha va xitoycha maqollarning milliy -madaniy belgilari	102
3.2. O'zbekcha va xitoycha maqollarning universal xususiyatlari	118
III bob bo'yicha xulosalar.....	130
XULOSA.....	132
FOYDALANILGAN ADBIYOTLAR RO'YXATI.....	135

KIRISH

Dissertatsiya mavzusining dolzarbliji va zaruriyati. Jahon tilshunosligida muayyan xalqning milliy-madaniy, tarixiy, diniy, ijtimoiy-siyosiy qarashlari, hayotiy tajribasining yorqin in’ikiosi bo’lgan maqollarni lingvistik jihatdan tadqiq qilish, ya`ni ularning lingvistik xususiyatlarini yoritish, shakllanish manbalari, etimologiyasini ochib berish, maqollarni xalq hayoti, dunyoqarashi, an’analari, urf-odatlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatish, bu boradagi ilmiy-nazariy qarashlarni umumlashtirish, qardosh va noqardosh xalqlarda ko‘p asrlar davomida shakllangan va to‘plangan maqollarni qiyoslash/chog‘ishtirish masalalariga katta ahamiyat berilmoqda. Shunga ko‘ra maqollar nafaqat adabiyotshunoslik (folklorshunoslik) nuqtayi nazaridan, balki tilshunoslik nuqtayi nazaridan: ularning struktur-semantik, milliy-mental, kognitiv va universal xususiyatlarini aniqlash yuzasidan ham tekshirildi va tekshirib kelinmoqda.

Dunyodagi tillarni ilmiy tadqiq qilish markazlarida, oliv ta’lim muassasalarida paremiologiya, xususan, qiyosiy paremiologiya, qiyosiy lingvokulturologiyaga oid keng qamrovli tadqiqotlar olib borilmoqda. Mazkur tadqiqotlarda qardosh va noqardosh tilardagi maqollarning farqli va o‘xhash xususiyatlarini o‘rganish, ularni qiyosiy-tipologik asosda tahlil qilishga katta e’tibor qaratilmoqda. Xususan, o‘zbek va xitoy tillari nihoyatda maqollarga boy. O‘zbek va xitoy xalqi milliy tafakkur va fiziologik tuzilishi o‘rtasidagi umumiyligi xususiyatlar tufayli xitoy va o‘zbek maqollarida, odamlarning ularni tushunishi o‘rtasida juda ko‘p o‘xhashliklar mavjud. Masalan: o‘zbek va xitoy maqollarida qofiya va uyg‘unlikka ahamiyat beriladi. Maqollarni tuzishda ko‘proq qo‘shma gap qolipidagi gaplardan foydalaniladi, metafora, personifikatsiya va mubolag‘a kabi stilistik figuralar mavjud. Xitoy maqollari Xan xalqining yashash odatlari, yashash muhiti va shu bilan bog‘liq qadriyatlarini va fikrlash tarzini aks ettiradi. O‘zbek tili, madaniyati ham uzoq tarixga ega. O‘zbek maqollari turkiy xalqlarning yashash odatlari, muhiti va shu bilan bog‘liq qadriyatlarini va fikrlash tarzini o‘zida aks ettiradi. Biroq ikki tomon madaniy an’analari va til xususiyatlarining

farqliligi tufayli xitoy va o‘zbek maqollari shakli va semantikasidagi juda ko‘p farqlarni ham aniqlash mumkin bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasida filologiya fanini rivojlantirish, davlat tilining nufuzini oshirish borasida salmoqli ilmiy-amaliy ishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 20-oktabrdagi “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6084-sonli Farmonida: “Oliy ta’lim tizimida o‘zbek tili ilmiy maktablarining zamonaviy metodlarini o‘rganishni yo‘lga qo‘yish, tilning rivojlanish istiqbollari bilan bog‘liq ilmiy muammolarni aniqlash, tadqiq etish”¹ kabi vazifalar belgilanganki, mazkur ustuvor vazifalarni ijro qilishda o‘zbek tilini boshqa tillar bilan qiyoslashga yo‘naltirilgan tadqiqotlarni amalga oshirish, ularning amaliy natijalarini ta’lim jarayoniga tatbiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, bu borada jahon paremiologiyasida, jumladan, o‘zbek va xitoy tilshunosligida maqollarni o‘rganishda, qiyoslashda, ularning lingvomadaniy mohiyatini ochib berishda, fonetik, semantik, grammatik xususiyatlarini har ikki tilning sintaktik qurilishi nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqishda, qiyoslanayotgan tillarda maqollarning universiyaliyalarini aniqlashda dolzarb mavqega ega bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5850-son, 2020-yil 20-oktabrdagi “Mamlakatimizda o‘zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6084-son, 2020-yil 6-noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son Farmonlari, 2018-yil 5-iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 октябрдаги “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6084-сонли Фармони // Ўзбекистон Конун хужжатлари тўплами. 06/20/6084/1398.

ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-3775сон Qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-avgustdag'i "Ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitish sifatini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 610-son Qarori va boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yo'nalishlariga mosligi. Tadqiqot respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining I. «Axborotlashgan jamiyat va demokratik davlatni ijtimoiy, huquqiy, iqtisodiy, madaniy, ma'naviy-ma'rifiy rivojlantirishda innovatsion g'oyalar tizimini shakllantirish va ularni amalga oshirish yo'llari» ustuvor yo'nalishiga muvofiq bajarilgan.

Muammoning o'rganilganlik darjasи. Maqollarning qiyosiy-tipologik xususiyatlari I.Begmurodov, R.A.Latipova, I.K.Mirzayev, Z.Yusupova, Y.Osheva, L.Babitova, O.Igbolov, P.Bakirov, G.Ergasheva, O.Uralova, M.Temirova, R.U.Majidova, Z.R.Narmuratov kabi olimlar tomonidan tadqiq qilingan². Shuningdek,

² Бегмуратов И. Узбекско-казахские фольклорные связи: Автореф. дис... канд. филол. наук. – Ташкент, 1990. – 21 с.; Латыпова Р.А. Нормы речевого поведения в зеркале английской и башкирской паремии: Автореф. дис... канд. филол. наук.– Уфа, 2003.– 17 с.; Мирзаев И.К., Нарзикулов А. Французча мақол ва маталларнинг ўзбек тилидаги муқобиллари. – Самарқанд: СамДУ, 1981. – 67 б.; Юсупова З.А. Языковые аспекты реализации противопоставления в паремии (на материале французских, английских и русских пословиц): Дис... канд. филол. наук. – Уфа: БГУ, 2005. – 146 с.; Ошева Е.А. Лингвокультурная специфика паремиологического пространства (на материале русского и английского языков): Автореф. дис... канд. филол. наук. – Пермь, 2013. – 21 с.; Бабитова Л.А. Английские и кабардино-черкесские пословицы и поговорки в pragmalingvokulturologicheskom аспекте: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Махачкала, 2013. – 26 с.; Игболов О.Ш. Лексико-семантический анализ особенностей пословиц и поговорок в таджикском и английском языках (на материале "Маснавии маънави" Джалолуддина Руми): Дис... канд. филол. наук. – Душанбе, 2017. – 166 с.; Бакиров П. Номинацентрические пословицы в разносистемных языках (на материале русского, узбекского и казахского языков): Дис... докт. филол. наук. – Ташкент, 2007. – 287 с.; Эргашева Г. Инглиз ва ўзбек тиллари фразеология ва паремияларида гендер аспектининг киёсий-типологик тадқики. Филол. фан. номз... дисс. – Тошкент, 2011. – 164 б. Уралова О.П. Инглиз ва ўзбек тилларида "оила" бош лексемали мақоллар семантикаси ва структураси. Филол. фан. фалс. док. (PhD)... дисс. – Самарқанд, 2021. – 144 б.; Темирова М. Ўзбек ва кирғиз халқ мақоллари типологияси. Филол. фан. фалс. док. (PhD)... дисс. – Тошкент, 2018. – 166 б.; Маджидова Р. Антропоцентрик мақолларнинг аксиологик тадқики (ўзбек ва рус тиллари материаллари асосида). Филол. фан. доктори (DSc)... дисс. автореф. – Фарғона, 2020.; Нармуратов З.Р. Инглиз ва ўзбек тилларида "таълим, илм" концептларига оид паремаларнинг лингвомаданий тадқики. Филол. фан. фалс. док. (PhD)... дисс. автореф. -Термиз, 2022. -51 б.

o‘zbekcha maqollarning noqardosh tillar bilan chog‘ishtirilgan tahlili yuzasidan bir nechta ilmiy maqolalar ham e’lon qilingan, e’lon qilinmoqda³.

O‘zbek tilshunoslari X.Abdurahmonov, M.Sadriddinova, B.Jo‘rayeva, D.A.Tosheva, D.Turdaliyeva, Sh.Sh.Qalandarov, I.M.Mirzaaliyev, G.Komilovalar o‘zbekcha maqollarning shakllanish asoslari, leksik, leksik-stilistik, grammatik tahliliga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlarni olib borishgan⁴.

Xitoy tilshunosligida ham xitoycha maqollar turli aspektlarda tadqiq qilingan, 1920-yillardan boshlab Guo Shaoyu (郭绍虞), Du Tongli (杜同力), Ming Enpu (明恩浦) (AQSh), Cao Boxan (曹伯韩), Chen Yide (陈以德), Vang Guodong (王国栋), Van Shunde (王顺德), Xue Chengzhi (薛诚之) va boshqalarning tadqiqotlarida maqollarni boshqa yondosh hodisalar, xususan, aforizmlar, hikmatli so‘zlar bilan solishtirish, ular orasidagi o‘xshashlik va farqlarni ko‘rsatishga ahamiyat berilgan⁵.

³ Жумабоева Ж., Абдуллаева Н. Градуоним компонентли ўзбек халқ мақоллари ва уларнинг инглиз тилидаги муқобиллари // Хорижий филология. №4, 2017. – Б.30-33; Абдуллаева Н. Ўзбек ва инглиз халқ мақолларида мақрорадуонимия // An international scientific and practical online conference on the topic tsul international conference on teaching foreign languages (tsul icon - flt). Foreign languages department. – Tashkent, 2021; Мадалов Н.Э. Ўзбек тилшунослигида мақолларнинг лингвистик тадқики // Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 11 | 2022 ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,12 | ASI-Factor: 1,3 | SJIF: 5,7 | UIF: 6,1; Мадалов Н.Э. Инглиз ва ўзбек тилларидаги оддий табиат ҳодисалари билан боғлиқ мақолларнинг чоғиштирма таҳлили // Academic Research in Educational Sciences Volume 4 | Issue 1 | 2023 ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,12 | ASI-Factor: 1,3 | SJIF: 5,7 | UIF: 6,1. va b.

⁴ Абдураҳмонов X. Синтаксические особенности узбекских народных пословиц: Автореф. дис... канд. филол. наук. – Ташкент: АН УзССР, 1964. – 18 с.; Садриддинова М. Лексика узбекских пословиц и поговорок: Автореф. дис... канд. филол. наук. – Ташкент, 1985. – 18 с.; Ўзбек халқ мақолларининг қисқача синонимик луғати. – Тошкент: Фан, 2006; Жўраева Б. Мақолларнинг ёндош ҳодисаларга муносабати ва маъновий хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 2007. – 66 б.; Жўраева Б. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари. – Тошкент: Akademnashr, 2019. – 224 б.; Жўраева Б. Мақолларнинг лисоний мавқеи ва маъновий услубий қўлланилиши: Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 2002.; Жўраева Б. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари ва pragmatik xususiyatlari: Filol. fan. dok... (DSc) disss. autoreref. – Самарқанд, 2019. -73 б.; Тошева Д.А. Зооним компонентли мақолларнинг лингвокультурологик хусусиятлари. Филол. фан. фалс. док (PhD)... дисс. автореф. – Тошкент, 2017; Турдалиева Д.Т. Ўзбек халқ мақолларининг лингвопоэтик хусусиятлари. Филол. фанлари фалсафа док.(PhD)... дисс. – Фарғона, 2018. – 144 б.; Қаландаров Ш.Ш. Ўзбек лингвомадданий мухитида халқ мақоллари эвфемизацияси. Фил. фан. фалс. док. (PhD) ... дисс. автореф. – Фарғона, 2019; Мирзаалиев И.М. Қадимги туркий мақоллар семантикаси ва стилистикаси (“Девону луғати-т-турк” материали мисолида). Филол. фан. фалс. док.(PhD)...дисс. автореф. – Тошкент, 2020. Комилова Г. Ўзбек тилидаги мақолларнинг аксиолингвистик таҳлили. Филол. фан. фалс. док. (PhD)... дисс. автореф. – Тошкент, 2022.– 50 б.

⁵郭绍虞, 谚语的研究, 商务印书馆, 北京, 1925 年 6 月 ;杜同力《关于谚语的报告和说明, 商务印书馆, 北京, 1925 年; (Guo Shaoyu. Maqollar bo‘yicha tadqiqotlar. – Pekin: Tijorat matbuoti, 1925) ;杜同力《关于谚语的报告和说明, 商务印书馆, 北京, 1925 年; (Du Tongli. Maqollar haqida ma’ruza va tushuntirish. – Pekin: Tijorat

1949-yillardan boshlab Ven Duanzheng (温端政, Vu Zhankun (武占坤), Ma Guofan (马国凡), Vang Yi (王毅), Vang Qin (王勤), Sun Weizhang (孙维张) va boshqalar xitoy maqollarini tizimli jamlashgan va tahlil qilishgan. Bu davrda maqollarni o‘rganishda ularning o‘ziga xos xususiyatlari, tasnifi va mazmuniga alohida e’tibor qaratilib, maqollarga o‘ziga xos “tinish so‘z” sifatida qaralib, tahlil va tadqiqot ishlarini olib borishda zamonaviy tilshunoslik nuqtayi nazari va usullaridan foydalanaligancha⁶.

1990-yillardan boshlab Chjan Xui (张辉), Kou Fuming (寇福明), Van Shaoxua (汪少华), Xe Syuvey (何学威), Chen Suping (陈素萍), Luo Shenxiao (罗圣豪), Shen Xuayxing (沈怀兴), Jiang Yuanyuan (江源源), Xou Pu (侯璞), Yu Fumin (郁福敏), Guo Shanlian (郭珊莲), Jiang Lei (蒋磊) va boshqalar xitoy maqollari va chet tili maqollarini qiyosiy o‘rganishni amalga oshirishgan. Bu davrda maqollarning tabiatini va ularni pragmatik tarzda o‘rganish, jumladan, maqollarning ijtimoiy, pragmatik va ritorik vazifalarini o‘rganishga, ularning muhim xususiyatlari va me’yorlanishiga oid tadqiqotlarga alohida e’tibor qaratildi. Shu vaqtdan boshlab maqollarning semantikasini o‘rganish olimlarning e’tiborini torta boshladи⁷.

matbuoti, 1925); 明恩溥, 汉语谚语熟语集, 商务印书馆, 北京, 1902 年; (Ming Enpu. Xitoy maqollarini va idiomalari to‘plami. – Pekin: Tijorat matbuoti, 1925); 曹伯韩, 谈谚语, 人民文学出版社, 北京, 1927 年; (Cao Boxan. Maqollar haqida. – Pekin: Xalq adabiyoti nashriyoti, 1927); 陈以德, 从谚语的搜集整理谈到口头语的语汇, 商务印书馆, 北京, 1933 年 (Chen Yide. Maqollar to‘plamidan og‘zaki so‘zlarning lug‘atiga qadar. – Pekin: Tijorat matbuoti, 1933); 王国栋《谚语的搜集和整理》, 商务印书馆, 北京, 1935 年 (Vang Guodong. To‘plam va maqollarni tartibga solish. – Pekin: Tijorat matbuoti, 1935); 王顺德, 北夏农谚研究, 商务印书馆, 北京, 1935 年 (Van Shunde. Shimoliy Sya qishloq xo‘jaligi maqollar bo‘yicha tadqiqotlar. – Pekin: Tijorat matbuoti, 1935); 薛诚之, 谚语的探讨, 商务印书馆, 北京, 1936 年 (Xue Chengzhi. Hikmatlar muhokamasi. – Pekin: Tijorat matbuoti, 1936).

⁶ 温端政, 中国谚语大全(上下), 上海辞书出版社, 上海, 2000 年 (Ven Duanzheng. Xitoy maqollarini entsiklopediyasi. – Shanxay: Shanxay lug‘at nashriyoti, 2000); 武占坤 马国凡, 谚语, 内蒙古出版社, 1983 年 (Vu Zhankun, Ma Guofan. Hikmatlar. – Ulanbator, 1983) 王毅, 略论中国谚语, 商务印书馆, 北京, 1961 年; (Van Yi. Xitoy maqollar haqida qisqacha munozara. – Pekin, 1961).

⁷ 张辉, 熟语及其理解的认知语义学研究, 军事谊文出版, 北京, 2003 年 (Chjan Xui. Idiomalarning kognitiv semantikasi va ularni tushunish bo‘yicha tadqiqotlar. – Pekin: Military Yiwen nashriyoti, 2003); 寇福明, 汉英谚语对比研究, 中央民族大学出版社, 北京, 2007 年 (Kou Fuming. Xitoy va ingliz maqollarini qiyosiy o‘rganish. – Pekin: Minzu Xitoy universiteti nashriyoti, 2007); 汪少华, 谚语·构架·认知, 外语与外语教学出版社, 上海, 2008 年 (Vang Shaoxua. Maqollar. – Shanxay: Frame Tan olish bilimlari, chet tillari va chet tillarini o‘qitish nashriyoti, 2008);

Ko‘rinadiki, o‘zbekcha maqollar O‘zbekistonidagi tilshunoslar tomonidan ikki aspektida tadqiq qilingan, ya`ni maqollar so‘zbek tili nuqtayi nazaridan tahlil qilingan va ular boshqa qardosh (qozoq, qirg‘iz), noqardosh (asosan, ingliz tili) tillardagi maqollar bilan qiyoslangan/chog‘ishtirilgan. Ammo shu vaqtgacha Xitoyda ham, O‘zbekistonda ham maqollarning lingvistik jihatlari, ularning semantik-struktur, milliy-madaniy va universal jihatlari chog‘ishtirilmagan. Shunga ko‘ra bizning mazkur ishimiz bu sohadagi dastlabki dissertatsiyadir.

Tadqiqotning dissertatsiya bajarilgan oliy ta’lim muassasasining ilmiytadqiqot ishlari rejalari bilan bog‘liqligi. Tadqiqot Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyot universitetidagi qiyosiy-tipologik tadqiqotlar, xususan, O‘zga tilli guruhlarda o‘zbek tili ta’limi kafedrasining “Qiyosiy lingvistika va madaniyatlararo aloqalar” deb nomlangan istiqbolli ilmiy tadqiqotlar mavzusi doirasida bajarilgan.

Tadqiqot maqsadi o‘zbekcha va xitoycha maqollarning chog‘ishtirma lingvistik jihatlarini ilmiy asoslashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari. Tadqiqot maqsadini amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

- o‘zbekcha va xitoycha maqollarning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash;
- o‘zbekcha va xitoycha maqollarni lingvistik jihatdan taqiq qilish yo‘nalishlarini tahlil qilish;

何学威、陈素萍，论谚语的形式美，*娄底师专学报*，1995年 (He Xuewei va Chen Suping. Maqollarning rasmiy go‘zalligi haqida // Loudi o‘qituvchilar kolleji jurnalı, 1995); 罗圣豪，论汉语谚语，*四川大学学报*，重庆，2003年 (Luo Shenghao. Xitoy maqollari haqida // Sichuan universiteti jurnalı. – Chongqing, 2003). 盛怀兴，汉语谚语中意合法的运用，*语言教学与研究*，北京，2004年 (Shen Huaixing. Xitoy maqollarining italyan tilida qo‘llanilishi, til o‘rgatish va tadqiqot.- Pekin, 2004); 江源源，从系统功能角度解读汉语谚语，*成都师范学院学报*，成都，2011年；(Jiang Yuanyuan. Xitoy maqollarini tizim funksiyasi nuqtai nazaridan izohlash // Chengdu Normal universiteti jurnalı. – Chengdu, 2011); 侯璞，*谚语的语篇功能*，商务印书馆，北京，2012年；(Xou Pu. Maqollarning nutq funksiyalari. – Pekin: Business The Press, 2012); 郁福敏、郭珊莲，英汉习语对比，*上海交通大学出版社*，1999年 (Yu Fumin, Guo Shanlian. Ingliz va xitoy iboralarini taqqoslash. – Shanxay: Shanxay Jiaotong universiteti nashriyoti, 1999); 蒋磊，英汉习语的文化观照与对比，*武汉大学出版社*，2000年；(Jiang Lei. Ingliz va xitoy iboralarining madaniy istiqboli va taqqoslanishi. – Wuhan: Wuhan universiteti nashriyoti, 2000).

o‘zbekcha va xitoycha maqollarining fonetik, semantik, grammatic xususiyatlarini aniqlash, chog‘ishtirish natijasida ularning fonetik, semantik, struktur, grammatic o‘xhash hamda farqli tomonlarini ochib berish;

o‘zbekcha va xitoycha maqollarning milliy-madaniy xususiyatlarini chog‘ishtirish, ular o‘rtasidagi lisoniy-madaniy nomuvofiqliklarni yoritish;

o‘zbekcha va xitoycha maqollarning universal xususiyatlarini maqollardagi semantik va shakliy o‘xhashliklar orqali yoritib berish va b.

Tadqiqotning obyekti sifatida o‘zbek va xitoy tillaridagi maqollar tanlangan.

Tadqiqotning predmetini o‘zbek va xitoy tillaridagi maqollarning lisoniy mavqeyi, fonetik, semantik-strukturaviy, milliy-madaniy, universal xususiyatlarini, chog‘ishtirma-tipologik munosabatlarini o‘rganish tashkil etadi.

Tadqiqot usullari. Tadqiqot mavzusini yoritishda komponent tahlil, tavsifiy-tahliliy, chog‘ishtirma-qiyosiy, analitik metodlardan foydalanilgan.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi quyidagilardan iborat:

o‘zbek va xitoy tillaridagi maqollarning leksik-grammatik maqomini aniqlash mezonlari ularning tuzilishi, semantikasi, obrazliligi, didaktikligi kabi o‘zaro farqlovchi xususiyatlar tarkibini aniqlashtirish asosida dalillangan;

o‘zbekcha va xitoycha maqollarning fonetik xususiyatlari aniqlanib, ularni chog‘ishtirish natijasida fonetika nuqtayi nazaridan xitoycha maqollar asosan maqollarning semantikasini ohang, urg‘u, qofiyalar orqali ifodalashi, o‘zbek maqollarida asosan urg‘u va qofiya ishlatilishi ochib berilgan;

o‘zbekcha va xitoycha maqollardagi sinonimiya, antonimiya, gradunomiya, maqollarda so‘z tanlash, qo‘llashning o‘ziga xos yo‘llari aniqlanib, maqollarning o‘ziga xos semantik xususiyatlari ko‘rsatilgan, grammatica nuqtayi nazaridan, o‘zbek va xitoy maqollari sodda va qo‘shma gaplardan tuzilgan bo‘lsa-da, xitoy maqollarida murakkabroq jumlalar ko‘p ishlatilishi, gap tuzilishi nuqtayi nazaridan xitoy maqollari murakkab bo‘lsa-da, uyg‘un intonatsiyaga egaligi, o‘zbek maqollarida ham sodda gaplardan ko‘ra qo‘shma gaplar ko‘p uchrashi aniqlangan;

o‘zbekcha va xitoycha maqollar o‘rtasidagi lisoniy-madaniy nomuvofiqliklar mazmuni ikki xalq tarixi, mentaliteti, madaniyati, har xil dinlar, geografik joylashuvi bilan bog‘liqligi kabi lisoniy-madaniy nomuvofiqliklarni belgilash asosida ochib berilib, o‘zbekcha va xitoycha maqollar o‘rtasidagi universaliyalar aniqlanib, ular semantik-struktur jihatdan chog‘ishtirilgan.

Tadqiqotning amaliy natijasi quyidagilardan iborat:

o‘zbek va xitoy tillarida maqollar semantikasi va strukturasi bilan bog‘liq bo‘lgan tomonlari va o‘ziga xos xususiyatlarining qiyosiy tahlili ilmiy-nazariy ahamiyat kasb etishi sababli “Tilshunoslik nazariyasi”, “Qiyosiy leksikologiya”, “Qiyosiy uslubiyat”, “Tarjima nazariyasi va amaliyoti”, “Qiyosiy tipologiya”, “Madaniyatshunoslik” kabi fanlardan yaratiladigan darslik va o‘quv qo‘llanmalarning mukamallashuviga yordam berishi asoslagan;

o‘zbek va xitoy tillaridagi maqollarning semantikasi va strukturasi, milliy-madaniy va universal xususiyatlarini tahlil qilish uchun ishlab chiqilgan metodikaning qardosh bo‘lmagan tillarga xos boshqa tipdagi maqollarini tadqiq qilishda foydalanish mumkinligi dalillangan;

maqollarning o‘ziga xos xususiyatlari madaniyatlararo muloqot jarayonida foydalanimishi va o‘rganilishida ishonchli manba bo‘lib xizmat qilishi dalillangan;

o‘zbek va xitoy tillaridagi maqollarning chog‘ishtirma tahlili natijalaridan o‘zbeklarga xitoychani, xitoylarga o‘zbekchani o‘rgatishda samarali foydalanish mumkin.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi. Muammoning aniq qo‘yilganligi, ishning o‘rganish obyektlari aniq belgilab olinganligi, o‘rganilgan materialning o‘zbek va xitoy tillari tabiatidan kelib chiqqan holda xulosalar qilishga yordam berishi, ularning asosli ekanligi, til o‘qitish metodikasiga nazariy jihatdan mos kelishi, metodologik mukammalligi, chog‘ishtirma tahlilni amalga oshirishda mavjud isbotlangan manbalarga tayanilganligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining ilmiy va amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati shundan iboratki, tadqiqotda o‘zbek va xitoy tillaridagi maqollar lingvistik metodlar tafbiqida qiyosiy-chog‘ishtirma aspektida tahlil qilingan va ularning lingvistik xususiyatlari atroflicha ochib berilgan hamda maqollarning komponent tarkibi aniqlangan, ularni qiyosiy-tipologik jihatdan chog‘ishtirish va tadqiq etish nazariyasini yanada boyitishga xizmat qilishi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati shundan iboratki, ilmiy ishda erishilgan natijalardan O‘zbekiston va Xitoy OTMlarda o‘qitiladigan “Nazariy va amaliy grammatika”, “Qiyosiy tipologiya”, “Qiyosiy frazeologiya”, “Qiyosiy terminologiya”, “Lingvomadaniyatshunoslik” kabi fanlardan darsliklar, o‘quv qo‘llanmalarini yaratishda, ushbu fanlardan nazariy va amaliy mashg‘ulotlar olib borishda, magistratura bosqichida “Lingvistik tadqiqot metodlari”, “Zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammolari”, “Frazeologiyaning dolzarb masalalari” kabi fanlardan maxsus kurslarni tashkil etishda, shuningdek, o‘zbek -xitoy, xitoy -o‘zbek ikki tilli maqollar lug‘atlarini tuzishda manba sifatida foydalanish mumkinligi bilan belgilanadi.

Tadqiqotni yozish jarayonida o‘zbekcha-xitoycha lug‘at tayyorlangan bo‘lib, bu lug‘atdan 3.2 mln dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi, shulardan, 3754 ta maqol joy olgan (lug‘atning umumiyligi sahifasi 3434 betdan iborat). Lug‘at juda katta hajmda bo‘lganligi tufayli uni dissertatsiyaga ilova qilishning iloji bo‘lmadi.

Dissertant O‘zbekistonga Xitoy korxonalarining sarmoya kiritishi bilan bog‘liq O‘zbekistonning 15 ta amaldagi qonunlari, qonunchilikning 1000 dan ortiq moddalari, farmonlar va normativ-huquqiy hujjatlarini tarjima qilishda, Shanxay Hamkorlik Tashkiloti Sammiti, O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligining xalqaro ko‘rgazmalarida ko‘p marotaba tarjimon sifatida qatnashgan.

Tadqiqot natijalarining joriy qilinishi. O‘zbekcha va xitoycha maqollarni chog‘ishtirish bo‘yicha olingan ilmiy va amaliy natijalar asosida:

nomlar zaxirasini yaratish uchun o‘zbek xalq maqollarida ifodalangan leksemalar xalqimiz hayotida muhim oziq-ovqat mahsuloti, kiyim-kechak manbayi sifatida katta

rol o‘ynagani sababli kundalik yashash tarzi, hayot kechirishi, urf-odat, marosimlari shakllanishiga ma’lum darajada asos bo‘lganligi, mazkur maqollarda bugungi kunda unutilgan yoki unutilayotgan milliy o‘yin, udum, an‘ananlarimiz saqlanib kelayotganligi tahliliga doir ilmiy xulosalardan Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2019–2022-yillarda bajarilgan A-OT-2019-10 raqamli “O‘zbek tilida neymning: me‘yoriy-huquqiy asoslarini yaratish” mavzusidagi amaliy loyihada foydalanilgan (Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetining 2023-yil 3-martdagি 01/4-472-son ma’lumotnomasi). Natijada loyiha maqollarda bugungi kunda unutilgan yoki unutilayotgan milliy o‘yin, udum, an‘ananlarimizga doir tahliliy materiallar bilan boyitilgan;

o‘zbek va xitoy tillaridagi maqollarda odamning ijobiy yoki salbiy baho ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qiladigan va adresatga xos harakatlar, fikrlash yoki baholash kategoriyalari doirasidagi ma’no markerlari; maqollarda insonni fazilatlari va faoliyat obrazining mezoniga ko‘ra baholash, xususan, ma’noning ikki tomonliligi xususiyatiga ega bo‘lgan axloqiy, estetik, intellektual, pragmatik baholash turlariga ajratilgan terminlarga oid ilmiy ma’lumotlardan Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2017–2018-yillarda bajarilgan OT-A1-018 raqamli “O‘zbek tili va uning tarjimasi bilan bog‘liq elektron va bank-moliya terminlarining ko‘p tilli lug‘atlarini yaratish” mavzusidagi amaliy loyihada foydalanilgan (Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetining 2023-yil 3-martdagи 01/4-473-son ma’lumotnomasi). Natijada maqollar u yoki bu xalqning milliy-madaniy xususiyatlarini va olamning lisoniy manzarasini aks ettiruvchi asosiy namunalarini qo‘llash orqali xalq mentalitetini aks ettirishi masalalari o‘z yechimini topgan.

Tadqiqot natijalarining aprobatsiyasi. Mazkur tadqiqot natijalari bo‘yicha 3 ta xalqaro va 1ta respublika ilmiy-amaliy anjumanlarida ma’ruzalar qilingan.

Tadqiqot natijalarining e'lon qilinganligi. Dissertatsiya mavzusi bo'yicha 17 ta ilmiy ish, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlarida 13 ta maqola, jumladan, 3 tasi respublika, 10 tasi xorijiy jurnallarda e'lon qilingan.

Dissertatsyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya kirish, uch asosiy bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxatidan iborat. Dissertatsyaning umumiy hajmi 143 sahifani tashkil etadi.

I BOB. O'ZBEK VA XITOY TILLARIDA MAQOLLARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI, ULARNI TADQIQ QILISH YO'NALISHLARI

1.1. O'zbek tilida maqol tushunchasi va uning o'ziga xos xususiyatlari

Xalqning ijtimoiy-tarixiy, hayotiy tajribasidan kelib chiqqan hikmatli so'zlar o'zbek tilida "maqol", tojiklarda "zarbulmasal", ruslarda "пословица", arablarda "naql", turklarda "ataso'zu" deb nomlanadi. Hajman qisqa, ammo mazmunan keng tushunchani anglatuvchi hikmatli so'zlar turli mavzularni qamrab oladi.

M.Murodovaning "Folklor va etnografiya" asarida ta`kidlanishicha: "Til, falsafa va badiiy ijodning o'ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan xalq maqollari folklorning ixcham shakl, ammo teran mazmunga ega bo'lgan bir janridir. Maqol xalqning ko'p asrlar mobaynidagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotda to'plagan tajribalari, kuzatishlari asosida yuzaga kelgan ixcham, chuqur mazmunga ega bo'lgan og'zaki ijod janrlaridan biridir. Maqol atamasi arabcha - «*qavlun*» - *gapirmoq, aytmoq* so'zidan olingan, u aytib yuriladigan ibora, ifodalardir. Maqol har bir xalqning og'zaki ijodida uchraydigan janrdir. Doston, ertak, afsona va rivoyatlar voqelikni hikoya tarzida aks ettirsa, maqollar xalqning dono tajribasini xulosalar, hukmlar orqali ifodalaydi. Hajman ixcham bo'lgan maqolda bayoni dostonlarga teng bo'lgan voqealar mujassamlangan. Maqolda fikr aniq, tugal xulosa, lo'nda hukm tarzida ifodalanadi" ⁸.

Yuqorida ta`kidlanganidek, o'zbek tilidagi maqollar xalq falsafiy va badiiy ijodining o'ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan ixcham shaklli, ammo teran mazmunga ega bo'lgan alohida janrdir. Har biri til ko'rmini, nutq nafosatini, aql-farosat va tafakkur mantig'ini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish etgan va eta oladigan bunday badiiyat qatrалари o'zbek xalqining ko'p asrlik hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamisolari bir oynasidir⁹. Bu badiiy oynada insonning hayotga, tabiatga, oila va jamiyatga munosabati, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy, axloqiy-

⁸ Муродова М. Фольклор ва этнография (электрон ўкув кўлланма). 2006. <https://library.samdu.uz/files/>

⁹ Мирзаев Т.М. Сўздан сўзниг фарқи бор // Ўзбек халқ мақоллари. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/ozbek-xalq-maqollari.html>

estetik va falsafiy qarashlari, qisqasi, o‘zi va o‘zligi to‘la namoyon bo‘lgandir¹⁰. Shuning uchun ham maqollar g‘oyatda keng tarqalgan bo‘lib, asrlar davomida jonli so‘zlashuv va o‘zaro nutqiy munosabatlarda, badiiy, tarixiy va ilmiy asarlarda, siyosiy va publitsistik adabiyotda doimiy ravishda qo‘llanib kelgan va qo‘llanmoqda. Ammo ularning muayyan qismi unutilib ham ketgan. Chunki o‘zbek xalqining bunday ulkan folklor merosi folkloristik nuqtayi nazardan keyingi asrlargacha deyarli to‘planmay va o‘rganilmay kelgan. Lekin bundan xalq maqollari o‘tmish adiblari, shoirlari, tarixchilari e’tiboridan mutlaqo chetda ekan, degan xulosa chiqarmasligimiz kerak.

O‘zbek tilidagi maqollar yashovchanligi, asrlar davomida shakllanib, sayqal topganligi, tarbiyaviy ahamiyatga egaligi bilan ajralib turadi. Turli ifoda usullariga ko‘ra maqollarni ikki toifaga bo‘lish mumkin: bir turida maqolning asl ma’nosini “gap” bo‘lib, “ijtimoiy bilimni to‘g‘ridan-to‘g‘ri beruvchi, ijtimoiy tajribani umumlashtiruvchi, nasihat va undash ma’nolariga ega bo‘lgan falsafiy qofiya”ni anglatadi¹¹. Bunday maqollar sodda va xalqchil so‘zlardan iborat bo‘lib, tajriba va bilimni hamda dunyo haqiqatlarini tushuntiradi; boshqa turi esa obrazli (意象) bo‘lib, uning asl ma’nosini “o‘xshatish” yoki “metafora” asosida shakllanadi. Ikkinchisi turida “ma’lum bir haqiqatni ifodalash uchun metafora, jonlantirish, qiyoslash, mubolag‘a va boshqa vositalardan foydalaniladi¹².

O‘zbek olimasi B.Jo‘rayeva “O‘zbek xalq maqollarining qisqacha sinonimik lug‘ati” ning Kirish qismida shunday deydi: “Xalq tafakkuri durdonasi hisoblanmish maqollar nafaqat xalq hayoti, qarashini ifodalashi bilan qadrli, balki kundalik turmushimizda nutqimizni boyituvchi vositalardan biri hamdir”¹³.

T.Mirzayev har bir kishining nutqida 800 tagacha maqol borligini, biroq so‘ralganda 800 ta maqolni ketma-ket yoddan aytib berolmasligimiz mumkinligini ta’kidlaydi. Ammo u faoliyatimiz davomida maqollarni turli munosabatlarda

¹⁰ Мирзаев Т.М. Ко‘rsatilgan manba.

¹¹ Мирзаев Т.М. Ко‘rsatilgan manba.

¹² Мирзаев Т.М. Ко‘rsatilgan manba.

¹³ Жўраева Б. Ўзбек халқ мақоллари шакланишининг лингвистик асослари. -Тошкент, 2019. – Б.11.

nutqimizda ko‘p qo‘llashimizni” ham qayd qiladi¹⁴.

O‘zbek tilidagi maqollar mazmuniga ko‘ra yaxlit ma’noni ifodalaydi. Grammatik tarkibi jihatidan turg‘un bo‘lib, foydalilanilayotganda ularning tarkibiy qismi xohishga ko‘ra o‘zgartirilishi mumkin emas.

O‘zbek tilidagi maqollar xalqning hayotiy tajribasi va bilimlarining timsoli bo‘lib, tasviriy ifodalarga boy. Masalan: *Nima eksang, shuni o‘rasan* (种瓜得瓜, 种豆得豆). Ular mazmunan boy bo‘lib, odamlarning dunyoqarashi, axloqi, hayotiy bilimlarini aks ettiradi. Masalan: *Bugungi ishni ertaga qo‘yma* (今日事今日毕).

Maqollar o‘zbek xalqining og‘zaki nutqida keng tarqalgan bo‘lib, ular o‘zida odamlarning ko‘p yillik hayotiy tajribasini mujassamlashtiradi. Ularni xulosa chiqarish, nasihat berish va ogohlantirish ma’nolariga ega bo‘lgan turg‘un gaplar, deb ham hisoblash mumkin. Masalan: *G‘at-g‘at etgan – karnaychi, baloga qolgan – surnaychi* (跑掉的是小号, 惹麻烦的是唢呐手; 城门失火殃及池鱼).

Shuningdek, maqollar muayyan fikrni ifodalovchi sodda va oldindan shakllangan jumlalar bo‘lib, tuzilishi jihatdan ular, ko‘pincha, muayyan to‘liq ma’noni ifodalovchi yaxlit gaplarga teng keladi. Ular lo‘nda va turg‘un tuzilgan bo‘lib, chuqur ma’noni ifodalaydi hamda jonli tasvirga ega bo‘ladi. Maqollar adabiyotda keng tarqalgan, boy mazmunli va teran ma’noli janrlardan biri sanaladi. Ular xalq tajribasining qimmatli timsolidir. O‘zbek tilidagi maqollar yana tarbiyalash va bilimni yetkazish vazifasini ham bajaradi. Masalan: *Oyning o‘n beshi qorong‘u bo‘lsa, o‘n beshi yorug‘* (月有阴晴圆缺, 人有旦夕祸福), *Qars ikki qo‘ldan chiqadi*. (一个巴掌拍不响).

Maqollar o‘zbek xalqining kundalik hayotida shakllangan xalqchil, sodda, ibratlari va qofiyali, lo‘nda va sodda tuzilgan bo‘lib, yaxlit bir g‘oyaviy mazmunni ifodalaydi

¹⁴ Мирзаев Т.М. Ko‘rsatilgan manba.

va pragmatik vazifalarni bajaradi: *Vafo qilgan vafo topar, jafo qilgan jafo topar* (善有善报，恶有恶报）.

Mavjud adabiyotlarda o‘zbek maqollarining kelib chiqishi, tarkibiy shakli, semantik mazmuni, uslubiy va pragmatik vazifasiga ko‘ra o‘ziga xos xususiyatlari ko‘rsatilgan¹⁵. Ularda quyidagi xususiyatlar jamlanganligi ta`kidlanadi:

1. Turg‘unlik. Maqollarning boshqa iboralardan farqi shundaki, ularda qoliplanganlik darajasi yuqoriqoq bo‘lib, tasdiqlash xususiyati kuchliroqdir. Maqollar uzoq tarix davomida qolipga tushgan holda hozirgacha yetib kelgan jumlalar bo‘lgani sabab muntazam va turg‘un jumla qolipi sifatida, jamiyat a`zolari tomonidan amal qilinadi va yakka bir shaxs xohishiga ko‘ra maqolning biror qismini o‘zgartira olmaydi. Qo‘llanish jarayonida maqol yaxlit holda qo‘llanishi kerak (turg‘un so‘z birikmasiga teng). Masalan: *Pul bo‘lsa changalda sho‘rva* (有钱能使鬼推磨）.

2. Yaxlitlik. Yaxlitlik maqolning tarkibiy va ma’no jihatlaridan yaxlitligini bildiradi. Tarkibiy jihatdan maqol bir jumla bo‘lib, ba’zida ba’zi tarkibiy qismlarini tushirib qoldirish mumkin bo‘lsa-da, jumlaning tarkibi o‘zgarmaydi. Maqollarning tarkibiy yaxlitligi qo‘shma ifoda vazifasi bilan belgilanadi. Maqollar tugallangan yaxlit g‘oyaviy niyatni ifodalashga qaratilgan bo‘lib, tabiiy ravishda yaxlit gap tarkibini shakllantiradi. Masalan: *Gap ko‘p, ko‘mir oz.* (话还很长，炭却不多了)

3. G‘oyaviylik. Maqollar xalq donoligining ifodasi, mehnatkash odamlarning uzoq yillik hayoti va turmush tajribasining timsoli bo‘lib, boy bilim va xalq mafkurasi ni aks ettirishi bilan xalqqa yetkaziladigan g‘oyalar timsoli hamdir. Turmush qurish borasida *Ota rozi – Xudo rozi* (父母之命，媒妁之言) maqolini misol qilish mumkin.

4. Musiqiylik. O‘zbek maqollari musiqiylik xususiyatiga ham ega. Ko‘p jumlalar ravon bo‘lib, fonologik jihatdan uyg‘un va uzviylik ritmiga ega bo‘ladi va xalq tiliga tez o‘rnashadi. Shu sababli maqollar qo‘schiqlardagi kabi ohang go‘zalligi va ritm

¹⁵ Жўраева Б. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари. -Тошкент, 2019. – Б.5.

uyg‘unligiga ega bo‘ladi. Bir xillikni ifodalash uchun quyidagi maqollarni misol qilish mumkin: Ikki o‘n besh – bir o‘ttiz (两个十五，就是一个三十；一回事)； Ali Xo‘ja – Xo‘ja Ali. (半斤对八两；没差别) .

Maqollarning tarkibiy shakli qo‘shiqlarnikiga o‘xshaydi. Ikkisining o‘rtasidagi farq shundaki, eng uzun maqollar ham, odatda, ikki gapdan ko‘p bo‘lmaydi, qo‘shiqlar esa ikki va undan ortiq gapdan iborat bo‘lishi ko‘p kuzatiladi. Shuningdek, maqollar semantik jihatdan mulohaza yuritishga asoslansa, qo‘shiqlarning diqqat markazida tasvirlash va his-tuyg‘ularni ifodalash bo‘ladi.

O‘zbek tilidagi maqollar yuqoridagi xususiyatlarining tahliliga ko‘ra, tilshunoslik (leksikologiya), xalq og‘zaki ijodi, adabiyotshunoslik va boshqa fanlarning tadqiqot obyektiga aylangan.

1.2. Xitoy tillida maqol tushunchasi va uning o‘ziga xos xususiyatlari

Yan (谚) , bu so‘z etimologiya nuqtayi nazaridan u G‘arbiy Chjou sulolasi (西周时期) atrofida (miloddan avvalgi 770 yilgacha) metall va toshga yozilgan matnlarda (金文) paydo bo‘lgan. Chin sulolasi (秦朝) dan oldingi davrda va Xan sulolasi (汉朝) davrida maqol (谚, yàn) va (俗语, sú yǔ) matallar tushunchalari deyarli bir xil edi¹⁶. Chin sulolasi (秦朝) gacha bo‘lgan adabiyotlarda maqollar haqida ko‘plab qaydlar mavjud bo‘lib, u davrda maqollar (谚, yàn) deb nomlangan. Masalan: ushbu maqolda aytishicha, “Agar ko‘p axloqsiz ishlarni qilsa, albatta halok bo‘ladi.” (多行不必自毙) ¹⁷. “Shuowen Jiezi” 《说文解字》 da esa: “Maqol bu afsonadir. Afsona aytuvchi qadimiylardan foydalanadi, ular aytganlarning barchasi o‘tmish saboqlaridir” deyilgan¹⁸. Jia Yi (贾谊) o‘zining “Chin xatolari” 《过秦论》

¹⁶ 现代汉语词典编辑部编撰, 现代汉语词典(第七版), 商务印书馆, 北京, 2021年11月, 657页。(Zuo Qiuming. Xitoy tarixi. - Pekin: Tijorat matbuoti, 2021, noyabr, 657 -b.).

¹⁷ 现代汉语词典编辑部编撰, 现代汉语词典(第七版), 商务印书馆, 北京, 2021年11月, 657页。(Zuo Qiuming. Xitoy tarixi. - Pekin: Tijorat matbuoti, 2021, noyabr, 657- b.).

¹⁸ 许慎(东汉), 说文解字, 商务印书馆, 北京, 2015年8月, 135页。谚, 传言也。(Xu Shen (Sharqiy Xan sulolasi). Xitoycha yozuv tushunchasi. -Pekin: Tijorat matbuoti, 2015, 135- b.)

asarida maqol haqida shunday yozgan: “Maqol - o‘tmish tajribasi va darslarini yoddan chiqarmaslik, kelajakdagi ishlar uchun o‘rnak bo‘ladi”¹⁹. Bo‘g‘inlarning ikki bo‘g‘inlilikka o‘zgarishi bilan “谚” (yàn) va “语” (yǔ) ierogliflardan tuzilgan “谚语” (maqol), “俗” (sú) urf-odatlar va “谚” (yàn) ierogliflaridan tuzilgan “俗语, sú yǔ” (maqol-matal) kabi nomlar paydo bo‘ldi, lekin ularning ifodasi baribir maqol va matallar (俗语, sú yǔ) ifodasi bilan o‘xshash edi²⁰. Misol uchun, “Hujjatlar kitobi” 《尚书》 da maqollar “jargon” (俚语, lìyǔ) deb nomlangan. “Zuo zhuan: Syi Gong hukmronligining 5-yili” 《左传·禧公五年》 asarida Lu Deming (陆德明) maqol haqida quyidagini ta`kidlagan: “Maqol talaffuzi (谚 yàn) bo‘lib, maqol va mataldir (俗语, sú yǔ) dir”²¹. Song sulolasi (宋朝) Yang Vanli (杨万里) o‘zining “Dusing Zaji • Syu” 《独醒杂志•序》 asarida “Maqollar tilning eng muhim qismidir (谚之言) deb o‘qiydi”²². “Til haqida” 《语言谈》 asarida ham shunday deyilgan: “Biror haqiqatni xuddi Konfutsiy qo‘shiqlari va maqollari kabi maqollar orqali ayting”. “Mengzi” 《孟子》²³, “Zuo zhuang” 《左传》 kabi kitoblarda “Sha sulolasi (夏朝) maqollari” va “Zhou sulolasi (周朝) maqollari” ko‘p tilga olinadi. Bundan ko‘rinib turibdiki, maqollar ifodalayotgan til haqiqati va keyingi izohi bo‘yicha maqol va matalga (俗语, sú yǔ) juda o‘xshaydi. Maqol va matal (俗语, sú yǔ) nafis til (雅言, yǎ yán) bilan taqqoslanganda, odatda, qo‘pol yovvoyi tildek ko‘rinadi. Shuning uchun maqollarning “ommabop maqollar” (俗谚, sú yàn), “qishloq maqollari” (乡谚, xiāng yàn), “yovvoyi til” (野语, yě yǔ), “yovvoyi maqol” (野谚, yě yàn), “beadab

¹⁹ 贾谊（西汉），过秦论，商务印书馆，北京，2006年9月，79页。(Jia Yi (G‘arbiy Xan sulolasi). Chin sulolasi haqida.- Pekin: Tijorat matbuoti, 2006, sentyabr, 79 -b.).

²⁰ 左丘明（春秋末年），左传·昭公十九年，中华书局，2005年3月，86页。(Zuo Zhuan . Chjao Gongning o‘n to‘qqiz yili. – Pekin: Zhonghua kitob kompaniyasi, 2005, mart, 86 -b.).

²¹ 左丘明（春秋末年），左传·禧公五年，陆德明（译），中华书局，2013年5月，137页。(Zuo Zhuan. Xigongning beshinchchi yili. Lu Deming (tarjima qilingan). -Pekin: Zhonghua Book Company, 2013, may, 137-b.)

²² 杨万里（南宋），独醒杂志·序，中华书局，1999年4月，35页(Yang Vanli (Janubiy Song sulolasi). “Ijtimoiy taddiqotlar ” jurnaliga so‘zboshi . -Pekin: Zhonghua Book Company, 1999, aprel, 35- b.).

til” (鄙语, bǐ yǔ), “beadab maqol” (鄙谚, bǐ yàn) kabi nomlari ham mavjud²⁴. Bundan tashqari, (谚 yàn) fe'l sifatida (唁, yàn) bilan bog'lanadi. Marhumning oila a`zolariga hamdardlik bildiramiz²⁵. (谚 yàn) bu so‘z sifatdosh sifatida, (1) dag‘al, beg‘ubor, zerikarli; (2) maqol nomi (shaxs yoki narsaga qo‘pol ism qo‘shish)²⁶.

“Zhan guo sulolasi(战国) siyosati: Hanning birinchi siyosati” (战国策·韩策一) asarida shunday deyiladi: “Siyosat bilan shug‘ullanuvchi odamlar maqollarga quloq tutadi, u zodagonlarga quloq solishi shart emas. Shu sabab, oldingi hukmdorlar maqollarga quloq tutishgan, siz ham kaminaning fikriga quloq tutasiz, deb umid qilaman”²⁷.

“Gu liangzhuan: Shi Gong hukmronligining 2-yili” (穀梁传:僖公二年) asarida esa o‘ziga xos o‘xhatishlar qilingan, ya`ni unda til maqolga tenglashtiriladi: “Lab nobud bo‘lsa, tish sovuqni his qiladi”. Jin Fanning (晋范宁) izohi: “Til bu maqoldir”²⁸.

24 温端政, 现代汉语谚语词典, 商务印书馆, 上海, 2009年12月, 319页。(Ven Duanzheng. Zamnaviy Xitoy maqollari lug‘ati. -Shanxay: Tijorat matbuoti, 2009, dekabr, 319- b.).

25 刘勰, (南朝, 公元 501-502 年), 文心雕龙·书记, “谚者, 直语也。丧言亦不及文, 故吊唁亦称谚。”(Ven Xin Dyao Longning kotibi Lyu Xie (Janubiy sulola, miloddan avvalgi 501-502- yillar) shundau yozadi: “Janoza so'zlarini to‘g‘ridan to‘g‘ri yozish kabi yaxshi emas, shuning uchun ta‘ziya so‘zlarini ham maqol deb atash mumkin”).

26 周公, (周朝, 公元前 10 世纪), 尚书·无逸篇, 中华书局, 北京, 2001 年 2 月, 217 页。“相小人, 厥父母勤劳稼穡, 厥子乃不知稼穡之艰难, 乃逸, 乃谚, 既诞, 否则侮厥父母。”(Chjou Gong, (Chjou sulolasi, miloddan avvalgi 10-asr). Shangshu Wuyi Pian. – Pekin: Zhonghua Book Company, 2001, fevral, 217-b.).

27 刘向, 战国策·韩策一, 中华书局, 北京, 1999 年 11 月, 62 页。(Liu Xiang. Urushayotgan davlatlar strategiyasi. Xan Ceyi. -Pekin: Zhonghua Book Company, 1999, noyabr, 62-b.).

28 刘向, 战国策·韩策一, 中华书局, 北京, 1999 年 11 月, 62 页。(Liu Xiang. Urushayotgan davlatlar strategiyasi. Xan Ceyi. -Pekin: Zhonghua Book Company, 1999, noyabr, 62-b.).

Ko‘rinib turibdiki, (谚, yàn) bu so‘z xitoy iyeroglis rivojlanish tarixida shaklidagi o‘zgarishlardan tashqari, nutq va semantika qismida ham tegishli o‘zgarishlar sodir bo‘lgan.

Xitoy tilida maqolning zamonaviy ta‘riflari ham mavjud bo‘lib, zamonaviy lug‘atlarda maqol ta‘riflari turli-tumandir.

“Ci Hai” (7-nashr) 《辞海》（第七版）da maqolga “Omma orasida tarqaluvchi o‘zgarmas gap bo‘lib, sodda va oddiy so‘zlar orqali chuqur ma’noni aks ettiradi” deb ta‘rif berilgan²⁹.

“Zamonaviy xitoycha lug‘at” (7 -nashr) 《现代汉语词典》（第七版）da maqol shunday tushuntiriladi: “Maqol idioma (熟语, shú yǔ) ning bir turidir. Maqol xalq orasida tarqaluvchi boy va chuqur ma’noga ega bo‘lgan lo‘nda va oddiy gap bo‘lib, unda, odatda, odamlarning hayot, mehnat hamda ishlab chiqarish tajribasi aks ettiriladi. Ularda gaplar nisbatan tartibli bo‘lib, Ba’zilari esa qofiyalanadi ”³⁰.

“Zamonaviy xitoy tilining izohli lug‘ati” (现代汉语规范词典) maqolga bo‘lgan ta‘rifi quyidagicha: “Maqol idiomaning bir turi bo‘lib, xalq orasida keng tarqalgan o‘zgarmas gap hisoblanadi, qisqa va oddiy til orqali chuqur ma’noni aks ettiradi va u xalq hayotiy tajribasining duridir”³¹.

Zamonaviy xitoy olimlari ham maqolga ta‘riflar berishgan. Guo Shaoyu (郭绍虞) “Maqol tadqiqi” (谚语的研究) asarida maqollarga berilgan ta‘riflardan shunday xulosa qilgan: “Maqollar xalqning haqiqiy tajribasi natijasi bo‘lib, go‘zal

²⁹ 辞海（第七版），商务印书馆，北京，2020年6月，1134页。（“Qadimgi Xitoy lug‘ati” (7-nashr) .- Pekin: Shangwu nashriyot uyi, 2020, iyun, 1134-b.).

³⁰ 现代汉语词典编辑部编著，现代汉语词典（第七版），商务印书馆，北京，2021年11月，623页。（“Zamonaviy xitoy tili” lug‘ati (7-) .-Pekin: Shang wu nashriyoti, 2021, noyabr, 623 -b.).

³¹ 李行健，现代汉语规范词典（第三版），外语教学与研究出版社，上海，2014年06月，575页。（Li Xingjian. Zamonaviy Xitoy standart lug‘ati (uchinchchi nashr). -Shanxay: Chet tillarni o‘qitish va tadqiqot nashriyoti, 2014, iyun, 575- b.).

so‘zlar bilan ifodalanadi va kundalik suhbatlarda ochiq qo‘llaniladi, shuningdek, odamlarning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi gaplar hisoblanadi”³².

Ven Duanzheng (温端政)ning “Maqol” (谚语) asarida maqollarning kelib chiqishi va ta‘rifi tushuntirilgan. U shuni ta`kidlaydiki, qadimiy asarlarda maqol bir ieroglifdan – “谚” (yàn, maqol) yoki “语” (yǔ, so‘z) – foydalangan holda yuritilgan, shuningdek, “谚” va “语” dan oldin “俚” (lǐ), “鄙” (bǐ), “俗” (sú) kabilar qo‘shilib “俚语” (lǐ yǔ), “鄙语” (bǐ yǔ), “俚言” (lǐ yán), “鄙谚” (bǐ yàn), “俗谚” (sú yàn) deb nomlangan. Ming va Ching davrlaridagi romanlarda esa (俗语, sú yǔ), (俗话, sú huà), (常言, chángyán)va (古语, gǔyǔ) kabi nomlar bilan keltirilgan³³. Maqol qadimda xalq ommasi orasida keng tarqalgan va og‘zaki ravishda avloddan avlodga o‘tib kelayotgan ommabop va lo‘nda bo‘lgan til shakli sifatida ta‘riflangan. Hozirgi zamon odamlari maqol haqidagi tushunchasi keng va tor ma’nodan iborat ikki jihatni o‘z ichiga oladi. Keng ma’nodagi maqollar ko‘p ishlatiladigan iboralar (俗语, sú yǔ) ga teng bo‘lib, uchta asosiy xususiyatga ega:

1. Xalq tomonidan yaratilgan va foydalanilgan bo‘lib, keng ommaviy xususiyatga ega.
2. Gaplar sodda va ixcham bo‘lib, tuzilishi jihatidan nisbiy turg‘unlikka ega.
3. Omma orasida og‘izdan og‘izga tarqalib, og‘zakilik xususiyatiga ega.

Vu Jankun (武占坤) va Ma Guofan (马国凡) hammualliflikda yozishgan “Maqol” (谚语) asarida maqollarning tabiatidan kelib chiqib ularga shunday ta‘rif berishgan: “Maqollar xalqchil, lo‘nda, jonli qofiya va ommabop jumlalar bo‘lib, xalqning haqiqiy hayot tajribasi va his-tuyg‘ularini ifoda etuvchi oldindan shakllangan jumllardir”³⁴. U maqolga tor ma’noda “maqol bilim berish maqsadidagi ko‘p ishlatiladigan iboralar”

³² 温端政, 吴建生, 中国惯用语辞典: 辞海版, 上海辞书出版社. 2011 年 3 月, 3 页。 (Ven Duanzheng, Vu Jiansheng. Xitoy idiomalari lug‘ati. – Shanxay: Shanxay lug‘at nashriyoti. 2011, mart, 3- b.).

³³ 王德春, 汉英谚语与文化, 上海外语与教育出版社, 2003 年 3 月, 303 页。 (Ven Duanzheng. Zamonaivi Xitoy maqollari lug‘ati. -Shanxay, Shanxay lug‘at nashriyoti, 2009, dekabr, 319 -b.).

³⁴ 武占坤, 中华谚语研究, 河北大学出版社, 2000 年 6 月, 164 页。 (Vu Zhankun, Ma Guofan. Xitoy idiomlari. -Xebey, 1980, aprel, 164 -b.).

deb ta’rif beradi. Bu shuni namoyon qiladiki, Ven Duanzheng maqol va ko‘p ishlatiladigan iboralarni qat‘iy ajratmagan va ularni bir xil deb hisoblagan.

Vang Dechun (王德春) “Xitoy-ingliz maqollari va madaniyati” 《汉英谚语与文化》 asarida maqollarni “nisbatan to‘liq ma’noga ega bo‘lgan turg‘un jumlalar” deb hisoblagan. U maqollarga xos xususiyatlarni to‘rt jihatdan izohlaydi: 1) maqol tildagi muhim atama, tildagi nisbatan to‘liq turg‘un gap bo‘lib, ritm va maqomga ega bo‘ladi. Ular xalqchil so‘zlardan foydalangan holda jonli va sodda tilda chuqur ma’noni ifodalaydi; 2) maqollar odamlarning hayotiy tajribasi va donoligining yorqin ifodasi bo‘lib, o‘ziga xos madaniy xususiyatlarni o‘z ichiga oladi; 3) maqollar odamlar hayotiga ilhom bag‘ishlaydi va ularning xatti-harakatlarini yo‘naltiradi, shuningdek, tajribani avloddan avlodga o‘tkazish, axloqiy tarbiya berish, targ‘ibot va tashviqot qilish kabi ijtimoiy vazifalarni bajaradi; 4) maqollar odamlarning haqiqiy hayotiy tajribasidan kelib chiqadi. Xalq og‘zaki ijodi ularning asosiy manbasi bo‘lib, ko‘plab maqollar diniy kitoblar, adabiy asarlar kabi yozma adabiyotlardan ham o‘rin olgan³⁵.

Vu Janshen (武占坤) “Xitoy maqollari tadqiqotlari” 《中华谚谣研究》 asarida maqolga shunday ta’rif bergan: “Maqol xalq tili san’atining namunasi bo‘lib, millatning turli amaliy tajribalari va donoligining yig‘indisidir: u, odatda, xalq orasida og‘zaki til shaklida keng tarqalib, uzoq vaqt davomida qo‘llaniladi. Uning asosiy maqsadi bilim va haqiqatlar haqida so‘zlashdan iborat. Maqol ommabop uslubda ixcham tuzilgan bo‘lib, jonli tilda ifodalangan turg‘un qofiya yoki jumladir”³⁶.

Vang Chin (王勤) “Maqollar va maqollar bilan tanishtirish” 《谚语歇后语概论》 asarida maqolga shunday ta’rif bergan: “Maqol xalq hayoti va kurashi tajribasini o‘zida mujassamlashtirib, tajribani avloddan avlodga yetkazish, saboq berish va undash vazifasini bajaruvchi xalq orasida og‘zaki tarqaladigan oldindan shakllangan so‘zdir”

35 王德春, 汉英谚语与文化, 上海外语与教育出版社, 2003 年 3 月, 303 页。 (Vang Dechun. Xitoy-ingliz maqollari va madaniyati. – Shanxay: Shanxay xorijiy tillar va ta’lim matbuoti, 2003, mart, 303- b.).

36 武占坤, 中华谚谣研究, 河北大学出版社, 2000 年 6 月, 164 页(Vu Zhanshen. Xitoy maqollari bo‘yicha tadqiqotlar. – Xebey: Xebey universiteti nashriyoti, 2000, iyun, 164 -b.).

³⁷. Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, maqollar kamida quyidagi uchta asosiy xususiyatga ega: birinchidan, ular xalq tomonidan yaratiladi va qo‘llaniladi hamda keng ommaviylikka ega bo‘ladi; ikkinchidan, jumlalar sodda va ixcham bo‘lib, nisbatan turg‘un tuzilishga ega; uchinchidan, xalq orasida og‘zaki ravishda tarqalib, og‘zaki tilga xosligi yorqin namoyon etiladi.

Xitoy maqollari ham mazmun jihatidan xalqning tabiat, jamiyat, ishlab chiqarish hamda hayot tajribasini o‘z ichiga oladi. Masalan: “ zhāo xiá bù chū mén ,朝 霞 不 出 门, wǎn xiá xíng qiān lǐ ,晚 霞 行 千 里 ” (*Saharda uydan chiqmasang, shomda ming chaqirim yo‘l bosasan*); “ chūn zhǒng yì lì sù , 春 种 一 粒 穀 , qiū shōu wàn , 秋 收 万 kē zǐ , 颗 粢 ” (*Bahorda bir dona tariq eksang, kuzda o‘n ming urug‘ terasan*); “ rén , 人 shēng , 不 guò , 过 bǎi , 百, cháng huái qiān suì yōu , 常 怀 千 岁 忧 ” (*Hayot yuz yildan ko ‘p davom etmasa-da, ming yillik tashvishni qamrab oladi*); “ sān bǎi liù shí , 三 百 六 十 xíng , 行 , xíng , 行 , chū , 出 , zhuàng , 状 , yuán , 元 ” (*Uch yuz oltmish sohada harakat ustani hosil qiladi; Har qanday sohada tirishqoqlik va ishtiyoyq ila katta yutuqqa erishish mumkin*); “ tiān xià wú nán shì zhǐ pà yǒu xīn rén , 天 下 无 难 事, 只 怕 有 心 人 ” (*Dunyoda qiyin ish yo‘q, faqatgina xohishi bor odam bo‘lsa bas / Xohishi va irodasi bo‘lgan kimsa uchun dunyoda qiyinchilik yo‘q*); “ 三个臭皮匠，顶个诸葛亮” (*Birgalikda harakat qilgan oddiy odamlar Ju Geliangni ham orqada qoldira oladi*); “ qiān xū shǐ rén jìn bù , 谦 虚 使 人 进 步 , jiāo ào shǐ rén luò hòu , 骄 傲 使 人 落 后 ”

³⁷ 王勤, 谚语歇后语概论, 湖南人民出版社, 1980年6月, 181页。(Vang Qin. Hikmatlar va maqol-matallar. – Changsha: Hunan xalq nashriyoti, 1980, iyun, 181- b.).

(*Kamtarlik insonni olg ‘a siljitadi, kibr odamni ortga tortadi*); “**bù tīng lǎo** ,老 rén ,人 yán ,言 , chī kuī zài yǎn qián ,吃 亏 在 眼 前 ” (*Yoshi kattalar gapiga quloq solmasangiz, o ‘zingiz zarar ko ‘rasiz*); “**xián shí mò dào tā rén fēi** ,闲 时 莫 道 他 人 非, qǐng zuò zhǎng sī zì jǐ guò ,请 坐 长 思 自 已 过” (*Bo ‘sh vaqtingizda boshqalarni hukm qilmasdan, uzoq vaqt o ‘tirib, o ‘z xatolaringizni o ‘ylang*) va b.

Mavjud adabiyotlarda xitoy tilidagi maqollarning xususiyatlari quyidagicha ko‘rsatiladi³⁸:

1. Lo‘ndalik. Maqollardagi lo‘ndalik “lo‘nda va chuqur ma’noli” likda aks etib, kam sonli so‘zlar orqali ma’no va his-tuyg‘ularni ifoda etishga imkon beradi va shu bilan uzun gaplarning hosil bo‘lishining oldini oladi. Bunday lo‘ndalik gap tarkibida namoyon bo‘lib, maqollarning gap tuzilishi tartibli, uzunligi esa nisbatan qisqa bo‘ladi.

Masalan : “**qín zéi xiān qín wáng** ,擒 贼 先 擒 王” (*O ‘g ‘rini tutish uchun avval ularning podshohini tut*); “**yǒu zhì zhě shì jìng chéng** ,有 志 者 事 竟 成” (*Irodalining ishlari amalga oshadi*) ; “**shī bài shì chéng gōng zhī mǔ** ,失 败 是 成 功 之 母” (*Muvaffaqiyatsizlik – muvaffaqiyatning onasi*) ; “**qiǎo fù nán wéi wú** ,巧 妃 难 为 无 mǐ zhī chuī ,米 之 炊” (*Hatto eng aqli ayol ham guruchsiz ovqat pishirolmaydi*) kabi sodda gap ko‘rinishidagi maqollarda oddiy va umuminsoniy haqiqatlar ochib berilgan. Bu jumlalarda mavhum tushunchalar aniq obrazlarda gavdalanib, oddiy so‘zlar chuqur mazmunni ifodalashi bilan ko‘pincha samaraga erishadi.

³⁸ 温端政, 现代汉语谚语词典, 商务印书馆, 2009年12月, 307页。(Ven Duanzheng. Zamonaviy Xitoy maqollari lug‘ati. -Pekin: Shangwu nashriyoti, 2009, dekabr, 307- b.).

2. Og‘zaki nutqqa xoslik. Maqollarning aksariyati xalq tomonidan tuzilgan bo‘lib, mehnatkash xalq donoligining namunasidir. Ularning aksariyati xalqning biron-bir narsa haqidagi xulosasi, hukmi bo‘lib, u asosan og‘zaki nutqda namoyon bo‘ladi.

Masalan : “ gǒu ,狗 ,咬 ,耗 ,zǐ 子 ,duō 多 ,guǎn 管 ,xián 闲 ,shì 事 ” (*Itlar sichqonchani tishlab, boshqalarning ishiga aralashadi*); “ tù ,兔 ,zǐ 子 ,bù 不 ,chī 吃 wō 窝 ,biān 边 ,cǎo 草” (*Quyonlar ini atrofidagi o‘tni yemaydi/Odam o‘z qo‘shnisiga zarar yetkazmaydi*) ; “ rén 人 ,hōng 哄 ,dì 地 ,pí 皮 , dì 地 ,pí 皮 , hōng 哄 ,dù 肚 ,pí 皮 ” (*Odamlar yerni, yer qorinni xursand qiladi / Odamlar yerga yaxshi qarasa, keyinchalik yerdan bo‘lgan hosil ularning qornini to‘ydiradi*); “ shòu 瘦 ,sǐ 死 ,de 的 ,luò 骆 ,tuó 驼 bǐ 比 ,mǎ 马 ,dà 大” (*Tuya ochlikdan ozib o‘lsa ham otdan katta bo‘ladi / Biror ishni ustasi qiyin vaziyatda bo‘lsa ham, endi o‘rganayotgandan yaxshiroq qiladi*), “ xiā 瞎 māo 猫 ,pèng 碰 ,le 了 ,gè 个 ,sǐ 死 ,hào 耗 ,zǐ 子 ” (*Ko‘r mushuk o‘lgan kalamushni uchratadi / Omad to‘satdan keladi*); “ fàng 放 ,cháng 长 ,xiàn 线 ,diào 钓 ,dà 大 ,yú 鱼 ” (*Katta baliqni tutish uchun uzun to‘rni tashlash zarur / Kattaroq foydaga erishish uchun uzoqni ko‘zlab ish turmoq zarur*) va b. Bu maqollarda foydalanimilgan til nisbatan qo‘pol bo‘lsa-da, ular kuchli hayotiy mazmun kasb etib, oson eslab qolinadi, xalq orasida keng foydalanimilgan va tez tarqaladi.

Maqollarning og‘zaki nutqqa xosligi nafaqat ommaboplida, balki hayotdagi ko‘p uchraydigan vaziyatlardan nozik foydalangan holda tasvirlashni amalga oshirgan holda odamlarga tanish yangilik hissini berishida ham namoyon bo‘ladi. Masalan: “ rén 人 xīn 心 ,bù 不 ,zú 足 ,shé 蛇 ,tūn 吞 ,xiàng 象 ” (*Odamning to‘ymasligi ilon filni yutishiga*

o‘xshaydi) maqoli odamlarning nafsi o‘ta kuchliligidan xuddi filni yemoqchi bo‘lgan ilonga o‘xshashini ifodalaydi. “zhào, 照, hú, 葫, lú, 芦, huà, 画, piáo, 飘” (*Qovoqqa qarab qoshiqni chizmoq*) va “zhào, 照, māo, 猫, huà, 画, hǔ, 虎” (*Mushukchaga qarab yo‘lbars chizmoq*) maqollari o‘xhash narsalarga taqlid qilish metaforasidir. Bunday maqollar chuqur ma’noga ega bo‘lib, o‘quvchilarni bir narsadan kelib chiqib ikkinchi narsani tasavvur qilishga hamda shu bilan undagi haqiqatni anglab yetishga ilhomlantiradi.

3. Chiroyli ohangdorlik. Xitoy maqollarining aksariyati, odatda, to‘rtdan o‘ntagacha ieroglifdan iborat bo‘lib, ulardagi vazn va qofiya juda kuchli bo‘ladi. Ularda ohangga katta e’tibor qaratilib, she‘r misralarining vazniga o‘xhash bo‘ladi. To‘rt ieroglifdan iborat maqollar: “rù, 入, xiāng, 乡, suí, 随, sú, 俗” (*Biror joyga borganda u yerning urf-odatlariga rioya qil*); “qíng, 情, jí, 急, zhì, 智, shēng, 生” (*Tig‘iz vaziyatda kutilmaganda yechim top*). Besh ieroglifdan iborat maqollar: “sān, 三, sī, 思, ér, 而, hòu, 后, xíng, 行” (*Ish qilishdan oldin uch marta yaxshilab o‘yla / Yetti o‘ylab, bir kes*), “shān, 山, bù, 不, zhuǎn, 转, shuǐ, 水, zhuǎn, 转” (*Tog‘ turadi, suv doimiy harakatda bo‘ladi*); “hèn, 恨, tiě, 铁, bù, 不, chéng, 成, gāng, 钢” (*Temir po‘latga aylanmaganidan nafratlanadi/ Umid qilgan odamingiz muvaffaqiyatga erishmaganidan hafsalasi pir bo‘lmoq*); Olti ieroglifdan iborat maqollar: “chī, 吃, yī, 一, qiàn, 塹, zhǎng, 长, yī, 一, zhì, 智” (*Chuqurga bir yiqilib, aqlliroq bo‘lmoq/ O‘z xatolaridan saboq olmoq*); “yī, 一, bù, 不, zuò, 做, èr, 二, bù, 不, xiū, 休” (*Yoki umuman qilma, agar kirishsang, oxirigacha qil*), “yǒu, 有, zhì, 志, zhě, 者, shì, 事, jìng, 竟, chéng, 成” (*Irodalining ishlari amalga oshadi*). Yetti ieroglifdan

iborat maqollar: “好兒女志在四方” (*Yaxshi o‘g‘il-qizning niyati uzoqlarda buyuk ish qilishdadir*), “兔子不吃窝边草” (*Quyonlar ini atrofidagi o‘tni yemaydi / odam o‘z qo‘schnisiga zarar yetkazmaydi*), “响鼓不用锤敲” (*Baland ovozli nog‘oraga og‘ir bolg‘a kerak emas / Aqli odam bittada tushunib yetadi*). Sakkiz va undan ko‘p ieroglid dan iborat maqollar: “种瓜得瓜，种豆得豆” (*Qovun eksang, qovun olasan; loviya eksang, loviya olasan / Nima eksang, shuni o‘rasan*), “善有善报，恶有恶报” (*Yaxshiga yaxshilik, yomonga yomonlik qaytadi*), “萝卜白菜各有所爱” (*Turp va karamning ham o‘z yoqtirgan narsasi bor / Har bir insonning o‘z didi bor*), “各人自扫门前雪，休管他人瓦上霜” (*Har kim eshigi oldidagi qorni o‘zi supurishi, boshqalarning uyidagi ayoz bilan ishi bo‘lmasligi kerak*) va b. Yuqoridagi maqollar uzun yoki qisqa bo‘lishidan qat‘i nazar, bir tekis va tartibli go‘zal ohagdorlikni namoyish etadi.

Maqollarda vazn bilan birga qofiyaga ham e’tibor beriladi. Ba’zilarida tekis ohang (xitoy tilidagi 1- va 2-ohanglar) qofiyalanadi, Masalan: “不听老人言，吃亏在眼前” (*Qariyalar gapiga quloq solmasangiz, o‘zingiz zarar ko‘rasiz*) maqolidagi “言” (yán) va “前” (qián). Ba’zilarida esa notekis ohanglar (3- va 4-ohanglar) qofiyalanadi: “善有善报，恶有恶报” (*shàn yǒu shàn bào, è yǒu*

è bào ,报 ; ruò hái bù bào , 若还 ,不报 , shí chén wèi dào , 时辰 ,未到 ” (Yaxshiga yaxshilik, yomonga yomonlik qaytadi; Agar hali qaytmagan bo 'lsa, vaqtı kelmagan degani) maqolidagi “到” (dào) va “报” (bào). Ba'zilarida tekis va notekis ohanglar birga keladi, masalan “ guā shú dì luò , shuǐ dào qú chéng , 瓜熟蒂落 ,水到渠成 ” (Qovun pishganda poyasidan tushadi, suv oqqanda kanal hosil bo 'ladi) maqolida qofiyaga e'tibor qaratilgan. Ba'zi maqollarda oxiridagi bo'g'in qofiyalanadi: “ xiān ,先 kǔ hòu tián , fù zú wàn nián , 苦后甜 ,富足万年 ” (Hayot avval achchiq, keyin shirin bo 'lib, oxirida ming yillab boylikdan bahramand bo 'linadi) maqolidagi “甜” (tián) va “年” (nián). Ba'zilarida esa boshidagi bo'g'in qofiyalanadi: “ rén qián yì zhǐ ,人前一 ,只 gǔ , rén hòu yī miàn luó , 鼓人后一面锣 ” (Odam oldida nog'ora, orqasida tam-tam bo 'lmoq (ikkiyuzlamachi odam) maqolidagi “人” (rén) va boshqalar.

4. Majoziylik. Majoziy so‘zlarning maqsadi tilni yanada jonli, jozibali va jozibador qilishdan iboratdir. Bunda tilning badiyligiga e'tibor qaratiladi. Ma'no va his-tuyg‘ular metafora, antiteza, mubolag‘a, qiyoslash, so‘z o‘yini (ikki xil ma'noli so‘zlar), jonlantirish, metonimiya va b. orqali ifodalanadi. Masalan: “ gé shān guān ,隔山观 hǔ dòu ,虎斗 ” (Tog 'ortida turib yo 'lbarslar jangini tomosha qilish / Bir tomonda turib kuzatish), “ liú dé qīng shān zài ,留得青山在 , bù pà méi chái shāo ,不怕没柴烧 ” (Yashil tog 'lar bor bo 'lsa, o 'tin g 'amini chekmasa bo 'ladi/ Tirik bo 'lsang, kelajak va umid bo 'ladi), “ bìng lái rú shān dǎo ,病来如山倒 , bìng qù rú chōu sī ,病去如抽丝 ” (Kasallik tog 'qulaganday tez keladi, kasallik ipak o 'rashdek sekin ketadi) va b.

1.3. O‘zbekcha maqollarning lingvistik taqiq qilish yo‘nalishlari

O‘zbek tilidagi maqollar hamisha, har zamon so‘z san‘atkorlarining diqqat markazida bo‘lgan. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yassaviy, Rabg‘uziy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Bobur, Abulg‘ozzi Bahodirxon, Munis, Ogahiy, Nodira, Muqimiy, Furqat, Avaz, Hamza, Sadriddin Ayniy, Fitrat, Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy, Oybek, G‘afur Gulom va boshqa o‘nlab ijodkorlarning asarlari sinchiklab o‘rganilsa, ularning tarkibida qanchadan qancha maqollar ba‘zan aynan, ba‘zan o‘zgargan holda mavjudligiga ishonch hosil qilish mumkin. Tarixda hatto maqolga maxsus, agar ta‘bir joiz bolsa, folkloristik nuqtayi nazardan, garchi epizodik xarakterda bo‘lsa-da, munosabatda bo‘lingan hollarga ham duch kelamiz. XI asrning ulkan tilshunos olimi, folklorshunos va etnograf Mahmud Koshg‘ariyning faoliyati va uning «Devonu lug‘oti turk» (突厥语大辞典) asari bunga yorqin misol bo‘la oladi. «Devon»da turli munosabatlar bilan turkiy xalqlar orasida keng tarqagan 400 ga yaqin maqol va matallar ham keltiriladiki, ularing aksariyati bugun ham ayrim o‘zgarishlar bilan tilimizda muvaffaqiyatli ravishda ishlatilmoqda³⁹.

O‘zbek adabiyoti tarixida maqollar asosida yaratilgan asarlar ham mavjud. Masalan: Muhammad Sharif Gulxaniyning «Zarbulmasal» (扎布尔寓言) asari tarkibida 300 dan ortiq maqol bor. Sulaymonqul Rojiy ham o‘zining «Zarbulmasal» asarida 400 dan ortiq maqolni she‘riy vaznga solgan.

Akademik T.Mirzayevning ko‘rsatishicha: “O‘zbek xalq maqollariga muayyan bir tartib berib, majmua va xrestomatiyalarga kiritish, ulardan maxsus to‘plamlar tuzish ishlari esa XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlandi. Masalan: venger olimi H.Vamberining 1867-yilda Leypsigda nashr etilgan “Chig‘atoy tili darsligi xrestomatiya-lug‘ati” 《察哈台语教材》 ga o‘zbek folklori va adabiyotining ayrim namunalari qatori 112 ta maqol kiritilgan bo‘lib, ularning nemis tiiiga taijimasi ham

³⁹ Муродова М. Фольклор ва этнография. (электрон ўкув кўлланма). 2006. <https://library.samdu.uz/files/>

berilgan”⁴⁰.

Shundan keyin birin-ketin B.Rahmonov (1924), Sh.Jo‘rayev (1926), H.Zarifov (1939, 1947), B.Karimov (1939), Sh.Rizayev, O‘.Azimov, O‘.Xolmatov (1941), M.Afzalov, S.Ibrohimov, S.Xudoyberganov (1958, 1960, 1965, 1978), R.Jumaniyozov (1964, 1967, 1970), E.Siddiqov (1976, 1986), B.Sarimsoqov, I.Haqqulov, A.Musoqulov, R. Zarifov (1978), B. Sarimsoqov, A.Musoqulov, M.Madrahimova (1981, 1984), Sh.Shomaqsudov, Sh.Shorahmedov (1987, 1990, 2001), T.Mirzayev, B.Sarimsoqov, A.Musoqulov (1989) kabi folklorshunoslar tomonidan tuzilgan turli xarakterdagi va turli hajmdagi maqollar to‘plamlari nashr etildi. M.Abdurahimov, X.Abdurahmonov, M.Sodiqova, H.Karomatov, K.Karomatova, H.Berdiyorov, R.Rasulov kabi olimlarning tilshunoslik va tarjimashunoslik yo‘nalishidagi to‘plamlari yuzaga keldi. Shuningdek, Y.Chemyavskiy, V.Ro‘zimatov (1959), N.Gatsunayev (1983, 1988), A.Naumov (1985) kabi taijimonlarning mehnati bilan o‘zbek xalq maqollari rus tilida ham ayrim-ayrim to‘plamlar sifatida bosilib chiqqan”⁴¹.

Akademik T.Mirzayevning ta’kidlashicha: “Turli davrlar, turli yillarda bunday to‘plamlarning nashr etilishi xalq maqollarini to‘plash, ularga muayyan bir tartib berish, ulardagi umuminsoniy g‘oyalarni targ‘ib qilishda katta ahamiyatga ega bo‘ldi. Bu to‘plamlardagi faktik materiallar, asosan, bir-birini takrorlaydi. Shunqa qaramay, ular materialning hajmi, tanlanishi, mavzularga ajratilishi jihatidan bir-biridan farq qiladi.

Masalan, M.Afzalov boshchiligidagi tayyorlangan to‘plamning keyingi nashriga 2500 dan ortiq maqol 34 mavzuga bo‘lib berilgan bolsa, R.Jumaniyozov to‘plamining songgi nashrida 1047 maqol 22 mavzu ostida jamlangan. Yoki B.Rahmonov to‘plamiga 564, Sh.Jo‘rayev to‘plamiga 711 maqol kiritilgan, xolos”⁴².

Ko‘rinadiki, o‘zbek xalq maqollarini to‘plash va o‘rganishdagi shubhasiz katta

⁴⁰ Мирзаев Т.М. Ко‘rsatilgan manba.

⁴¹ Мирзаев Т.М. Ко‘rsatilgan manba.

⁴² Мирзаев Т.М. Ко‘rsatilgan manba.

yutuq ularning ilmiy-akademik nashrini tayyorlash bo‘lgan. 1987-1988-yillarda ikki jildda nashr etilgan bu to‘plam o‘n uch mingga yaqin xalq maqolini o‘z ichiga oldi.

O‘zbekistonda maqollar ko‘proq folklor, etnografiyaning o‘rganish obyekti sifatida tadqiq etilganligini kuzatish mumkin. Ammo o‘tgan asrning oxirlaridan boshlab maqollar tilshunoslikning tadqiq obyektiga aylana boshladi. N.Uluqov “Tilshunoslik nazariyasi” nomli o‘quv qo‘llanmasida quyidagi fikrni bildiradi: “Paremiologiya tilshunoslikning bo‘limlaridan biri bo‘lib, tildagi barqaror birikmalar - maqol, matal va aforizmlar (hikmatli so‘zlar)ni o‘rganadi”⁴³.

Shunga ko‘ra, o‘zbek paremiologik fondi bir necha o‘n minglab paremalarni o‘z ichiga oladi. Ular lingvistikaning paremiologiya sohasida tadqiq etiladi. O‘zbekcha maqollar O‘zbekistondagi tilshunoslar tomonidan ikki aspektda tadqiq qilinganligini kuzatish mumkin:

1. Maqollar o‘zbek tili nuqtai nazaridan tahlil qilingan.
2. O‘zbekcha maqollar boshqa qardosh/noqardosh tillardagi maqollar bilan qiyoslangan / chog‘ishtirilgan.

Maqollar o‘zbek tili nuqtai nazaridan tahlil qilingan ishlar. O‘zbek tilshunoslida maqolning lingvistik xususiyatlarini ilmiy o‘rganish X.Abdurahmonovning nomzodlik dissertatsiyasidan boshlangan, deyish mumkin. X.Abdurahmonovning nomzodlik ishida maqollarning sintaktik xususiyatlari o‘rganilgach, olim izlanishlarini davom ettirib, o‘zbek xalq og‘zaki ijodi asarlari tilining sintaktik xususiyatlarini atroflicha tadqiq etdi⁴⁴. X.Abdurahmonovning doktorlik dissertatsiyasida o‘zbek tilida maqol va matallarning sintaktik qurilishi, maqollardagi gaplar va so‘z birikmalarining asosiy ko‘rinishlari, ularning morfologik,

⁴³ Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. -Toshkent: Barkamol fayz mediya, 2016. -192 b.

⁴⁴ Абдурахмонов Х. Синтаксические особенности узбекских народных пословиц: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент: АН УзССР, 1964. – 18 с.

sintaktik, Ba'zi ma'noviy-uslubiy xususiyatlari keng yoritilgan⁴⁵.

M.Sadriddinovaning ishida o'zbek maqol va matallarining lug'aviy xususiyatlari tadqiq etilib, maqol va matallar leksikasi, bir tomondan, o'zbek adabiy tili leksikasi bilan, ikkinchi tomondan esa lahja va shevalar leksikasi bilan qiyosiy o'r ganilgan⁴⁶.

Buxorolik olma B.Jo'rayevaning o'zbek tilidagi maqollarni lingvistik jihatdan tadqiq qilishda alohida o'rni bor. Uning o'zbek tilidagi maqollar tadqiqiga bag'ishlangan nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari, qator monografiyalari, lug'atlari muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'ldi⁴⁷. Xususan, B.Jo'rayevaning "Maqollarning lisoniy mavqeい va ma'noviy-uslubiy qo'llanishi" nomli nomzodlik dissertatsiyasida o'zbek xalq maqollarining ma'noviy xususiyatlari atroflicha tadqiq etilgan, maqol va iboralarni birlashtirib turuvchi yagona belgi – ularning ma'no jihatdan idiomatik xarakterda ekanligi dalillar asosida tahlil etilgan, etimologik jihatdan maqol va ibora orasidagi farq ochib berilgan. Unda o'zbekcha maqol va matallarning ma'noviy-uslubiy jihatlari, ko'p ma'noliligi, sinonimligi, variantliligi, uslubiy xususiyatlari tadqiq etilgan⁴⁸.

B.Jo'rayevaning "O'zbek xalq maqollari shakllanishining lingvistik asoslari va pragmatik xususiyatlari" mavzusidagi filologiya fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasida o'zbek tilida paremik va idiomatik birliklardan maqol va idioma, maqol va ibora, maqol va matal munosabati, ularning integratsiyalashuv va differensiyalashuv holatlari aniqlangan; tilda tipik, barqaror kategoriylar bilan bir qatorda oraliq hodisalar ham uchrashi, maqol va matal o'rtasida maqol-matal tipidagi paremalarning mavjudligi asoslangan; o'zbek xalq maqollarining

⁴⁵ Абдурахмонов Х. Особенности синтаксиса узбекского устного народного творчества: Автореф. дис. ... док. филол. наук. – Ташкент, 1977. – 48 с.

⁴⁶ Садриддина М. Лексика узбекских пословиц и поговорок: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1985. – 18 с.

⁴⁷ Ўзбек халқ мақолларининг қисқача синонимик лугати. – Тошкент: Фан, 2006; Жўраева Б. Мақолларнинг ёндош ҳодисаларга муносабати ва маъновий хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 2007. – 66 б.; Жўраева Б. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари. – Тошкент: Akademnashr, 2019. – 224 б.

⁴⁸ Жўраева Б. Мақолларнинг лисоний мавқеи ва маъновий услубий қўлланилиши: Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 2002.

yondosh hodisalarga munosabati asosida ularning lison/nutq dixotomiyasidagi o‘rni lingvistik nuqtai nazaridan ochib berilgan; maqollar shakllanishining intralingvistik asoslarida lisoniy (ibora), folkloristik (matal, rivoyat, latifa, afsona, topishmoq), etnografik (e’tiqodiy tushuncha, xalq udumlari, xalq o‘yinlari), diniy (hadis) manbalar paradigmasi yetakchi omil bo‘lganligi isbotlangan; maqollar paydo bo‘lishining ekstralalingvistik omillari hayvon nomlari, kasb-kor, diniy, uy-ro‘zg‘or tushunchalari, vaqt, o‘simlik, tabiat hodisalari nomlari, o‘zbek xalqi turmushi voqeligi asosida shakllangan maqollar tasnifi asosida ierarxik dalillangan; o‘zbek xalq maqollaridagi faol hayvon nomlarining ijtimoiy shartlangan ma’nolari, ya’ni pragmatik xususiyatlari graduonimik, semantik, funksional jihatdan ishlab chiqilib, badiiy-estetik qiymati yoritilgan⁴⁹.

D.A.Toshevaning “Zoonim komponentli maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari” mavzusidagi filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiyasida o‘zbek tilidagi zoonim komponentli maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari badiiy matnlar orqali yoritilgan, ularning milliy-mental belgilari boshqa qardosh va noqardosh tillar bilan qiyoslangan holda ochib berilgan⁵⁰.

D.Turdaliyevan “O‘zbek xalq maqollarining lingvopoetik xususiyatlari” nomli dissertatsiyasida o‘zbek xalq maqollarining paremiologik tizimdagi xususiyatlarini badiiy nutq sifati nuqtai nazaridan baholangan holda ularning lingvopoetik imkoniyatlari ochib berilgan⁵¹.

Keyingi yillarda o‘zbek tilidagi maqollarni turli aspektlar (sinxron, diaxron)da ham lisoniy jihatdan tadqiq qilish jadallahashdi. Turli yo‘nalishlarda maqollarning

⁴⁹ Жўраева Б. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари ва pragmatik xususiyatlari: Филол. фан. док... (DSc) дисс. автореф. – Самарқанд, 2019. -73 б.

⁵⁰ Тошева Д.А. Зооним компонентли мақолларнинг лингвокультурологик хусусиятлари. Филол. фан. фалс. док (PhD)... дисс. автореф. – Тошкент, 2017.

⁵¹ Турдалиева Д.Т. Ўзбек халқ мақолларининг лингвопоэтик хусусиятлари. Филол. фанлари фалсафа док (PhD)... дисс. – Фарғона, 2018. – 144 б.

lingvistik tadqiqi amalga oshirilgan bir nechta ishlar – Sh.Sh.Qalandarov, I.M.Mirzaaliyev, G.Komilovalarning doktorlik (PhD) dissertatsiyalari yuzaga keldi⁵².

I.M.Mirzaaliyevning “Qadimgi turkiy maqollar semantikasi va stilistikasi (“Devonu lug‘ati-t-turk” materiali misolida)” mavzusidagi doktorlik (PhD) ishida Mahmud Koshg‘ariyning «Devonu lug‘ati-t-turk»ida keltirilgan qadimgi turkiy maqollar semantik-stilistik jihatdan o‘ziga xosligi hamda asarda keltirilgan maqollarning janr tipologiyasi, tarixiy takomilidagi ahamiyati dalillangan; asarda keltirilgan maqollarning qadimgi xalq og‘zaki ijodi va poetik tafakkur tarixidagi o‘rni dalillangan hamda qadimgi maqollar uslubi turkiy badiiy uslubining tarixiy takomilidagi alohida o‘rni borligi isbotlangan; maqollardagi variantlilik masalasi, uning matn uslubiga ta‘siri, qadimgi maqollarning hozirgi o‘zbek xalq maqollari bilan munosabati masalasi hamda maqollarning sintaktik qurilishi va uning matn uslubi bilan mutanosibligi, o‘zaro bog‘liqligi asoslangan; qadimgi turkiy maqollarning lingvopoetik xususiyatlari, ularda ishlatilgan badiiy san‘atlarning maqollar uslubiga ta‘siri yoritilgan; asarda keltirilgan maqollarning mavzu ko‘lami belgilanib, ularning qadimgi turkiy xalqlarning turmush tarzi, ijtimoiy-siyosiy, ma‘naviy-madaniy haётini aks ettirishdagi muhim manbalar ekanligi ko‘rsatib berilgan⁵³.

Xususan, G.Komilovaning “O‘zbek tilidagi maqollarning aksiolingvistik tahlili” mavzusidagi doktorlik (PhD) ishida aksiologik mazmun ifodalovchi vositalarning lisoniy funksiyalari tekshirilgan va uning milliy, ijtimoiy, madaniy xarakterda bo‘lishi, til egalari lisoniy ongini aks ettirishi, konnotatsiyaga asoslanishi, mazkur konnotatsiya boshqa millat vakillariga tushunarli bo‘lmasligi misollar bilan dalillangan; qadriyat va aksqadriyat ifodalangan matnlar orqali faol aksiologik konseptlar aniqlangan, tilda qadriyatlar va baho ifodalanishining xususiyatlari,

⁵² Қаландаров Ш.Ш. Ўзбек лингвомаданий мухитида халқ мақоллари эвфемизацияси. Фил. фан. фалс. док. (PhD) ... дисс. автореф. – Фарғона, 2019; Мирзаалиев И.М. Қадимги туркий мақоллар семантикаси ва стилистикаси (“Девону лугати-т-турк” материали мисолида). Филол. фан. фалс. док...дисс. автореф. – Тошкент, 2020.

⁵³ Мирзаалиев И.М. Қадимги туркий мақоллар семантикаси ва стилистикаси (“Девону лугати-т-турк” материали мисолида). Филол. фан. фалс. док. (PhD)...дисс. автореф. – Тошкент, 2020.

xususan, o‘zbek maqollaridagi olamning qadriyat manzarasi ochib berilgan; baho va qadriyat ifodasida maqollarning o‘rni, imkoniyatlari, lingvistik va pragmatik omillari lisoniy vositalar orqali asoslangan, implitsit usulda voqelangan qadriyat va baho talqinlarida leksemalarning ma’lum bir semalari aksiologik markerga aylanishi, tilning qadriyat manzarasida alohida semantik maydon hosil qilishi isbotlangan; maqollarda aks etgan baho, qadriyat va aksqadriyat darajasini aniqlash uchun ilk bor aksiologik shkala mezoni ishlab chiqilgan. Aksiologik shkala baholash vositalarini umumlashtirish, o‘zaro qiyoslash imkonini berishi, tilshunoslikning aniq va tabiiy fanlar bilan integratsiyasini ta‘minlashga xizmat qilishi, baholash shkalalari shu qadriyat asosidagi aksiosferani yuzaga keltirishi ko‘rsatib berilgan⁵⁴.

O‘zbekcha maqollar boshqa qardosh/noqardosh tillardagi maqollar bilan qiyoslangan/chog‘ishtirilgan ishlар. Bu yo‘nalishda ham bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan bo‘lib, bu ishlarda o‘zbekcha maqollar boshqa qardosh/noqardosh tillardagi maqollar bilan qiyoslangan / chog‘ishtirilgan holda ularning o‘ziga xos xususiyatlarini ochishga erishilgan. Xususan, P.Bakirovning “Номинацентрические пословицы в разносистемных языках (на материале русского, узбекского и казахского языков)” nomli doktorlik dissertatsiyasida qiyosiy paremiologiyaning asosiy tamoyillari, usullari ishlab chiqilgan, maxsus tipdagи paremiologik birlik sifatida maqol maqomi o‘rnatilgan, boshqa paremiyalar orasida maqolning o‘rni aniqlangan, maqollarni qiyosiy o‘rganish uchun turli tizimdagи tillarning paremiologik birliklarini kompleks tahlil qilish taklif qilingan, rus, o‘zbek va qozoq tillaridagi nominal markazli maqollarning semantikasi tavsiflanib, uchta tilning nominal-markazli maqollarini tematik guruhlar bo‘yicha tasniflash amalga oshirilgan, ko‘p tizimli tillarda nominal markazli maqollar semantikasining chog‘ishtirma xarakteristikasi berilgan. Rus, o‘zbek va qozoq tillaridagi nominal markazli maqollarning tuzilishi tavsiflangan⁵⁵.

⁵⁴ Комилова Г. Ўзбек тилидаги мақолларнинг аксиолингвистик таҳлили. Филол. фан. фалс. док. (PhD)... дисс. автореф. – Тошкент, 2022. – 50 б.

⁵⁵ Бакиров П. Номинацентрические пословицы в разносистемных языках (на материале русского, узбекского и казахского языков): Дис... докт. филол. наук. – Ташкент, 2007. – 287 с.

G.Ergashevaning “Ingliz va o‘zbek tillari frazeologizm va paremiyalarida gender aspektining qiyosiy-tipologik tadqiqi” nomli dissertatsiyasida ingliz va o‘zbek tillarida gender ko‘rsatkichli frazeologik birliklar hamda paremiyalar (maqollar) qiyosiy-tipologik, kognitiv va lingvomadaniy jihatdan tahlil qilingan⁵⁶.

Paremalarining chog‘ishtirma tadqiqida O.Uralovaning “Ingliz va o‘zbek tillarida “oila” bosh leksemali maqollar semantikasi va strukturasi” mavzusidagi doktorlik (PhD) ishi muhim o‘rin tutadi. Unda ingliz va o‘zbek tillaridagi maqol, matal, frazeologik birliklarning leksik-grammatik maqomini aniqlash mezonlari ularning tuzilishi, semantikasi, obrazliligi, didaktikligi kabi o‘zaro farqlovchi xususiyatlar tarkibini aniqlashtirish asosida ishlab chiqilgan; ingliz va o‘zbek tillarida “oila” bosh leksemali maqollarning chog‘ishtirma mazmuni ikki xalq tarixi, mentaliteti, madaniyati, har xil dinlar, geografik joylashuvi bilan bog‘liqligi kabi lisoniy-madaniy nomuvofiqliklarni belgilash asosida olib berilgan; ingliz va o‘zbek tillaridagi “oila” bosh leksemali maqollarning qiyosiy-chog‘ishtirma, kvalitativ va tematik tahlili orqali “Marriage/ uylanish, er (turmush)ga chiqish va nikoh”, Family/oila”, “Kin/qarindoshlar”, “Blood relatives/qon-qarindoshlar”, “Relatives arising from the marriage of two people/ikki insonning nikohi asosida paydo bo‘ladigan qarindoshlar” singari guruhlarga taqsimlanishi va ularning madaniyatlararo mazmunga ko‘ra *father of the son-in-law (quda) father of the daughter-in-law (qudag‘ay), sister-in-law (ovsin), sister-wife (kundosh), father-in-law (qaynota), brother-inlaw (qayni, qaynog‘a), son-in-law (kuyov), sister-in-law (yanga), brother-in-law (pochcha, boja)* kabi turlarga ajralishi ko‘rsatilgan; ingliz va o‘zbek tillaridagi “oila” bosh leksemali maqollarning ifoda planidagi strukturaviy-sintaktik xususiyatlari declarative/darak, interrogative/so‘roq, imperative/buyruq gaplar, unextended sentence/yig‘iq sodda gap va extended sentence/yoyiq sodda gap, one-member sentence/bir tarkibli gap, two-

⁵⁶ Эргашева Г. Инглиз ва ўзбек тиллари фразеологизм ва паремияларида гендер аспектининг киёсий-типологик тадқики. Филол. фан. номз.. дисс. – Тошкент, 2011. – 164 б.

member sentence/ikki tarkibli gap, homogeneous parts of the sentence/uyushiq bo‘lakli gap, personal sentence/shaxsli gap, impersonal sentence /shaxssiz gap, indefinite-personal sentence/shaxsi noaniq, conjunctive sentence/bog‘langan qo‘shma gap, olti turdag'i ergash gaplar kabi analogik konstruksiyalar va o‘zbek tilida adverbial clauses/hol ergash gap va sodda gap shaklidagi maqollar orasida inkor mazmunli paremiyalar, ingliz tilida sabab va natija munosabatini ifodalovchi bog‘langan qo‘shma gap, subject clauses/ega ergash gap, predicative clauses/kesim ergash gap, object clauses /to‘ldiruvchi ergash gap, adverbial clauses of purpose/maqsad ergash gap, adverbial clauses of manner/o‘xshatish ergash gap shaklidagi paremiyalarning sintaktik tuzilishidagi farqli tomonlar faktik materiallar asosida tahlil qilingan⁵⁷.

M.Temirovaning “O‘zbek va qirg‘iz xalq maqollarini tipologiyasi” nomli dissertatsiyasida o‘zbek va qirg‘iz xalq maqollarining yaratilish tarixi va vujudga kelish omillari, xalq falsafiy va badiiy-estetik qarashlarining shakllanishida ijtimoiy-tarixiy va geografik muhit o‘rni, shuningdek, o‘zbek va qirg‘iz xalq maqollarining struktural, poetik tipologiyasi masalalari yoritilgan, folklordagi eng kichik janr tadqiqi orqali o‘zbek va qirg‘iz maqollarining genetik mushtarakligi, o‘ziga xoslik va farqli xususiyatlari ochib berilgan⁵⁸.

R.Madjidovaning “Antroposentrik maqollarning aksiologik tadqiqi (o‘zbek va rus tillari materiallari asosida)” filologiya fanlari bo‘yicha fan doktori (DSs) dissertatsiyasida insonning ijobiy yoki salbiy baho ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qiladigan va adresatga muayyan modelni mansub etib, axloqiy, fikrlash yoki bir kishiga nisbatan munosabatni aniq yoki noaniq ravishda ko‘rsatadigan *yaxshi* va *yomon* kategoriylarini shakllantiradigan o‘zbek va rus tillaridagi antroposentrik maqollarning baholash markerlari aniqlangan; o‘zbek va rus tillarida antroposentrik maqollarda shaxsning fazilatlari va uning turmush tarziga ko‘ra insonni baholash turlari xususan, axloqiy,

⁵⁷ Уралова О.П. Инглиз ва ўзбек тилларида “оила” бош лексемали мақоллар семантикаси ва структураси. Филол. фан. фалс. док. (PhD)... дисс. – Самарканд, 2021. – 144 б.

⁵⁸ Темирова М. Ўзбек ва қирғиз халқ мақоллари типологияси. Филол. фан. фалс. док. (PhD)... дисс. – Тошкент, 2018. – 166 б.

estetik, intellektual, pragmatik, valeologik, hissiy, me'yoriy baholash ajratib ko'rsatilgan, ularga baholashning ikki tomonliligi xosligi ochib berilgan; qadriyatlar va antiqadriyatlar tizimi prizmasi orqali aksiologik talqindan o'tkazilgan tahlil qilinayotgan tillarning antropotsentrik maqollarida inson ismlari uning tashqi (jismoniy) va ichki (axloqiy va ma'naviy) fazilatlari, kasbi, ijtimoiy va oilaviy holati, jinsi, yoshi, oilaviy munosabatlari va boshqa parametrlari bilan xarakterlanishi isbotlangan⁵⁹.

Z.R.Narmuratovning "Ingliz va o'zbek tillarida "ta'lim", "ilm" konseptlariga oid paremalarning lingvomadaniy tadqiqi" nomli dissertatsiyasida ingliz va o'zbek tillaridagi ta'lim, ilm konseptli paremiologik birliklarni chog'ishtirib o'rghanish orqali ularning lisoniy-madaniy jihatdan o'xshash va umumiy tomonlari tadqiq etilgan. Shu bilan birga, maqol, matal, aforizmlarni paremalar sifatida tadqiq qilish zarurligi ta'kidlangan⁶⁰.

Shuningdek, o'zbekcha maqollarning noqardosh tillar bilan chog'ishtirilgan tahlili yuzasidan bir nechta ilmiy maqolalar ham e'lon qilingan, e'lon qilinmoqda⁶¹.

Ko'rindiki, o'zbekcha maqollar O'zbekistondagi tilshunoslar tomonidan ikki aspektda tadqiq qilingan, ya`ni maqollar sof o'zbek tili nuqtai nazaridan tahlil qilingan va ular boshqa qardosh (qozoq, qirg'iz), noqardosh (asosan, ingliz tili) tillardagi maqollar bilan qiyoslangan/chog'ishtirilgan. Ammo shu vaqtgacha Xitoyda ham,

⁵⁹ Маджидова Р. Антропоцентрик мақолларнинг аксиологик тадқики (ўзбек ва рус тиллари материаллари асосида). Филол. фан. доктори (DSc)... дисс. автореф. – Фарғона, 2020.

⁶⁰ Нармуратов З.Р. Инглиз ва ўзбек тилларида "таълим, илм" концептларига оид паремаларнинг лингвомаданий тадқики. Филол. фан. фалс. док. (PhD)... дисс. автореф. -Термиз, 2022. -51 б.

⁶¹ Жумабоева Ж., Абдуллаева Н. Градуоним компонентли ўзбек халқ мақоллари ва уларнинг инглиз тилидаги муқобиллари // Хорижий филология. №4, 2017. – Б.30-33; Абдуллаева Н. Ўзбек ва инглиз халқ мақолларида макрографрадуонимия // An international scientific and practical online conference on the topic tsul international conference on teaching foreign languages (tsul icon - flt). Foreign languages department. – Tashkent, 2021;Мадалов Н.Э. Ўзбек тилшунослигида маколларнинг лингвистик тадқики // Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 11 | 2022 ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,12 | ASI-Factor: 1,3 | SJIF: 5,7 | UIF: 6,1; Мадалов Н.Э. Инглиз ва ўзбек тилларидаги оддий табиат ҳодисалари билан боғлиқ мақолларнинг чогиштирма таҳлили // Academic Research in Educational Sciences Volume 4 | Issue 1 | 2023 ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,12 | ASI-Factor: 1,3 | SJIF: 5,7 | UIF: 6,1. va b.

O‘zbekistonda ham maqollarning lingvistik jihatlari, ularning semantik-struktur, milliy-madaniy va universal jihatlari chog‘ishtirilmagan. Shunga ko‘ra bizning mazkur ishimiz bu sohadagi dastlabki dissertatsiyadir.

1.4. Xitoycha maqollarning lingvistik taqiq qilish yo‘nalishlari

Xitoyda maqollari 5000 yildan ortiq tarixga ega. Qin va Xan sulolasi (秦汉时期) dan oldingi davrda maqol tushunchalari taxminan bir xil edi. Ommaviy so‘zlar (俗语) "adabiy so‘zlar" (雅言) ga qarama-qarshi bo‘lib, odatda norasmiy, nostandard dialekt sifatida qaraladi. Shuning uchun ham maqollar "xalq maqollari" (野谚), "umumiylar" (俗谚), "qo‘pol maqollar" (鄙谚), "qo‘pol gaplar" (鄙语) va boshqa nomlar bilan yuritilgan. Wen Duanzheng (温端政) ma‘lumotlariga ko‘ra, ushbu maqolada qadimgi xitoyliklarning maqollari bo‘yicha tadqiqotlar uch davrga bo‘lingan. Maqollarni o‘rganish bo‘yicha eng qadimgi manba sifatida Sharqiy Xan sulolasi (东汉时期) davrida Fuqyan (服虔) tomonidan yozilgan “Ommaviy matn” 《通俗文》 deb tan olinadi.

Tang va Song sulolalari (唐朝和宋朝) davrida adabiyotning yuksalishi munosabati bilan so‘zlashuv so‘zlarini to‘plash va tartibga solishga katta e’tibor berildi. Tan sulolasida (唐代) Li Shangyin (李商隐) ning "Yishan Zazuan" 《义山杂纂}, Son sulolasida (宋代) Chjou Shouzjon (周守忠) ning "Qadimgi va zamonaviy maqollari" 《古今谚》 bu davrning namunaviy asarlaridir. "Yishan Zazuan" 《义山杂纂》 umumiylarini "taxminan Xiehouyu" (歇后语) va maqollarga ajratadigan eng qadimgi asarlardan biridir.

Min va Qing sulolalarida (明清时期) olimlar keng tarqalgan so‘zlarni to‘plash va izohlashda yangi bosqichga qadam qo‘ydilar, lug‘atga o‘xshash bir qancha maqol asarlari paydo bo‘ldi. Ular orasida Min sulolasidagi (明代) Yang Shen (杨慎) ning

"Qadimgi va zamonaviy maqollari" 《古今谚》, Chen Shiyuan (陈士元) ning "Danyan Jie" (俚语解) va Qing sulolasi (清朝) Tsyang Da shin (钱大昕) Hengyanlu 《恒言录》, Du Venlan (杜文澜) ning "Qadimgi qo'shiqlar va maqollari" 《古谣谚, Ping Buqing(平步青)ning "Maqollar talqini" 《释谚》 va b.

Umuman olganda, qadimiy yurtimizda maqollarni o'rganishda asosan materiallar toplash va ularning manbalarini tekstologik tadqiq etishga qaratilgan bo'lsa, odatda, maqollarni o'rganish qadimgi Xitoy dialektologiyasining tarkibiy qismi sifatida qaraladi va maqollarni aniqlash masalalari muhokama qilinadi. An'anaviy bibliografiyalarda maqollarni o'rganishga oid yozuvlarning aksariyati kichik romanlar yoki turli eslatmalar va turli suhbatlar boblariga kiritilgan. Masalan: Janubiy va Shimoliy sulolalar davrida (南北朝) Lyan sulolasi (梁朝) dagi Liu Syao (刘霄) ning "Umumiy so'zlarni izohlash" 《释俗语》 asari "Sui Shu·Jing Ji Chji" 《隋书·经籍志》 da har xil sinfda, Tang sulolasi (唐朝) da Li Shangyin (李商隐) ning "Yishan turli to'plami" 《义山杂纂》 da qayd etilgan. Badiiy adabiyot sinfida "Qo'shiq tarixi·Yi Ven Chji" 《宋史·艺文志》 da yozib olingan. Song sulolasida (宋朝) Chjou Shouzjon (周守忠) ning "Qadimgi va zamonaviy maqollari" 《古今谚》 romanchilarining "Siku Quanshu Zongmu" 《四库全书总目》 kichik sinfiga kiritilgan va h.k. Qing sulolasi (清朝) ning oxirlarida Du Venlan (杜文澜) ning "Qadimgi qo'shiqlar va maqollar" 《古谣谚》 nashr etilganiga qadar maqollarni o'z ichiga olgan monografiya yo'q edi.

Maqollarni zamonaviy o'rganish XX asrning birinchi yarmida boshlangan. Bu davrda odamlar maqollarning mohiyatini nisbatan aniq tushunib, maqollar nazariy tadqiqtlarda o'rganila boshlandi. Bunda XX asrdan oldingi tadqiqot yo'naliishi o'zgardi va nazariy munozaraga, so'zlarning manbasiga emas, balki maqollarning ma'nosiga, klassik kitoblarni jamlashga emas, balki korpus to'plamiga e'tibor berlila

boshlandi. Wen Duanzheng (温端政 zamonaviy xitoy maqollarini o‘rganishni to‘rt davrga ajratadi:

1) XX asr boshlaridan Yangi Xitoy tashkil topgunga qadar maqollarni o‘rganish Bu davr vakillari Guo Shaoyu (郭绍虞), Xue Chengzhi (薛诚之), Van Shun (王顺) va b. Guo Shaoyu (郭绍虞) ning “Maqol haqidagi tadqiqotlar” 《谚语的研究》 asarida qadim zamonlarda maqol haqidagi keng tushuncha birinchi marta tor ma’noga ega bo‘ldi. Tilning chalkash shakllari taqqoslandi⁶². Van Shun (王顺) ning “Shimoliy Sha sulolasida qishloq xo‘jaligi maqollari bo‘yicha tadqiqotlar” 《北夏农谚的研究》 asarida qishloq xo‘jaligi maqollari va ularning vazifalari muhokama qilinadi, maqollarni yig‘ish, tartibga solish va tadqiq etishda namuna yaratiladi⁶³. Syue Chenji (薛诚之)ning “Maqollar haqida munozara” 《谚语的探讨》 asarida dastlab maqollar til ko‘rinishi bo‘lib, xalq og‘zaki ijodi doirasiga kiradi, degan fikr ilgari surilgan. Butun kitobda maqollarning tabiat, mazmuni va ifodalash usullari muhokama qilinadi va shu bilan birga, qadimgi va hozirgi Xitoy maqollarining evolyutsiyasi ham o‘rganiladi. Muallif maqollarni qo‘shtiq, idioma, maksim va allegoriyadan ham ajratadi.

2) Yangi Xitoy tashkil topganidan to islohotgacha bo‘lgan davrda maqollar bo‘yicha tadqiqotlar

Yangi Xitoy tashkil topganidan 1980-yillarning boshlarigacha bo‘lgan maqollarni o‘rganish o‘sha davrdagi siyosiy muhit bilan chambarchas bog‘liq. Bu davrda matallarni o‘rganishda maqollarning mazmuni, tasnifi va xususiyatlari haqida bahs yuritishga, xalq maqollarini o‘rganishga e’tibor berildi, maqollarni iboralarning bir turi sifatida ko‘rib, asta-sekin maqollar nuqtai nazaridan o‘rganila boshlandi. Chju Tszeji (朱泽吉) ning “Xalq maqollarida ifodalangan sinfiy ong va ijtimoiy odob haqida”,

⁶² 郭少宇, 谚语解析, 商务印书馆, 北京 1925 年 (Guo Shaoyu. Maqollarni o‘rganish. -Pekin: Tijorat matbuoti, 1925, iyun).

⁶³ 王顺, 南宋农谚研究, 商务印书馆, 北京, 1996 年。 (Vang Shun. Shimoliy Sya dehqonchilik maqollarini o‘rganish.- Pekin: Tijorat matbuoti, 1996, fevral).

Yang Pen (杨鹏, Tyan Guang (田光) va boshqalarning maqollarning sinfiy tabiatiga haqidagi tadqiqotlari, Ma Guofan (马国凡) ning "Maqollarning xususiyatlari" 《谚语的特点》, Yang Sin'an (杨欣安) ning "O'rtadagi farq Idiomalar va maqollar", Van Yi (王毅) ning "Xitoy maqollari haqida qisqacha munozarasi" 《略论中国谚语》 va boshqa asarlari shu davrdagi asosiy tadqiqot natijalaridir.

3) XXI asrgacha islohot va ochilishdan keyingi maqollarni o'rganish Nazariy tilshunoslik ta'sirida bu davrda maqol tadqiqi gullab-yashnash davriga kirdi va tadqiqotning kengligi va teranligi bo'yicha yangi cho'qqiga chiqdi. Bu davrda maqollarning ijtimoiy vazifasi, grammatik vazifasini o'rganishda ham bir qancha yutuqlarga erishiildi. Asosiy asarlar orasiga Vu Chjankun (武占坤) va Ma Guofan (马国凡) ning "Maqollar" 《谚语》, Van Qin (王勤) ning "Maqol va tamsilga kirish" 《谚语歇后语概论》 va Ven Duanchjen (温端政) ning "Maqollari" 《谚语》 va b. kiradi⁶⁴.

Shuningdek, xitoy va o'zbek maqollarini qiyosiy o'rganish bilan bog'liq ba'zi natijalar mavjud, masalan: Li Yamei (李雅梅) va Ozard Achilov (奥扎德·阿奇洛夫) ning "O'zbekcha xitoycha-xitoycha o'zbekcha maqollari yozuvlarining qiyosiy to'plami" 《乌汉汉乌熟语词条对照辑录》⁶⁵; Adalat Turxon (阿达来提 吐尔洪) ning "O'zbek maqollarining grammatik izohi va tarjimasi" 《乌兹别克谚语语法标注及翻译》 asarlari bor⁶⁶.

4) XXI asrda maqollar ustida olib borilgan tadqiqotlar
XXI asrda maqollarni o'rganishda yangi yutuqlarga erishildi, bu asosan maqollarni o'rganishda faqat maqolning strukturaviy shakllari, ma'no, madaniy

64 孙维张, 汉语熟语学, 吉林教育出版社, 长春, 1989年5月;(Sun Weizhang. Xitoy idiomlari. – Changchun: Jilin Education Press, 1989, may)

65 李雅梅、奥扎德·阿奇洛夫, 乌汉汉乌熟语词条对照辑录, 人民出版社, 北京, 2011年2月 (Li Yamei, Ozod Achilov. O'zbekcha -xitoycha, xitoycha -o'zbekcha maqol, matal va iboralar lug'ati. -Pekin, Xalq nashriyoti, 2011, fevral)

66 阿达来提 吐鲁洪, 乌兹别克谚语语法标注及翻译, 中英民族大学出版社, 北京, 2022年1月 (Adalat Turuxun. O'zbek maqollarining grammatik izohi va tarjimasi. -Pekin, Xitoy millatlar universiteti nashriyoti 2022, yanvar).

xususiyatlari va b. tasniflash va tavsiflash bilan cheklanib qolinmaganligida namoyon bo'ldi.

Van Dechun (王德春) ning “Xitoy maqollari va madaniyati” 《汉语谚语与文化》, Chjan Xuy (张辉) ning “Xitoy iboralarining kognitiv semantikasi bo'yicha tadqiqotlar” 《汉语熟语的认知语义学研究》⁶⁷, Van Tsin (王勤) ning “Xitoy iboralari haqida” 《汉语熟语论》 asarlari shu davrning namunaviy asarlaridir. Van Yan (王岩) ”Xitoy iboralarini madaniy bilish” 《汉语熟语的文化认知》 va b.⁶⁸.

Tsyang Yulian (钱玉莲) “Zamonaviy xitoycha lug‘at qo'llanmalari” 《现代汉语词汇讲义》 asarida xitoy maqollarining mohiyatini tilga olib, maqollarning mazmunini umumlashtirgan. Maqollarning mazmuni juda boy va turli sohalarni o‘z ichiga oladi. Bu kitobda maqollarning tabiatи va mazmuni bilan bir qatorda, maqollarning strukturaviy xususiyatlari va ahamiyati haqida ham to‘xtalib o‘tgan. Muallif kitobda xitoy maqollarini umumlashtirgani kelgusi avlodlarga maqollarni o‘rganishda nazariy asoslar izlashga yordam beradi⁶⁹.

Chjejiang Venchjou universiteti (浙江省温州大学), Shansi (山西) ijtimoiy fanlar akademiyasi va tijorat matbuoti hamkorligida bo‘lib o‘tgan 2-Xitoy tilshunosligi simpoziumida Fu Qiao (付乔) ning “Maqol talqinida asosiy morfema talqinining ahamiyatini tahlil qilish” 《浅析关键性语素的解释在谚语释义中的重要性》 asarida maqollardagi asosiy morfemalarning umumiyligi turlari umumlashtirilib, maqol talqinida asosiy morfemalarni tushuntirishning ahamiyati turli tomonlardan tahlil qilinadi⁷⁰.

⁶⁷ 张辉, 汉语熟语的认知语义学研究, 上海外语出版社, 上海, 2011 年 5 月(Chjan Xui. Xitoy idiomalarining kognitiv semantikasi. -Shanxay: Shanxay xorijiy tillar matbuoti, 2011, may).

⁶⁸ 王岩, 汉语熟语的文化认知, 大象出版社, 郑州, 2022 年 7 月;(Vang Yan. Xitoy idiomalarining madaniy bilimi. - Chjenchjou: Daxiang nashriyoti, 2022, iyul).

⁶⁹ 钱玉莲, 现代汉语词汇讲义, 北京, 北京大学出版社. 2006 (8) (Qian Yulian. Zamonaviy Xitoy lug‘ati bo'yicha ma'ruza matnlari. - Pekin: Pekin universiteti nashriyoti, 2006, avgust).

⁷⁰ 第二届汉语语汇学学术研讨会纪要, 辞书研究: 学术活动通讯. 2009 (6) (“Xitoy tilshunosligining lug‘atlarni tadqiq qilish bo'yicha ikkinchi simpozium materiallari”. -Pekin, 2009 (6).

Shi Sufen (史素芬) ning “Maqollarning xilma-xilligi haqida” 《谈谚语的变异问题》asarida maqollarning xilma-xilligi ko‘plab misollar orqali umumlashtiriladi⁷¹.

Gao Bing (高兵) ning “Xitoy iboralarining milliy xususiyatlari bo‘yicha tadqiqotlar” 《汉语熟语的民族特色研究》asarida maqollar, asosan, miqdor, mazmun, manba va shakl jihatlaridan kelib chiqib o‘rganiladi. Maqolada xitoylik maqollarning aksariyati milliy tilning tarixiy yodgorliklaridan kelib chiqqanligi va doimiy ravishda Xan millati tomonidan yaratilganligi qayd etilgan. Muallif xitoy maqollarini shakl va mazmunidan umumlashtirib, maqollar milliy xususiyatga juda boy ekanligini ko‘rsatadi⁷².

Fu Pingping (付平平) ning “Xitoy maqollarini kontsepsiya integratsiya nazariyasi orqali talqin qilish” 《概念整合理论对汉语谚语的解读》asarida xitoy maqollarining ma’no qurilishini dinamik tahlil qilish uchun kontsepsiya integratsiyasi nazariyasidan qanday foydalanishni taqdim etdi. Muallif ushbu maqolada xitoy maqollarini mutlaqo yangi kognitiv nuqtai nazardan izohlaydi va xitoy maqollarini o‘rganish uchun yangi milliy xususiyatga ega til hodisasi bo‘lgan xitoy maqollarini tushuntirishda konsepsiya integratsiya nazariyasidan foydalanadi⁷³.

Lyu Veyvey (刘微微) va Liu Xonqsyuan (刘洪泉) ning “Xitoy maqollarining madaniy ma’nosi va tarjimasi” 《汉语谚语的文化含义及翻译》 va Van Zhen lay (王振来) ning maqollarning madaniy qo‘sishimcha ma’nolari” 《熟语的文化附加义》 maqlolarida ikkalasi ham xitoy maqollarini madaniyat nuqtai

⁷¹ 史素芬, 谈谚语的变异问题, 长治, 长治学院学报, 2015 (3); (Shi Sufen. Maqollarning o‘zgarishi haqida. - Changzhi, Changzhi universiteti jurnali, 2015, mart).

⁷² 高兵, 汉语熟语的民族特色研究, 保定, 河北大学学报:哲学社会科学版, 2005, 6; (30). (Gao Bing. Xitoy idiomalarining etnik xususiyatlari bo‘yicha tadqiqotlar. – Xebey: Xebey universiteti jurnali: Falsafa va ijtimoiy fanlar nashri, 2005, 6; (30)).

⁷³ 付平平, 概念整合理论对汉语谚语的解读, 宁波, 宁波教育学院学报, 2008 (5). (Fu Pingping. Xitoy maqollarining kontseptual integratsiya nazariyasi bo‘yicha talqini. - Ningbo, Ningbo ta’lim instituti jurnali, 2008 (5)).

nazaridan o‘rganadi, asosan xitoy maqollarining madaniy atributlarini va ularning etnik kelib chiqishini ochib beradi⁷⁴.

Van Xonyan (王 鸿 雁) ning “Xitoy maqollarining sintaktik shakl xususiyatlarining tahlili” 《汉语谚语的句法形式特点分析》 asarida maqolning tabiatи va vazifasi jihatidan so‘zga teng ekanligini tahlil qilgan. So‘zлarning aniq belgilari, xitoy maqollarining vazifalari ayni vaqtida tilga olingan. Uning tadqiqotlarida maqol shakllari: bir gap shakli, kelishik gap shakli va qo‘shma gap shakli, shuningdek, maqollarning so‘zlashuv uslubini aks ettiruvchi, xitoy maqollarining tushib qolgan shakli ham tahlil qilingan⁷⁵.

Unda madaniyat nafaqat til nuqtai nazaridan muhokama qilinadi, balki tilni madaniyat nuqtai nazaridan ham o‘rganadi, ikki ijtimoiy hodisa o‘rtasidagi yaqin munosabatni oydinlashtirishga harakat qiladi, kelib chiqishi, madaniy ma’nosи, til xususiyatlari va ijtimoiy vazifalarini har tomonlama tahlil qiladi.

Bu davrda xitoysunoslik ham asta-sekin “g‘arb grammatikasiga bog‘liq” kishanidan qutulib, xitoy tilini tilshunoslikda o‘rgana boshladi va samarali natijalar berdi. Biroq maqollarni zamonaviy tilshunoslik nazariyalaridan foydalangan holda o‘rganishda erishilgan yutuqlar kam.

I Bob bo‘yicha xulosalar

1. O‘zbek tilidagi maqollar xalq falsafiy va badiiy ijodning o‘ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan ixcham shaklli, ammo teran mazmunga ega bo‘lgan alohida janrdir. Har biri til ko‘rkini, nutq nafosatini, aql-farosat va tafakkur mantig‘ini hayratomuz bir qudrat bilan namoyish etgan va eta oladigan bunday badiiyat qatrалари o‘zbek xalqining ko‘p asrlik hayotiy tajribalari va maishiy turmush tarzining bamisolи bir oynasidir.

74 刘微微, 刘洪泉. 汉语谚语的文化含义及翻译, 郑州, 人文论坛, 2008 (17); (Liu Veyvey, Liu Xongquan. Xitoy maqollarining madaniy ma’nosи va tarjimasi.- Chjenchjou, Gumanitar fanlar forumi, 2008 (17)).

75 王鸿雁, 汉语谚语的句法形式特点分析, 南宁, 广西社会科学, 2005 (8);(Vang Xongyan. Xitoy maqollarining sintaktik shakl xususiyatlarining tahlili. - Nanning, Guangxi ijtimoiy fanlar jurnali, 2005 (8)).

O‘zbek tilidagi maqollar mazmuniga ko‘ra yaxlit ma’noni ifodalaydi. Grammatik tarkibi jihatidan ular turg‘un bo‘lib, foydalanilayotganda ularning tarkibiy qismi xohishga ko‘ra o‘zgartirilishi mumkin emas.

2. O‘zbek tilidagi maqollarning quyidagi xususiyartlati borligi ta`kidlanadi: *turg‘unlik, yaxlitlik, g‘oyaviylik, musiqiylik*. O‘zbek tilidagi maqollar yuqoridagi xususiyatlarining tahliliga ko‘ra tilshunoslik (leksikologiya), xalq og‘zaki ijodi, adabiyotshunoslik va boshqa fanlarning tadqiqot obyektiga aylangan.

3. Xitoy tilidagi maqollarning esa quyidagi xususiyartlati borligi ta`kidlanadi: *lo‘ndalik, og‘zaki nutqqa xoslik, chiroyli ohangdorlik, majoziylik*.

4. O‘zbekcha va xitoycha maqollarning umumiy xususiyatlari: *turg‘unlik, yaxlitlik, g‘oyaviylik, musiqiylik, lo‘ndalik, og‘zaki nutqqa xoslik bo‘lsa, farqli jihatni obrazlar tizimi hisoblanadi*.

5. Xitoycha maqollar ham xitoy tilshunoslari tomonidan turli aspektlarda o‘rganilgan bo‘lib, bular klassik yo‘nalishlardan to bugungi kun tilshunoslarning eng ilg‘or yo‘nalishlari – kognitiv, lingvokulturologik prizma orqali ham amalga oshirilgan tadqiqotlarni o‘z ichiga oladi.

6. O‘zbekcha maqollar O‘zbekistondagi tilshunoslari tomonidan ikki aspektda tadqiq qilingan, ya`ni maqollar so‘f o‘zbek tili nuqtai nazaridan tahlil qilingan va ular boshqa qardosh (qozoq, qirg‘iz), noqardosh (asosan, ingliz tili) tillardagi maqollar bilan qiyoslangan/chog‘ishtirilgan. Ammo shu vaqtgacha Xitoyda ham, O‘zbekistonda ham maqollarning lingvistik jihatlari, ularning semantik-struktur, pragmatik va boshqa jihatlari chog‘ishtirilmagan. Shunga ko‘ra bizning mazkur ishimiz bu sohadagi dastlabki dissertatsiyadir.

II BOB. O‘ZBEK VA XITOY MAQOLLARI FONETIK, SEMANTIK, GRAMMATIK XUSUSIYATLARINING CHOG‘ISHTIRMA TADQIQI

2.1. O‘zbek va xitoy maqollarining fonetik xususiyatlari

Har qanday til uchta asosiy qismdan iborat: fonetika, lug‘at va grammatika. Tilning ushbu uch komponenti butun til tizimidagi uchta asosiy tizimni, ya`ni fonetik tizim, leksik tizim va grammatik tizimni tashkil qiladi. Ma‘lumki, tillar orasidagi har qanday qiyoslash yuqoridagi umumiylashtirish asosga ega bo‘ladi. Ushbu bobda, asosan, o‘zbek va xitoy tillaridagi maqollarning ichki shakllari qiyoslanadi, ya`ni fonetik tarkibi, sintaktik qoidalari, grammatik vazifalari va boshqalar tahlil qilinishi orqali ularning fonetik tarkibi, sintaktik tarkibi va grammatik vazifalari jihatidan mavjud xususiyatlari aniqlanadi, chog‘ishtiriladi. Jumladan, o‘zbek va xitoy maqollari o‘rganilib, keng ma’noda chog‘ishtirma tilshunoslik va tipologik tadqiqotlar doirasiga kiritiladi.

Har qanday til o‘z xalqining fonetik materiallaridan foydalangan holda rivojlangan bo‘lib, o‘zbek va xitoy xalqlarining maqollari ham bundan mustasno emas. Xitoy va o‘zbek tillarining fonetik tizimi har xil bo‘lib, ularning bo‘g‘in tuzilmalari o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bularning barchasi maqollarning strukturaviy turlariga ta‘sir ko‘rsatib, xitoy va o‘zbek maqollarining tarkibiy shakllarida ma’lum milliy xususiyatlarni namoyon qiladi. Xitoy maqollari ham, o‘zbek maqollari ham xalq ijodi mahsuli bo‘lib, tabiat va jamiyat qonunlarini tilda lo‘nda aks ettiruvchi maxsus iboralardir. Har ikki tilda ham maqol qofiyali, ixcham tilda ifoda etiladigan, oson eslab qolinadigan va yod olinadigan jozibali jumlalardir. Fonetika nuqtayi nazaridan, so‘z ma’lum bo‘g‘inlardan tuzilgan, gap esa ma’lum bir ritmga ega: “^{yǒu}_{zǐ} ^{qián}_{hàn} ^{nán}_{méi} , 有 汉 钱 没” (Pul ko‘p bo‘lsa qirolsan, pul yo‘q bo‘lsa qarolsan). Oldingi va keyingi ikki gapdagi “bor” va “yo‘q” antonimlari bir-biriga mos keladi, “男子汉” (nánzihàn) va “汉子难” (hànzi nán) da so‘z tartibi teskari bo‘lib, turli ma’nolarni hosil qiladi. “汉” (hàn) va “男” (nán) bo‘g‘inlari qofiyalanib,

tilga tez o‘tiradigan jumlanı hosil qiladi. Xitoy tilida fonetik ritmi, asosan, uch jihatdan namoyon bo‘ladi: ohang(shēng ,声 ,调) , urg‘u (zhòng ,重 ,音) va qofiya (yā ,押 ,韵) .

Bo‘g‘inlarning ritmi va urg‘usi. O‘zbek va xitoy tillari ikki xil fonetik tizimga mansub bo‘lib, so‘zlarning bo‘g‘in tarkibi va xususiyatlari ham o‘zaro har xil bo‘lgani sabab o‘ziga xos maxsus tarkibiy shakllarni hosil qiladi. Xitoy tili ohanglarga ega til bo‘lib, undagi to‘rt ohang nafaqat so‘zlarning ma’nolarini ajratadi, balki bo‘g‘inlarni balandligini burish va o‘zgartirish vazifasini ham bajaradi. Bu, ayniqsa, Xitoy she‘riyatida yaqqol namoyon bo‘ladi. Bu xususiyat xitoy maqollarida ham o‘z ifodasini topib, ohang va o‘zaro mos keladigan so‘zlar orqali o‘ziga xos ritmik tarkibni hosil qiladi. To‘rt ohang orasida 1- va 2-ohanglarni “tekis ohang” (平声) deb ataymiz va “A” orqali ifodalaymiz, 3- va 4-ohanglarni “notekis ohang” (仄声) deb ataymiz va “B” bilan ifodalaymiz. Masalan:

tái ,台 shàng ,上 yì ,一 fēn ,分 zhōng ,钟 , tái ,台 xià ,下 shí ,十 nián ,年 gōng ,功
(ABBA, ABAAA) (*Sahnada bir daqiqalik chiqish uchun o‘n yillik sahnadan tashqari mashg‘ulotlar kerak bo‘ladi*).

Xitoy maqollarining ohang shakllari juda boy bo‘lsa ham, ular ko‘pincha o‘zgarishi mumkin bo‘lib, noaniqlikning go‘zalligini aks ettiradi. Masalan:

rén ,人 wú ,无 qiān ,千 rì ,日 hǎo ,好 , huā ,花 wú ,无 bǎi ,百 rì ,日 hóng ,红
(AAABB, AABBA) (*Odamlarga har doim ham yaxshi bo‘lmaydi , gullar har doim ham gullamaydi*)

Shu jumladan, “人” (odam) va “花” (gul) o‘zaro qiyoslansa, “千” (ming) va “百” (yuz) o‘zaro mos keladi. Oldingi va keyingi ikki jumlada so‘zlarning mos kelishi va

so‘z tartibi orqali “好” (hǎo) va “红” (hóng) bo‘g‘inlari qofiyalanib, jozibali jumla paydo bo‘ladi. Lekin o‘ziga xos bir qancha maqollar ham bor, masalan:

shuǐ ,水 shì ,是 gù ,故 xiāng ,乡 tián ,甜, yuè ,月 shì ,是 gù ,故 xiāng ,乡
míng ,明 (BBBAA, BBBAA)

(*Suv vatanda shirin bo‘ladi, oy ham vatanda yorug‘ bo‘ladi; Har kim o‘z tug‘ilgan joyini yaxshi deb aytadi*).

Oldingi va keyingi ikki jumlaning shakli bir xil bo‘lsa-da, lekin ohanglari farq qiladi.

Maqollarning ohang go‘zalligi, ayniqsa, antitezali maqollar fonetikasida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Masalan:

lù ,路 yáo ,遥 zhī ,知 mǎ ,马 lì ,力, rì jiǔ ,日 久 jiàn ,见 rén ,人 xīn ,心 (BAABB, BBAAA) (*Uzoq yo‘lda ot kuchi bilinsa, uzoq vaqtdan so‘ng inson qalbi bilinadi*)
tiān ,天 bù ,不 yán ,言 zì ,自 gāo ,高, dì ,地 bù ,不 yán ,言 zì ,自 hòu ,厚 (ABABA, BBABB) (*Odam o‘zi haqida aytmasa ham, qolganlar biladi*)

lóng ,龙 yóu ,游 qiǎn ,浅 shuǐ ,水 zāo ,遭 xiā ,虾 xì ,戏, hǔ ,虎 luò ,落 píng ,平
yáng ,阳 bēi ,被 quǎn ,犬 qī ,欺 (AAABAAB, BBAABBA) (*Ajdarho sayoz suvga tushib qolsa, qisqichbaqa o‘yiniga qoladi, yo‘lbars Pingyangga tushib qolsa, it tazyiqiga qoladi.*) Inson qiyin ahvolda kuchsizlar tazyiqiga uchrashi mumkin.

O‘zbek tilida ohang bo‘lmasa-da, unda urg‘u bor. Shuning uchun o‘zbek maqollarida bo‘g‘in o‘zgarishining tarkibiy shaklini hosil qilish uchun bevosita urg‘udan foydalaniladi. Masalan:

Har narsaning vaqtি bor, har bir qizning baxti bor (每样东西都有时限，每个姑娘都有自己的幸福) .

Yaxshi bo‘lsa – bola, yomon bo‘lsa – balo (好的是孩子，坏的是麻烦) .

Nomard ishing bilmasin, bilib bag‘ring tilmasin （不要理无解的事，不要责备）.

O‘rganish – bir hunar, o‘rgatish – ikki hunar （学习是一门手艺，教学是两门手艺）.

Yuqoridagi maqollar shuni ko‘rsatadiki, xitoy tili morfem yozuvidir, ya`ni bir bo‘g‘in bir xitoycha iyeroglis yoki morfema hisoblanadi. Bo‘g‘inlardagi fonemalar biroz farq qilsa-da, ular taxminan bir xil uzunlikda bo‘ladi. Shunga ko‘ra_ vazni tartibli, o‘zaro mutanosib va uyg‘un tarkibni shakllantirish oson. O‘zbek tili ko‘p bo‘g‘inli til bo‘lib, 2-4 bo‘g‘indan iborat so‘zlar ko‘plikni tashkil etadi. O‘zbek tili urg‘uning o‘zgarishi orqali maqollarning ma’nosini ifodalab, bunday tuzilgan jumlalar jozibali va tushunarli bo‘ladi.

Urg‘u. Maqollar she’riyatdan farq qilsa-da, ammo ularda ham vazndagi to‘xtash tartiblariga katta ahamiyat beriladi. Xitoy va o‘zbek tillari oqimining ritmi ma’noga asoslanadi. Odamlar uzun gaplarni tushunish jarayonida, odatda, uzun gapni gapning ma’nosi va tuzilishiga ko‘ra bir necha qismlarga bo‘ladilar. Har bir qism tugallangan ma’noni ifodalay oladigan til birligi bo‘lib, bu kichik til birligi muayyan ma’noni anglatadi. Har bir qism to‘liq til birligini ifodalay oladigan to‘liq birlikdir. Xitoy tilidagi maqollar, odatda, sodda gap yoki qo‘shma jumlalardan iborat bo‘ladi, ya`ni ular bir yoki bir nechta gaplardan iborat bo‘lib, har bir gap uchun vazn kerak bo‘ladi, masalan:

shì ,世 shàng ,上 / wú ,无 / nán ,难 shì ,事 , zhǐ ,只 pà ,怕 / yǒu ,有 / xīn ,心 rén ,人
(Dunyoda qiyin ish yo‘q, faqatgina xohishi bor odam bo‘lsa / Xohishi va irodasi bo‘lgan kimsa uchun dunyoda qiyinchilik yo‘q)

rén ,人 / bù ,不 kě ,可 mào ,貌 xiāng ,相 , hǎi ,海 shuǐ ,水 / bù ,不 kě ,可 dòu ,斗 liàng ,量
(Chelak bilan daryo suvini o‘lchab bo‘lmaganidek, odamni ham tashqi ko‘rinishi bilan o‘lchab bo‘lmaydi)

O‘zbek tilidagi vaznlar ham sodda gap va qo‘shma gaplar shaklida bo‘lib, ko‘pincha, to‘liq ma’no ifodalaydi va odatda qofiya hosil qiladi. Masalan:

Odam bolasi – elning lolasi. (人要有孩子，地里有郁金香)

Ishimning boshi yo‘q, oshimning moshi yo‘q. (做事没有头，就像抓饭没有鹰嘴豆)

Farzand baxti – ona taxti, farzand kamoli – ota jamoli (孩子的幸福是母亲的宝座，孩子的完美是父亲的美丽) .

Maqol vaznlarining soni va bo‘linish usullari g‘oyaviy mazmun ta‘siriga uchrasada, vaznlar orasidagi mutanosiblik va muvofiqlashtirish zarurati ham hisobga olinishi kerak. G‘oyaviy mazmun va nutq oqimi vazni o‘rtasida ziddiyat yuzaga kelganda, vazn shakli, ko‘pincha, g‘oyaviy mazmunga bo‘ysunishi kerak bo‘ladi. Xitoy maqollaridan “行/千里者，半/九十” (*Yurish/ming mil, yarmi/to‘qson mil*) ; “上山/容易/下山/难” (*Toqqa chiqish/oson/tog‘dan tushish/qiyin*)ni, o‘zbek maqollaridan esa *Yaxshi gap bilan ilon inidan chiqar, yomon gap bilan pichoq qinidan chiqar* ni misol qilish mumkin. Ko‘rinib turibdiki, vaznlar orasidagi so‘zlar soni va uzunligining mutanosibligi fonetika va semantikaning o‘zaro moslashishi natijasidir.

Qofiya. Qofiyalash gapda bir xil unli tovushli so‘zlarning muntazam taqsimlanishi (xitoy tilida, ko‘pincha, gap oxirida uchraydi) hisoblanadi. Har bir gapdagi qofiyalanuvchi so‘z oxiridagi qofiya yoki qofiyalanuvchi so‘z deyiladi. Qofiya she‘r va qo‘sinq kabi she‘riyatning til xususiyatlaridan biridir. Uning asosiy vazifasi tovushni uyg‘un va chiroqli, qiroatni ravon va quloqqa yoqimli qilib, ularni oson eslab qoladigan va tarqaladigan qilishdan iborat. Qofiya maqollar tilida asosiy ifoda shakli bo‘lib, ko‘pincha, antiteza, metafora, mubolag‘a, omofoniya, takror va boshqa ritorik vositalar bilan birga keladi. Qofiya orqali maqollar his-tuyg‘ularni ifodalash bilan birga ularning yod olishga oson bo‘lishiga xizmat qiladi. O‘zbek va xitoy maqollarida o‘xshashliklar quyidagilar: sodda gap qolipidagi maqollarda qofiyaga e’tibor beriladi, qo‘shma gapda antiteza yoki omofoniyaga e’tibor beriladi, shuningdek, ko‘p

takrorlanuvchi unli tovushlar yoki ma'lum bo'g'inlarning hammasi oxirida qofiyalanadi.

Qofiya shakllari. Qofiya shakllariga ko'ra o'zbek maqollarida, asosan, konsonans, assonans, qo'shimcha qofiya va alliteratsiya kabi shakllar mavjud.

1) Konsonans eng keng tarqalgan qofiya bo'lib, uning shakli so'z oxirida takrorlanadigan fonemadir. O'zbek tilida bunday maqollar ko'plab uchraydi. Masalan:

Tirigini siylagan biy bo'lar, o'ligini siylagan boy bo'lar. (敬生者必强, 敬死者必富)

Shoh-gadoning farqi yo'q, inson – ulug', narxi yo'q. (国王和乞丐没有区别, 人是伟大是无价的).

2) Assonans. O'zbek maqollarining aksariyati mustaqil ravishda gap bo'la olib, qadimgi xitoy she'rlariga o'xshab, ular orasida o'rtada to'xtash mumkin bo'lgan maqollar ko'pdir. O'zbek maqollarida o'rtadagi pauza gap oxiri bilan qofiyalanib, assonans (yarim qofiya) yoki o'rta qofiya hosil qiladi. Assonans gapning qofiyasini va ritmini kuchaytirib, uni aytish va yodlashni osonlashtiradi. Masalan:

Minnat yerda qolsa ham, mehnat yerda qolmas (感恩虽留在人间, 工作却不在人间).

Qadrlasang qadring oshar, qadrsizdan hamma qochar (如果你重视它, 你的价值就会增加, 每个人都会避免没有价值的).

2) Qo'shimcha qofiya oxirgi qismining imlosi o'xshash, ammo talaffuzi har xil bo'lgan so'zlarni bildiradi. O'zbek maqollaridagi ayrim qofiyalangan so'zlar eski o'zbek tilida bir xil talaffuz qilinadi. Masalan:

Xotinsiz o'tish – xato, bolasiz o'tish – jafo. (单身是错误, 无后是困难)

Tirishgan – er, Tirishmagan – qora yer. (努力的是真男人, 未开垦的是黑土地)

Shu jumladan, "tirishgan"va "tirishmagan", "er"va "yer", "xotinsiz" va "bolasiz", "xato" va "jafo" turli ma'noli so'zlar bo'lsa ham, so'z oxiri bir xil "-gan",

“-er”, “-siz”, “-o” bo‘lgan shakil jihatdan o‘xhash so‘zlardir. Shu tarzda shakllangan maqollar mazmunli va jozibali bo‘ladi.

4) Alliteratsiya konsonans bilan qarama-qarshi bo‘lib, unda badiiy ta‘sirga erishish uchun gap boshidagi birinchi tovush takrorlanadi. Masalan:

Elning ko‘rki – er bilan, ernen ko‘rki – ter bilan. (男人的眼光在大地，大地的眼光在汗水。)

Yetti yashar safardan kelsa, yetmish yashar ko‘rgani kelar. (七岁来自旅途，七十岁来自生活)

Bundan farqli ravishda xitoy maqollarida qo‘llaniladigan qofiya usuli asosan konsonans bo‘lib, ularda o‘zbek maqollaridagi alliteratsiya, assonans va qo‘srimcha qofiya kabi fonologik-ritorik vositalar mavjud emas. Masalan:

墙上一棵草 (cǎo), 风吹两边倒 (dào)。(*Devordagi o‘t shamol ketidan ikki tarafga tushadi / o‘z fikriga ega bo‘lmagan odam tez fikrini o‘zgartiradi*)

三分天注定 (dìng), 七分靠打拼 (pīn)。(*Muvaffaqiyat taqdirga bog‘liq bo‘lsa ham, ko‘proq harakatga asoslanadi*)

Odatda, juft gaplarda antiteza uchraganda oldingi va keyingi gaplar qofiyalanadi.

Umuman, o‘zbek va xitoy maqollarining gap birikmasidagi o‘xhashligi shundaki, qo‘shma gaplarda antiteza mavjud bo‘lib, oldingi va keyingi gaplari qofiyalanadi. Bunday gapdagi mutanosiblik va muvozanat til va ko‘rish nuqtayi nazaridan odamlarga uyg‘un va mutanosib estetik zavq bag‘ishlaydi. Maqolning oldingi va keyingi ikki qismi nafaqat tartibli tuzilishga va aniq ritmga ega, balki bo‘g‘inlarning soni ham mutanosib bo‘lib, tilning go‘zalligini ifodalaydi. Masalan:

Xitoy maqollari:

rén ,人 wǎng ,往 gāo ,高 chù ,处 zǒu ,走 (zǒu), shuǐ ,水 wǎng ,往 dī ,低 chù ,处 liú ,流 (liú)

(*Inson yuqoriga yurishi, suv esa pastga qarab oqishi kerak*)

恼 (nǎo) — 恼 (nǎo), 老 (lǎo) — 老 (lǎo), 笑 (xiào) — 笑 (xiào), 少 (shào) — 少 (shào)。(*Asabiy lashish qaritadi, kulgu yoshartiradi*).

O‘zbek maqollari:

Aqling pesh – ishing besh, aqling kech – ishing hech. (想在先事圆满，想在后事无成)

Otali yetim – orsiz yetim, onali yetim – orli yetim. (有爸爸的不叫孤儿，有妈妈的才叫孤儿)

Yuqoridagi maqollar shakl jihatdan nafaqat bir xil tuzilishga ega, balki o‘zaro mos so‘zlar bir xil gap bo‘lagiga tegishli bo‘lib, bo‘g‘inlari ham tengdir. Shuningdek, oldingi va keyingi gaplar qofiyadosh bo‘lib, antiteza juda tartibli va to‘g‘ri ishlatilgan.

Mazmuniga ko‘ra, antiteza “to‘g‘ri antiteza” (正面) va “zid antiteza” (反面) ga bo‘linadi. Oldingi va keyingi qismlar o‘xshash narsalardan foydalanib bir-birini to‘ldirishi “to‘g‘ri antiteza” deyiladi. Masalan:

yǎn bù jiàn, 眼 , 不 , 见 (jiàn), xīn bù fán, 心 , 不 , 烦 (fán) (*Ko‘z ko‘rmasa, yurak his qilmaydi*).

liáng yào kǔ kǒu lì yú bìng zhōng yán nì ěr, 良 , 药 , 苦 , 口 , 利 , 于 , 痘 (bìng) , 忠 , 言 , 逆 , 耳
lì yú xíng, 利 , 于 , 行 (xíng) (*Yaxshi dori achchiq bo‘lsa ham, kasallikka qarshi yordam beradi, haqiqat quloqqa noxush bo‘lsa ham, ish uchun foydali bo‘ladi*).

huó dào lǎo xué dào lǎo, 活 , 到 , 老 (lǎo), 学 , 到 , 老 (lǎo) (*O‘lguncha ilm qidir*).

“Zid antiteza” (对立) oldingi va keyingi qismlar qarama-qarshi xususiyatlarga ega bo‘lgan narsalardan foydalanib kuchli qiyoslanishni hosil qiladi va narsalarning dialektik munosabatini ochishga yordam beradi. Masalan:

hǎo ,好 yán ,言 yì ,一 jù ,句 sān ,三 dōng ,冬 nuǎn ,暖 , è ,恶 yǔ ,语 shāng ,伤 rén ,人 liù ,六 yuè ,月 hán ,寒 (*Yaxshi gap qishni issiq qiladi, yomon gap ko 'ngilni og 'ritib, yozni sovuq qiladi*).

yǎn ,眼 guò ,过 qiān ,千 biàn ,遍 bù ,不 rú ,如 shǒu ,手 guò ,过 yì ,一 biàn ,遍 (*Ming marta ko 'rgandan ko 'ra, bir marta qilib ko 'rgan yaxshi*).

jǐ ,已 suǒ ,所 bú ,不 yù ,欲 wù ,勿 shī ,施 yú ,于 rén ,人 , jǐ ,已 suǒ ,所 yù ,欲 shī ,施 yú ,于 rén ,人 (*Aytgan yerdan qolma, aytmagan yerga borma*).

Yuqoridagi misollardan ko‘rinib turibdiki, so‘zlar yaxlit holda yoki bo‘lak bo‘lib qofiyalanadimi, yuqoridagi va keyingi gaplar o‘rtasidagi fonetik antiteza semantik jihatdan nisbiy yoki o‘xhash bo‘ladimi, o‘zbek va xitoy maqollarini fonetik shaklining go‘zal uyg‘unligi va mutanosibligini aks ettira oladi.

O‘zbek va xitoy tillarining fonetik tizimlari har xil, so‘zlarining bo‘g‘in tarkibi va xususiyatlari ham turlicha bo‘lib, ular o‘zbek va xitoy maqollarining maxsus tuzilishini tashkil etadi. Xitoy tili ohangdosh tildir, bo‘g‘inlari o‘zgaruvchan. Bu xususiyat xitoy maqollarida ham aks etadi. Masalan:

shū dào yòng shí fāng hèn shǎo , shì fēi jīng guò ,
书 到 用 时 方 恨 少 , 事 非 经 过
bù zhī nán , 不 知 难 (*Kam o‘qisa, pushaymon bo‘ladi. Kam islasa, o‘zingni yomon his qiladi*).

yǒu jiè yǒu hái , zài jiè bù nán ,
有 借 有 还 , 再 借 不 难 (*Kreditni qaytardan so‘ng, yana qarz olish qiyin emas*).

Ammo noyob bo‘lgan bir nechta maqollar mavjud, masalan:

shān yǔ shān bù xiāng yù ,
山 与 山 不 相 遇 (*Tog‘lar tog‘larga duch kelmaydi*)

chē dào shān qián bì yǒu lù , chuán dào qiáo tóu ,
 车 到 山 前 必 有 路 ， 船 到 桥 头
 zì rán zhí ,自 然 直 (Qiyinchilikda o‘zingizni ruhlantiring va hamma narsaga xotirjamlik bilan qarshi turing).

Maqollarning uyg‘un go‘zalligi taqqoslangan gaplar talaffuzida ayniqsa sezilarli. Masalan:

lóng yóu qiǎn shuǐ zāo xiā xì , hǔ luò píng yáng ,
 龙 游 浅 水 遭 虾 戏 ， 虎 落 平 阳
 bēi quǎn qī ,被 犬 欺 (Agar yo ‘lbars tog‘larni tark etsa, itlar ham uni qo‘rqitishi mumkin). Bu qudratli odamlar o‘z kuchini yo‘qotsa,adolatsizlikka duchor bo‘lishlari haqidagi metafora.

chū shēng niú dù bù pà hǔ , (Yangi tug‘ilgan buzoq
 初 生 牛 犬 不 怕 虎 (Yangi tug‘ilgan buzoq
 yo ‘lbarslardan qo‘rqmaydi, chunki u hech qachon yo ‘lbarsni ko‘rmagan). Demak, yoshlarning ongida g‘am-tashvishlar kamroq, o‘ylashga va qilishga jur‘at etadi.

tiān bù yán zì gāo , dì bù yán zì hòu , (Osmon o‘zi
 天 不 言 自 高 , 地 不 言 自 厚 (Osmon o‘zi
 uchun gapiradi, yer o‘zi uchun gapiradi)

lù yáo zhī mǎ lì , rì jiǔ jiàn rén xīn , (Otning
 路 遥 知 马 力 , 日 久 见 人 心 (Otning
 chidamliligini faqat uzoq masofadan keyin bilish mumkin. Odamning qalbi yaxshi yoki yomon ekanligini uzoq vaqt bilish mumkin.)

dú shū xū yòng yì , yì zì zhí qiān jīn , (Agar yaxshi
 读 书 须 用 意 , 一 字 值 千 金 (Agar yaxshi
 maqola yozmoqchi bo‘lsa, Yaxshi o‘qish kerak.)

shǎo zhuàng bù nǚ lì , lǎo dà tú shāng bēi , (Yoshlikda
 少 壮 不 努 力 , 老 大 徒 伤 悲 (Yoshlikda
 dangasa bo‘lsang, qariganda afsuslanishga kech)

rén ,人 ,wú ,无 ,qiān ,千 ,rì ,日 ,hǎo ,好 , huā ,花 ,wú ,无 ,bǎi ,百 ,rì ,日 ,hóng ,红 (*Odamlarga har doim ham yaxshi bo 'lmaydi*, *gullar har doim ham gullamaydi*) . Bu yaxshi vaqtlar uzoq davom etmasligi yoki baxt doimiy emasligi haqidagi metafora. Bundan tashqari, hayot har doim ham silliq kechmasligini va siz turli xil muvaffaqiyatsizlik hamda qiyinchiliklarga duch kelishingizni anglatadi.

Aksincha, o‘zbekcha maqollar nisbatan tekis tuzilishga ega, ammo o‘zbek tili - so‘z urg‘usi bo‘lgan til. Shuning uchun uning Ba’zi bir maqollarida to‘g‘ridan-to‘g‘ri urg‘uli so‘zdan foydalaniladi. Masalan:

Avval bil, keyin qil. Avval o‘rgan, keyin o‘rgat (三思而后行) .

Avrasang, oqil bo‘lar, bovrasang, botir bo‘lar (智者爱智, 仁者爱人) .

Aql ko‘pga yetkazar, hunar -ko ‘kka (智慧通四方, 手艺行天下) .

Barakat – mag‘izda, hunarli qo‘l – og‘izda (祝福在心, 巧手在口) .

Baxt belgisi – bilim (知识是幸福的源泉) .

Xitoy tilida iyeroglipflar va pinyin (拼音) ikkita tizimi mavjud. Xitoy tilining bo‘g‘in tuzilishi sodda, ular, ko‘pincha, bir bo‘g‘indan iborat. Bog‘inlar chegarasi aniq va kuchli qonuniyatga ega. Shu bilan birga, ohang bog‘inlearning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, so‘z ma’nolarini farqlash funktsiyasini bajaradi.⁷⁶ Bu xususiyatlar xitoy tilining o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Shuning uchun xitoy maqollarida shunga o‘xshash iboralar mavjud. Bu o‘zbek maqollaridan farq qiladi. Masalan:

yí ,一 ,gè ,个 ,bā ,巴 ,zhǎng ,掌 ,pāi ,拍 ,bù ,不 ,xiǎng ,响 (*Faqat bir qo‘l bilan ovoz chiqarib bo 'lmaydi*). Bu mojarolar va nizolarga bir tomon sabab bo‘lmaydi, degan metaforadir.

⁷⁶ 王力, 中国汉语语法, 商务印书馆, 北京, 2011年4月; (Vang Li. Xitoy grammatikasi. – Pekin: Tijorat matbuoti, 2011, aprel.)

zhè shān wàng zhe nà shān gāo
 ,这 山 ,望 ,着 ,那 山 ,高 (Bu tog‘da yashab, boshqa
 tog‘ni yaxshi ko ‘raman). Bu o‘z ishi yoki muhitidan norozi bo‘lish va har doim boshqa
 ish yoki muhitni yaxshiroq deb o‘ylashning metaforasidir.

xīn jí chī bù le rè dòu fǔ
 ,心 ,急 ,吃 ,不 ,了 ,热 ,豆 ,腐 (Xavotirda bo‘ladigan issiq ovqat
 pishirilmaydi). Shoshganda yaxshi ish bajarilmasligining metaforasidir.

duō gè péng yǒu duō tiáo lù
 ,多 ,个 ,朋 ,友 ,多 ,条 ,路 (Qanchalik ko‘p do‘stlari bo‘lsa,
 shuncha ko‘p imkoniyatlarga ega bo‘ladi) .

qiān lǐ zhī dī kuì yú yǐ xué
 ,千 ,里 ,之 ,堤 , 溃 ,于 ,蚁 ,穴 (Kichik chumoli teshiklari
 ham ming kilometrlik qirg‘oqni buzishi mumkin). Bu kichkina xatolar ham katta falokat
 yoki yo‘qotishlarga olib kelishi mumkinligi metaforasidir.

ér bù xián mǔ chǒu gǒu bù xián jiā pín
 ,儿 ,不 ,嫌 ,母 ,丑 , 狗 ,不 ,嫌 ,家 ,贫 (Bola
 onasini xunuk deb o‘ylamaydi, oilasi kambag‘al bo‘lgani uchun it ham norozi
 bo‘lolmaydi). Bu shuni anglatadiki, odamlar o‘z ildizlarini unuta olmaydilar.

cháng jiāng hòu làng tuī qián làng fú shì xīn rén
 ,长 ,江 ,后 ,浪 ,推 ,前 ,浪 , 浮 ,事 ,新 ,人
 huàn jiù rén
 ,换 ,旧 ,人 (Avloddan avlodga oldinga siljishda davom etadi) .

bù jī kuǐ bù, wú yǐ zhì qiān lǐ; bù jī xiǎo liú
 ,不 ,积 ,跬 ,步 , 无 ,以 ,至 ,千 ,里 ; 不 ,积 ,小 ,流 ,
 wú yǐ chéng jiāng hǎi
 ,无 ,以 ,成 ,江 ,海 (Agar asta-sekin yig‘masa, hech qachon
 maqsadiga erisha olmas) .

O‘zbek maqollarida, odatda, ikki gapni oldin va keyin bir-biridan ajratish uchun
 nuqta-vergul qo‘llaniladi, semantikasi esa teng yoki qarama-qarshi bo‘lib, izchil va
 to‘liq ma’no ifodalash uchun ishlatiladi. Masalan:

Vaqt o‘q kabi uchadi (光阴似箭, 岁月如梭).

Yaxshi ism – yarim davlat (好的名字值半个国家; 好的名声值千金) .

Tejamkorlik ham mulkdir (节俭才是唯一的财产) .

Ovqatni tuz mazali qilar, odamni – so ‘z. (饭香靠盐, 人美在言) .

Yaxshiga yaxshi bo ‘l, yomonga – yomon.(近朱者赤, 近墨者黑)

Bir ko ‘rgan — tanish, ikki ko ‘rgan – bilish.(一回生, 二回熟)

Daraxt – ildizi bilan, odam – do ‘stlari bilan.(树和根相连, 人和朋友相连; 树考根, 跟靠朋友)

Tinchhk –baxt, sog ‘lik – taxt. (和平就是幸福, 健康才是基础)

Xitoy maqollari:

yì ,一 píng ,瓶 zǐ ,子 bù ,不 xiǎng ,响 , bàn ,半 píng ,瓶 zǐ ,子 huàng ,晃 dàng ,荡 (*Shisha suvga to ‘la bo ‘lsa, ovozi chiqmaydi, shisha suvga yarim to ‘ldirilganda esa ovoz chiqaradi*). To‘laqonli odam kamtar va bo‘sh bo‘ladi, sayoz odam esa o‘zini ko‘rsatishni yaxshi ko‘radi, degan metafora.

shuǐ ,水 wǎng ,往 dī ,低 chù ,处 liú ,流 , rén ,人 wǎng ,往 gāo ,高 chù ,处 zǒu ,走 (*Suv quyi joyga oqadi, odam yuqori mavqega ko ‘tariladi*) .

只要功夫深, 铁杵磨成针 (*Yaxshilab harakat qilsa, temirdan ignani yasash mumkin*) . Bu metafora, agar siz qaror qabul qilsangiz va yetarlicha harakat qilsangiz, hatto eng qiyin ishlarni ham muvaffaqiyatli bajarishingiz mumkin, degan ma’noni ifodalaydi.

liáng ,良 yào ,药 kǔ ,苦 kǒu ,口 lì ,利 yú ,于 bìng ,病 , zhōng ,忠 yán ,言 nì ,逆 ěr ,耳 lì ,利 yú ,于 xíng ,行 (*Boshqalarning fikri va tanqidini qabul qilish uchun ochiq fikrli bo ‘lishi kerak; Odamlarni tanqidga ochiq bo ‘lishga o ‘rgating*) .

O‘zbek maqollari:

Odam bolasi – elning lolasi. (人要有孩子, 人们要有郁金香)

Tegirmon – yo‘q, ovqat – yo‘q (ish – yo‘q, ovqat – yo‘q) (不劳动者不得食)

Oson kelgan narsa oson ketadi (容易得到的也容易失去; 江上来的水上去)

Oshning ta‘mi tuz bilan, suvning ta‘mi muz bilan. (抓饭的味道在于盐, 水的味道在于冰)

Yuqorida aytib o‘tilgan maqollar nafaqat shakli jihatidan bir xil tuzilishga ega, balki mazmuni ham mos keladi.

Yo‘l uzoq, ko‘ngil yaqin. (路很远, 心却很近).

San‘at uzoq, umr qisqa (艺术无止境, 生命有限).

Osmon – yiroq, yer – qattiq (天高皇帝远; 上天无门, 入地无路).

So‘z va bo‘g_inlar sonining bir xil miqdorda bo‘lishi qofiyaning yasalishini ta‘minlaydi. Masalan:

Vatanga falokat – o‘zingga halokat (国家遇难, 百姓遭殃).

Xalq sadosi – haq nidosi (群众的眼睛是雪亮的; 真理掌握在群众之中).

Ba’zi maqollar urg‘uli va urg‘usiz bo‘g_inlar teng ravishda ketma-ket kelgan ikki predikativ birliklarda teng bo‘g_in miqdoriga ega bo‘lgan qisqa she‘riy asarlarni eslatadi. Masalan:

Bir miri – hamyon, uch miri – ziyon (一个金币是福, 三个金币是祸).

2.2. O‘zbek va xitoy maqollarining leksik-semantik xususiyatlari

Tilshunoslik tipologiyasi turli xil ma’nolarga ega, ammo ularning barchasi “madaniyatlar (跨文化) so‘zidan ajralmas, ya`ni uning o‘zaro istiqboliga ega bo‘lishi va odamlarning umumiyligi haqida tushuncha olish uchun tillararo kuzatish va taqqoslash orqali til lingvistik tipologlarning fikricha, odamlarning har qanday til mexanizmlari va qoidalarini umumlashtirish tillar bo‘yicha tekshirilishi kerak va har qanday o‘ziga xos tilning xususiyatlarini o‘rganish, shuningdek, tillararo taqqoslash natijasida olingan til umumiyligi va til taqqoslashiga asoslanishi kerak.

Tipologiyaning o‘ziga xos tadqiqot predmeti turli tillarining o‘xhash va farqli tomonlarini aniqlashdir⁷⁷.

Tillarning umumiyligi va farqliligi tushunchasiga asoslanib, biz o‘zbek va xitoy tilidagi maqollar tipologiyasini o‘rganishda semantikaga ham alohida e’tibor qaratdik. Leksik semantikaga oid deyarli barcha tadqiqotlarda u yoki bu lisoniy birliklar tadqiqot obyekti sifatida tahlil qilinar ekan, ularning leksik-semantik guruh (LSG) yoki lug‘aviy-mavzuviy guruh (LMG) lari aniqlanishi, bu guruhlarga qaysi birliklar kirishi, ularning qaysisi faol (markazda), qaysi biri nofaol (periferiyada) ekanligi aniqlanadi⁷⁸. Shunga ko‘ra, biz ham mazkur ishimizda o‘zbekcha va xitoycha maqollarning o‘z ma’nosiga ko‘ra qaysi LSG, anig‘i, LMGga kirishini aniqlashtirishimiz zarur bo‘ladi. Ammo o‘zbekcha va xitoycha maqollar bir kitobga jamlanayotgan paytning o‘zidayoq maqollar o‘z ma’nosiga, ya`ni nima maqsadga xizmat qilayotgani, kim yoki nimalarga yo‘naltirilganligi va b. semantik xususiyatlariga qarab ma’noviy guruhlarga ajratilgan holda tartib berilgan⁷⁹.

Masalan: “O‘zbek xalq maqollari” (Toshkent, 1965) to‘plamida 30 predmetli-mavzu guruhi taqdim etilgan: 1) vatan va vatanparvarlik haqida; 2) mehnat va mehnatsevarlik haqida; 3) kollektivizm; 4) do‘slik va kelishmovchilik haqida; 5) fan va san‘at haqida; 6) donolik va johillik haqida; 7) mardlik va insoniylik haqida; 8) jasorat va qo‘rroqlik haqida; 9) hushyorlik va ehtiyyotkorlik haqida; 10) oila va yaqinlar haqida; 11) sevgi va sadoqat haqida; 12) kattalarni e‘zoz qilish haqida; 13) kamtarinlik va tarbiya haqida; 14) qadr-qimmat haqida; 15) mehmon va mexmondorchilik haqida; 16) yaxshi so‘z va ezgulik haqida; 17) rostgo‘ylik va samimiylilik haqida; 18) ehtiyyotkorlik va uquvsizlik haqida; 19) tejamkorlik haqida; 20) sabr qanoat, matonat haqida; 21) soflik, poklik haqida; 22) ishonch va umidsizlik haqida; 23) maqtanchoqlik

⁷⁷ 刘丹青, 语言类型学与中国研究, 世界汉语教育, 2003年4月, 315-317页 (Liu Danqing. Lingvistik tipologiya va xitoyshunoslik // Jahonda xitoy ta’limi, 2003, aprel, 315-317-betlar).

⁷⁸ Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi. -B.123.

⁷⁹ <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-xalq-ogzaki-ijodi/uzbek-xalq-maqollari/>

va kibr haqida; 24) ochko‘zlik haqida; 25) hayvonot haqida; 26) nasihat haqida; 27) majoziy maqollar; 28) pand-nasihat moqollari; 29) kambag‘allik va muhtojlik: tarixy o‘tmish haqidagi maqollar; 30) haqsizlikka qarshi yo‘naltirilgan maqollar.

Shunga o‘xhash mavzu-tematik guruhlarning ro‘yxati "O‘zbek xalq maqollar" (Toshkent, 1983) to‘plamida ham keltirilgan: 1) vatan - odamlar; 2) jamoa - birlik; 3) do‘stlik - birdamlik; 4) mehnat - mehnatsevarlik va dangasalik; 5) ta‘lim; 6) donolik va johillik; 7) yaxshilik - yomonlik; yaxshi - yomon odamlar; 8) pastkashlik - takabburlik; 9) jasorat - jasorat; 10) halollik - jasorat; 11) ehtiyotkorlik va hushyorlik; 12) ehtiyotkorlik - takabburlik; 13) saxiylik - ochko‘zlik; 14) mehmon - mehmondo‘stlik; 15) qadr-qimmat - hurmat; 16)adolat - vijdon; 17) sevgi - sadoqat; 18) oila-yaqin qarindosh-qo‘shni; 19) tarbiya - tarbiya; 20) umid - ishonch - umidsizlik - orzu; 21) baxt; 22) sabr-toqat, qat‘iyatlilik; 23) iqtisod - iqtisod; 24) qalbakilashtirish - xunuklik; 25) vaqt - harakat; 26) muvofiqlik - nomuvofiqlik; 27) sog‘liq - charchoq; 28) yoshlar - qarilik; 29) hayot - o‘lim; 30) ziyofat, to‘y - motam; 31) mo‘llik - tanqislik; 32) yilning fasllari - tabiat hodisalari; 33) hayvonlar - odamlar; 34) tarixiy maqollar (muhtojlik-qashshoqlik); 35) adolatsizlik.

"O‘zbek xalq maqollar" (2005) to‘plamida ham maqolalar mavzu-tematik guruhlarga muvofiq joylashtirilgan⁸⁰.

Shunga ko‘ra ushbu ishimizda o‘zbekcha va xitoycha maqollarning qanday ma’noviy guruhlari borligini ko‘rsatib o‘tish bilan cheklandik. Zero, ularni alohida aniqlashtirishga hojat yo‘q.

O‘zbekcha maqollarning LMG

“Vatan va vatanparvarlik haqida maqollar”; “Jamoatchilik va xudbinlik haqida maqollar”; “Mehnatsevarlik va ishyoqmaslik haqida maqollar”; “Halollik va

⁸⁰ **O‘zbek xalq maqollar.** Tuzuvchilar: filologiya fanlari doktori, professor To‘ra Mirzayev, filologiya fanlari doktori, professor Asqar Musoqulov, filologiya fanlari doktori, professor Bahodir Sarimsoqov. Ma’sul muharrir - filologiya fanlari nomzodi Sh.Turdimov. -Toshkent: «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyyati, 2005.

tekinxo‘rlik haqida maqollar”; “To‘g‘rilik va egrilik haqida maqollar”; “Yaxshilik va yomonlik haqida maqollar”; “Yaxshi so‘z va yomon so‘z haqida maqollar” ; “Adolat, insof va insofsizlik haqida maqollar”; “Do‘slik va dushmanlik haqida maqollar”; “Tinchlik va notinchlik haqida maqollar”; “Botirlik va qo‘rkoqlik haqida maqollar”; “Tenglik va tengsizlik haqida maqollar”; “Mardlik va nomardlik haqida maqollar”; “Donolik va nodonlik haqida maqollar”; “Ilm, kasb-hunar va ilmsizlik maqollar”; “Tarbiya va odat haqida maqollar”; “Odob va odobsizlik haqida maqollar”; “Mehmon va mehmondo‘slik haqida maqollar”; “Saxiylik va baxillik haqida maqollar”; “Go‘zallik va xunuklik haqida maqollar”; “Kamtarlik va manmanlik haqida maqollar”; “Baxt, omad va baxtsizlik haqida maqollar”; “Epchillik va noshudlik haqida maqollar”; “To‘g‘ri so‘z va yolg‘onchilik haqida maqollar”; “Sabr-qanoat va sabrsizlik haqida maqollar”; “Mehr-oqibat va oqibatsizlik haqida maqollar”; “Qadr-qimmat va qadrsizlik haqida maqollar”; “Muhabbat va bevafolik haqida maqollar”; “Oila va qo‘shnichilik haqida maqollar”; “Qarindosh-urug‘chilik va begonalik haqida maqollar”; “Farzand va farzandsizlik haqida maqollar; “Tajribakorlik va kaltabinlik haqida maqollar”; “Ta‘magirlilik va ochko‘zlik haqida maqollar”; “Ta‘magirlilik va ochko‘zlik haqida maqollar” va b.⁸¹.

Xitoycha maqollarning LMG

Maqollar xalq orasida keng tarqalgan ixcham iboralar bo‘lib, ularning aksariyati mehnatkash kishilarning hayotdagi amaliy tajribasini aks ettiradi, odatda so‘zlashuv nutqi kuchli, tushunarli. Maqollarning mazmuni juda keng bo‘lib, asosan, meteorologiya, qishloq xo‘jaligi, sog‘liqni saqlash, jamiyat, ilm-fan, ishlar, tajriba, tarixiy hikoyalar, personajlar, tashbehtarlar, adabiyot, she‘riyat kabilar hayotimizning deyarli barcha jabhalarini qamrab oladi.

⁸¹ **O‘zbek xalq maqollari.** Tuzuvchilar: filologiya fanlari doktori, professor To‘ra Mirzayev, filologiya fanlari doktori, professor Asqar Musoqulov, filologiya fanlari doktori, professor Bahodir Sarimsoqov. Ma’sul muharrir - filologiya fanlari nomzodi Sh.Turdimov. -Toshkent: «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi Bosh tahririyyati, 2005.

“Xitoy maqollarari va Syexou maqollarining tasnif lug‘ati” 《汉语谚语歇后语俗语分类大辞典》 zamonaviy xitoy maqollarini mafkuraviy mazmuniga ko‘ra 13 toifaga ajratadi, jumladan, siyosat, iqtisod, harbiy ishlar, madaniyat va ta‘lim, toifalar, shakl va ruh, so‘z va ish, axloq, iste‘dod, sharoit, hayot, ishlar va narsalar. 11 100 dan ortiq yozuvlar. U hozirda maqollarning eng to‘liq lug‘atini o‘z ichiga olgani ma‘lum⁸².

“Maqollar to‘plami: tanlangan xitoy va chet el maqollar” 《谚语大典:中外谚语分类选编》 da dunyoning turli mamlakatlari va millatlaridan 40 000 ta maqollar, jumladan 5 800 dan ortiq xitoy maqollarini tanlab olingan⁸³.

“Ko‘p qo‘llaniladigan maqollarning tasniflangan lug‘ati” 《常用谚语分类词典》 3000 dan ortiq ko‘p qo‘llaniladigan maqollarni tanlab olgan va umumiyligi maqollarni 46 toifaga ajratgan. Jumladan, lug‘at, fonetik yozuv, talqin va hujjatli dalillar to‘rt qismdan iborat. Maqollarning til materiallariga ko‘ra asosiy ma’nosini yoki kengaytirilgan ma’nosini ko‘rsatib, talqin to‘g‘ri va aniq bo‘lishga intiladi. Maqollardagi alohida qiyin so‘zlar uchun izohlashdan oldin kerakli eslatmalar beriladi. Muharrir juda puxta ish qildi, bu esa o‘quvchilarga juda ko‘p qulayliklar keltirdi. Muallifning o‘qituvchilik faoliyatidagi ko‘p yillik tajribasi muharrirning xorijlik talabalarining xitoy tilini o‘rgatishdan ilhomlangan tahlil va izlanishlari natijasidir. Lug‘at yozuvlari Hanyu Pinyinda fonetiklashtirilgan⁸⁴.

“Qadimgi xitoy maqollarini lug‘ati” 《中华古谚语大辞典》 qadimiy xitoy kitoblarini, jumladan, Tsingacha bo‘lgan klassikalarni, tarix kitoblarini, nasriy, she‘riyatni, turli eslatmalarni, qishloq xo‘jaligi kitoblarini, tibbiy kitoblarini, sayohat yozuvlarini, mahalliy xronikalarni, hikoya kitoblarini, romanlarni, operalarni va

⁸² 汉语谚语歇后语俗语分类大辞典编写组, 汉语谚语歇后语俗语分类大辞典, 呼和浩特, 内蒙古人民出版社, 1988年9月; (Xitoy maqollarining tasniflangan lug‘ati, matal va umumiyligi so‘zlar. - Xohhot, Ichki Mo‘g‘uliston xalq nashriyoti, 1988, sentyabr).

⁸³ 张一鹏, 谚语大典:中外谚语分类选编, 汉语大词典出版社,北京, 2004年8月; (Chjan Yipeng. Maqollar to‘plami: Xitoy va xorijiy maqollarning tasniflangan to‘plami. -Pekin: Xitoy lug‘ati nashriyoti, 2004, avgust).

⁸⁴ 厉振仪, 常用谚语分类词典, 上海, 上海大学出版社, 2000年6月; (Li Zhenyi. Umumiyligi maqollar lug‘ati. - Shanxay: Shanxay universiteti nashriyoti, 2000, iyun).

boshqalarni to‘plagan. Muallifning munosabati jiddiy, iqtiboslar me‘yorlashtirilgan, aranjirovkasi asosli.Bu Xitoy xalqining ajoyib madaniyat va san‘at asaridir⁸⁵.

“Xitoy maqollari lug‘ati” 《中国谚语大辞典》 qadimiy va zamonaviy maqollarni to‘plashga bag‘ishlangan keng ko‘lamli ma‘lumotnoma bo‘lib, jami 15000 dan ortiq qadimiy va zamonaviy maqollarni o‘z ichiga olgan bo‘lib, u o‘ziga xos eng yirik lug‘at hisoblanadi. Muallif ko‘plab qadimiy va zamonaviy kitoblardan materiallar to‘playdi, jumladan qadimgi qishloq xo‘jaligi kitoblari, tarixiy kitoblar, faylasuflar, Tang va Son sulolalaridagi afsonalar va (宋朝和元朝)dagi skriptlar, Yuan sulolasidagi opera stsenariylari, dramalar va romanlar. Ming va Qing sulolalari（明朝和清朝）da va ko‘plab zamonaviy adabiyot va san‘at asarlari, to‘plangan maqollar qadimgi ob-havo, iqlim, dehqonchilik, odob-axloq, o‘qish, do‘stlashish, ovqatlanish, siyosat, harbiy ishlar, madaniyat va boshqalarni o‘z ichiga oladi. So‘zlar to‘plami, ta‘rifi va talqin uslubida ko‘plab yangiliklar mavjud. Muallif ko‘p yillardan buyon leksik tadqiqotlar bilan shug‘ullanib kelayotgan mutaxassis va olim bo‘lib, u nafaqat kasbiy nazariy savodxonlik, balki lug‘at tuzish bo‘yicha boy amaliy tajribaga ham ega bo‘lib, bu kitobning yozilish saviyasini yaxshi kafolatlaydi⁸⁶.

“Qadimgi xitoy maqollari lug‘ati” 《中国古代谚语词典》 da Qin davri（秦朝时期）gacha bo‘lgan davrdan so‘nggi Qing sulolasi（清朝）gacha bo‘lgan 2500 dan ortiq maqol to‘plangan. Har bir turkum bir nechta toifalarga bo‘lingan, jami 134 ta band va har bir band ostida izohlangan maqollar tartibida keltirilgan. barcha sulolalarning qadimiy kitoblarida ko‘rish tartibi. Qadimgi maqollarning har bir yozuvi eslatma va iqtiboslarni o‘z ichiga oladi. Izohlar: xitoycha pinyin（拼音）kam uchraydigan so‘zlarga qo‘shiladi; qiyin so‘zlarga tushuntirishlar qo‘shiladi; bir nechta tushunarli maqollardan tashqari, tushunish qiyin bo‘lganlar uchun ularning to‘g‘ridan-to‘g‘ri

⁸⁵ 张鲁原，中华古谚语大辞典，上海，上海大学出版社，2011年10月;(Chjan Luyuan. Qadimgi Xitoy maqollari lug‘ati.- Shanxay: Shanxay universiteti nashriyoti, 2011, oktabr).

⁸⁶温端政，中国谚语大辞典，上海，上海辞书出版社，2011年3月；(Ven Duanzheng. Xitoy maqollari lug‘ati. – Shanxay lug‘at nashriyoti, 2011, mart).

ma’nosi va asl ma’nosini ko‘rsatadigan tarjimalari mavjud. Ularning bir-biriga mos keladigan zamonaviy maqollari bor; Ikkitadan ortiq ma’no uchun turli xil qo‘llanish va misollarni ko‘rsating. Opera uchun katlama raqami, romanlar uchun bob raqami va muallifning ismi. Yozilgan sanasi va muallifining ismi noma’lum bo‘lganlar uchun faqat iqtibos qilingan qadimiy kitobning nomi ko‘rsatilgan. Bu bizga qadimiy maqollarning manbasini aniqroq tushunish imkonini beradi, shuningdek, olimlarning kelajak avlodlari uchun qadimgi xitoy maqollarini o‘rganish uchun qulay zamin yaratadi⁸⁷.

O‘zbekcha maqollar o‘rtasida sinonimiya

O‘zbekcha maqollarning ichida sinonim bo‘lgan maqollar juda ko‘p uchraydi. Ya`ni bunda bitta maqolning ma’nosi ikkinchi maqoldagi ma’no bilan deyarli teng bo‘ladi, ammo ular uslubga xoslanganlik nuqtayi nazaridan bir-biridan farqlanib turadi. Masalan: o‘zga yurtga ketib juda farovon hayot kechirsa ham, o‘z yurtida topgan baxtu huzurni topib bo‘lmaslik haqidagi fikrlar quyidagi ma’nodosh maqollarda ifodalanmoqda:

Begona tuproq - devona tuproq (陌生的土地是贫瘠的) .

Kishi yurtida shoh bo‘lguncha, O‘z yurtingda gado bo‘l (除了自己的祖国有了国王，否则自己的祖国也是贫穷的) .

Yurtdan ketgan, yurtmonda. O‘tar hasrat, armonda (离开祖国，只能在梦里哀伤) .

Vatangado bo‘lguncha, Kafangado bo‘l. Vatandan yiroqlashgan - nomusdan o‘lar (只要国家安全，人们就安全，远离祖国将光荣地死去) .

Yoki ushbu ma’nodosh maqollarda Vatan sevgisi yorga bo‘lgan sevgidan ustun turishi ta`kidlangan:

⁸⁷ 何学威，中国古代谚语词典，武汉，湖南出版社，1991年3月;(Xe Syuvey. Qadimgi Xitoy maqollari lug‘ati. -Vuxan: Hunan nashriyoti, 1991, mart).

Yordan ayrilsang ham, eldan ayirma (即使失去土地，也不要失去手) .

Yoridan ayrilgan yetti yil yig 'lar, Yurtidan ayrilgan o 'lguncha yig 'lar (失去朋友哭七年，失去祖国哭到死) .

Quyidagi sinonim maqollar ma'nosida hayotda biror ishning boshidan tutmasdan, bekorchilik bilan shug'ullanadigan achchiq xulosa chiqarishi zarurligi ta`kidlanadi:

Bekor o 'tirguncha, bekor ishla (徒劳的工作，就等于无所事事) .

Bekordan xudo bezor (老天也讨厌没用的人) .

Bekorchidan - bemaza gap (无所事事的人废话多) .

Bekorchidan el bezor, So 'zidan ko 'ngil ozar (没用的人让人生厌，言语间也没有好听的) .

Bekorchilik - bemazachilik (无所事事就会索然无味) .

Bekorchining beti yo 'q. Qozon osar eti yo 'q (闲人没脸面，锅里没有肉).

Bekorchining hunari - g 'iybat (闲人的手艺是说闲话) .

O'zbek xalq maqollari ichida tekintomoqlar haqida ham bir nechta sinonim maqollar mavjud bo'lib, ular garchi ma'nodosh bo'lsa-da, o'rtasidagi nozik ma'noviy farqlar sezilib turadi: *Tekin tomoq tish sindirar. Tekin tomoq totlik kelar. Tekin tomoqning ta 'mi boshqa, Yeganlarning boshi qashqa. Tekin tomoqning tikanagi tiqilar. Tekin topgan mol yomon, Oxiri qo 'ymas omon. Tekin tomoqning qiziq qo 'ymas omon. Tekin tomoq bo 'lsa, Qirq kun yotmoq kerak.* *Tekinning minnati ko 'p, Mehnatning - ziynati.*

Shuningdek, N.J.Jurayevning "O'zbek va ingliz tillaridagi "Til va nutq" mavzuviy guruhidagi maqollarda sinonimiya, graduonimiya, antonimiya" nomli maqolasida til va nutq tushunchasi bilan bog'liq bir qancha maqollarda kuzatiladigan sinonimiya izchil ochib berilgan: "O'zbek tilidagi "Til va nutq" mavzuviy guruhidagi maqollarda sinonimiya juda faol kuzatiladi. Masalan: *Achchiq til – zahri ilon, Chuchuk tilga – jon qurbon* maqollarining sinonimi sifatida *Yomon til boshga balo keltirar, Yaxshi til davlat, dunyo keltirar; Zahar til suyakni yorar, Iliq so 'z – shakar, Sovuq so 'z – zahar*

kabi maqollarni keltirishimiz mumkin. Zero, ular o‘zaro ma’noviy yaqinlik hosil qiladi. *Shirin so‘z – qaymoqli ayron, achchiq so‘z bo‘yniga* arqon paremiologik birligiga *Shirin so‘z shoh kosasida suv ichar* maqoli mazmunan hamohang. Chunki sanalgan maqollarda shirin so‘z shakar, asal, qaymoqli ayronga o‘xshatiladi. Bularning bari ijobiliylik hissi assotsiatsiyasini keltirib chiqaradi. Bu sinonimik qatorni *Ochiq til osh yedirar, achchiq til – tosh, Til yaxshisi bor etar, til yomoni xor etar, Yaxshi og ‘izga osh, yomon og ‘izga tosh, Yaxshi so‘z bo‘ldiradi, Yomon so‘z kuydiradi* maqollari bilan davom ettirish mumkin. Bu maqollardagi ochiq tilning osh yedirishi, tilning yaxshisi bor etishi, yaxshi og‘izga osh kelishi, yaxshi so‘zning bo‘ldirishi kabi ifodalar yuqoridagi maqollarda berilgan shirinso‘zlikning foydalari, shirinso‘zlikning asal, shakarga o‘xshatilishiga mazmunan o‘xhash. Shu sababli ushbu maqollarni sinonim maqollar deb e‘tirof etish mumkin. Har bir sinonimik qatorda dominantning bo‘lishi inobatga olinsa, yuqorida keltirilgan sinonimik qatorning dominanti sifatida *Shirin so‘z jon ozig ‘i, yomon so‘z bosh qozig ‘i* maqolini keltirish mumkin. Quyidagi sinonimik qator boshqa bir ma’no atrofida birlashadi. *Qizil tilim bo‘lmasa, qishlar edim elimda, Yashil tilim bo‘lmasa, yayrar edim elimda. Qizil tilim tiyolmadim, Qizimnikiga borolmadim.* Ushbu ikki maqolda ham tilning ofati, zarari haqida gap boradi. Qizil tili bo‘limganda kishi o‘z elida qishlaydi, ya`ni o‘rinsiz gapirgan gaplari tufayli o‘z elini tark etishga majbur bo‘lmaydi. Hatto ortiqcha gapirmaganda, o‘z elida yayrab yurishi mumkinligi ta`kidlanadi. Ikkinci maqol garchi bo‘lishsizlik shakli orqali teskari ma’no ifodalayotgandek tuyulsa-da, ayni birinchi maqol ifodalagan ma’noni bildiradi. O‘rinsiz gapirgan gapi uchun qizinikiga, qudanikiga borolmay qolgan kishilarga qarata aytilgan ushbu maqol ham tilning ofati, uning salbiy oqibatini uqtiradi”⁸⁸.

Quyida keltirilgan maqollarni ham N.J.Jurayev sinonim maqollar deb hisoblaydi:
Kuch egmaganni so‘z egar - Fil ko‘tarmaganni til ko‘tarar.

⁸⁸ Жураев Н.Дж. Ўзбек ва инглиз тилларидағи “Тил ва нутқ” мавзувий гурухидаги мақолларда синонимия, градуонимия, антонимия // Бухоро давлат университети Илмий ахбороти. -Бухоро, 2022. №4. -Б.112-119.

U, shuningdek, “Hikmatnoma”dagi ma’nodosh maqollar sifatida quyidagilar borligini ta’kidlaydi:

Avval o ‘yla, keyin so ‘yla. (三思而后行)

O ‘n qatim o ‘yla, bir qatim so ‘yla. (想十次问一次)

Dilda pishir, tilda gapir. (深思熟虑)

O ‘ynab gapirsang ham o ‘ylab gapir. (哪怕开玩笑也要想着说)

Tez so ‘zlagan tez pushaymon bo ‘lar. (说话快的人会后悔)

Og ‘izga kelgan so ‘z arzon, ovulga kelgan bo ‘z arzon. (口口相传最容易)

O ‘ylanmagan joydan tulki chiqar, o ‘ylanmagan joydan kulgi chiqar. (意想不到的地方有狐狸，意想不到的地方也会闹笑话)

Anglamay aytgan tinglamay o ‘lar, chaynamay yutgan kavshamay o ‘lar (不听忠言会死，只咽不嚼也会死) va b.⁸⁹.

Xitoycha maqollar o‘rtasida sinonimiya

Bir xil yoki o‘xhash ma’noga ega bo‘lgan barcha so‘zlar sinonimlar deyiladi. Sinonimlar ekvivalent so‘zlar va sinonimlarga bo‘linadi. Ular orasida bir xil ma’noli sinonimlar ham ekvivalent deb ataladi va ular bir xil leksik ma’no, grammatik ma’no va rang ma’nosini ifodalaydi⁹⁰. Masalan: Kartoshka (土豆) — kartoshka (上药) ; Qo‘llashda nozik farqlarni o‘zboshimchalik bilan almashtirib bo‘lmaydi. Ular to‘liq bo‘lмаган sinonimlar yoki “teng ma’noli so‘zlar”(等义词)dir. Ular leksik ma’no, grammatik ma’no va rang ma’nosini jihatidan bir xil bo‘lishi shart emas. Masalan:

ko‘rmoq (看) – ko‘rmoq (瞧); 做 - , 搞 - , 干 (qilmoq) bir xil ma’noga ega, ammo qo‘llanilishi har xil bo‘lishi shart emas. Albatta, shunday so‘zlar borki, garchi ular ma’no jihatdan ma’lum munosabatga ega bo‘lsa-da, qo‘llanganda

⁸⁹ Жураев Н.Дж. Ўзбек ва инглиз тилларидаги “Тил ва нутқ” мавзувий гуруҳидаги мақолларда синонимия, градуонимия, антонимия. -Б.114.

⁹⁰ 中国社会科学出版社编辑部,现代汉语词典,第七版),北京,商务印书馆,2019年8月。(Zamonaviy xitoycha lug‘at. 7- nashri). – Pekin: Tijorat matbuoti, 2019, avgust).

ma'lum sharoitlarda bir-birining o'rnini bosa oladi, lekin ifodalagan tushunchalar bir xil emas, shuning uchun ularni sinonim sifatida ko'rib bo'lmaydi.

Xitoycha maqollarning ichida sinonim bo'lgan maqollar juda ko'p uchraydi. Ko'pchilik maqollar qo'shma gap shaklida bo'ladi. Masalan:

yǎn hái yǎn ,眼 ,还 ,眼 , yǐ yá huán yá ,以 ,牙 ,还 ,牙 ; yǐ zǐ zhī mó ,以 ,子 ,之 ,矛 ,
gōng zǐ zhī dùn ,攻 ,子 ,之 ,盾 ; yǐ qí rén zhī dào ,以 ,其 ,人 ,之 ,道 , hái zhì qí rén ,还 ,治 ,其 ,人
zhī shēn ,之 ,身 .

Bu bir nechta maqollarning hammasidan shunday ma'no chiqadi - "raqib qanday usuldan foydalansa, unga qarshi turish uchun shu usuldan foydalanishi kerak". Bu o'xhash so'zlar narsalar o'rtasidagi nozik farqlarni juda yaxshi aks ettirishi va odamlarning obyektiv narsalarga turli xil hissiy munosabatlarini ifodalashi mumkin. Shuning uchun ko'p sonli sinonimlarning mavjudligi fikr va his-tuyg'ularni ifodalash uchun eng mos so'zлarni tanlashga yordam beradi.

dòu fǔ lǐ tiǎo cì ; jī dàn lǐ tiǎo gǔ tóu héng ,豆 ,腐 ,里 ,挑 ,刺 ; 鸡 ,蛋 ,里 ,挑 ,骨 ,头 ; 横
tiāo bí zǐ shù tiāo yǎn ,挑 ,鼻 ,子 ,竖 ,挑 ,眼 ; Uch maqolning ma'nolari yaqin. Umuman olganda, qasddan ayb topish, yo'qdan nimadir yaratish va boshqalarni ataylab sharmanda qilishga ishora qiladi.

jǐng shuǐ bù fàn hé shuǐ , nǐ zǒu nǐ de yáng guān ,井 ,水 ,不 ,犯 ,河 ,水 ; 你 ,走 ,你 ,的 ,阳 ,关
dào , wǒ zǒu wǒ de dú mù qiáo ; dà lù cháo biān ,道 , 我 ,走 ,我 ,的 ,独 ,木 ,桥 ; 大 ,路 ,朝 ,边 ,
gè zǒu yì biān ; dào bù tóng bù xiāng wéi móu ,各 ,走 ,一 ,边 ; 道 ,不 ,同 ,不 ,相 ,为 ,谋 .

Bu to'rtta maqolning ma'nosи – "odamlarning o'z intilishlari bor va qaysi yo'lni tanlash to'liq o'zlariga bog'liq".

tiān , 天 , xià , 下 , xīng , 兴 , wàng , 旺 , pǐ , 匹 , fū , 夫 , yǒu , 有 , zé , 责 ; guó , 国 , zhī , 之 , bù , 不
 xīng , 兴 , hé , 何 , yǐ , 以 , jiā , 家 , wéi , 为 ? guó , 国 , qiáng , 强 , míng , 民 , yě , 也 , fù , 富 , guó , 国 , pò , 破
 jiā , 家 , bì , 必 , wáng , 亡 。

Ushbu uchta maqolning barchasi mamlakatning muhimligini, shuningdek, shaxsning mamlakatdagi mavqeyi va rolini ta`kidlaydi. Ya`ni, mamlakat taraqqiyoti har bir inson bilan bog‘liqdir.

O‘zbekcha maqollar o‘rtasida antonimiya

Ma‘lumki, antonimiya leksemalar orasidagi zidlik munosabatidir: *katta - kichik*, *yosh - qari*, *mitti - ulkan*, *oq - qora* va b. Antonim leksemalarning umumiyligi, birlashtiruvchi semasi bilan bir qatorda, qarama-qarshi semasi ham bo‘lishi lozim. Masalan: *katta* va *kichik* leksemalari umumiyligi – «sifat», «ko‘lam» semasi bilan birga, qarama-qarshi – «nisbatan ortiq» *katta* va «nisbatan *katta* bo‘lmagan» *kichik* semasiga ham ega. Yoki qish – «yilning eng sovuq fasli», yoz – «yilning eng issiq fasli», kirmoq – «ichkariga harakatlanmoq», chiqmoq – «tashqariga harakatlanmoq». Antonim leksemalar asosida borliqdagi qarama-qarshi hodisaning in‘ikosi bo‘lgan qarama-qarshi tushuncha yotadi. Antonim leksemalar bir turga kiruvchi giponim leksemalar: *issiq-sovuq* (holat), *katta-kichik* (hajm), *erkak-ayol* (jins) va b. ⁹¹. Olimlar antonimlarning mantiqiy asosini ikki tur qarama-qarshilik tashkil etishini ta`kidlashadi: a) kontrar qarama-qarshilik; b) komplementar qarama-qarshilik⁹².

Kontrar qarama-qarshilik – darajalanuvchi leksema qatoridagi tafovutning farqlarga, farqning ziddiyat, ya`ni qarama-qarshilikka o‘sib borishi natijasida birinchi a`zo bilan oxirgi a`zoning antonimlashuvi. Masalan: *kichik-o‘rta-katta*, *yosh -o‘smir-o‘rta yosh-qari* kabi. Bunda *kichik* va *katta*, *yosh* va *qari* leksemalari daraja qatorining

⁹¹ Сайфуллаева Р.Р., Менглиев Б.Р., Бокиева Г.Х., Курбонова М.М., Юнусова З.К., Абузалова М.К. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент, 2009. – 128 б.

⁹² Сайфуллаева Р.Р., Менглиев Б.Р., Бокиева Г.Х., Курбонова М.М., Юнусова З.К., Абузалова М.К. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 146 -б.

ikki qarama-qarshi qatori a`zolari o`rtasida ikki antonim a`zo belgilarini o`zida mujassamlashtirgan bog`lovchi bo`g`in. Yuqoridagi *o`rta* leksemasida *kichik* va *katta* leksemalarining qarama-qarshiligi so`nadi. Demak, leksemalarning kontrar qarama-qarshiligini ularning darajalanish (graduonimik) qatoridan izlash lozim. Komplementar antonimiyada qarama-qarshilik uchinchi, oraliq bo`g`insiz bo`ladi: *rost* - *yolg`on*, *arzon-qimmat*, *oson-qiyin*. Bu leksemalar orasida oraliq uchinchi leksema yo`q⁹³.

Maqollarda antonimiya holati ikki xil tartibda uchraydi: 1) maqol ichida ko`pincha jumlalar antonimlik hosil qiladi; 2) mustaqil maqollar zid ma`nolilik kasb etadi. Ta`kidlash joizki, birinchi holat juda ko`p uchraydi. Buni quyidagi maqollar misolida tahlil qilamiz. 1. *Til yarasi bitmas, tig` yarasi bitar.* 2. *Duo olgan ko`karar, Tuhmat olgan oqarar.* 3. *Duo olgan omondir, Qarg`ish olgan yomondir.* Misollardan ko`rinyaptiki, bu maqollar qo`shma gap strukturasiga ega. *Bitar/bitmas, duo/tuhmat, duo/qarg`ish* kabi antonim birliklar gapning mazmunida ham o`zaro zidlik xususiyatini olib kirgan.

Quyidagi maqollar tarkibidagi so`zlar antonimlik hosil qiladi. Ularni ham iikiga bo`lish mumkin:

1. Leksik antonimlar maqol tarkibida qatnashib, maqolning birinchi qismi bilan ikkinchi qismi o`rtasida antonim ma`no hosil qiladi:

Kishi yerida sulton bo`lguncha, O`z elingda cho`pon bo`l. Kishi yurtida sulton bo`lguncha, O`z yurtingda ulton bo`l. Kishi yurtida shoh bo`lguncha, O`z yurtingda gado bo`l. Yurt qo`risang, o`sarsan, Qo`rimasang, to`zarsan. Yaxshi yigit yurt tuzar, Yomon yigit yurt buzar. O`zga yurtning qozisi bo`lgandan, O`z elingning tozisi bo`l. O`zga yurtning gulidan, O`z yurtingning cho`li yaxshi. Bizniki - xaltada, Sizniki - o`rtada. Bir tupursa, ne bo`lar, El tupursa, ko`l bo`lar. Birlashgan daryo bo`lar, Tarqalgan irmoq bo`lar. Birlikli uy barakatli, G`ovg`ali uy - halokatli. Ko`pdan ayrilgan ozar, Ko`pga qo`shilgan o`zar. Ko`pchilik bir mushtdan ursa, o`ldirar, Bir

⁹³ Сайфуллаева Р.Р., Менглиев Б.Р., Бокиева Г.Х., Курбонова М.М., Юнусова З.К., Абузалова М.К. Ҳозирги ўзбек адабий тили. 148- б.

burdadan bersa, to ‘ydirar. Xalq qarg‘asa, xor bo‘lasan, Xalq qo‘llasa, bor bo‘lasan. Eri bo‘lib, erga borgan - bet qorasi, Eli bo‘lib, elga borgan - yurt to‘rasi. Yaxshi rahbar yo‘l qurar, Yomon rahbar yo‘l buzar. Yaxshi rahbar elni o‘ylar, Yomon rahbar hovli bo‘ylar Yaxshi rahbar yurtga rohat keltirar, Nodon rahbar yurtga «mehmon» keltirar. Yaxshi bilan yo‘ldosh bo‘lsang, Yetarsan yiroqqa. Yomon bilan yo‘ldosh bo‘lsang, Tusharsan tuzoqqa. Yaxshi bilan yo‘ldosh bo‘lsang, Ishing bitar. Yomon bilan yo‘ldosh bo‘lsang, Boshing ketar. Yaxshi bilan yo‘ldosh bo‘lsang, Holva bilan shakar. Yomon bilan yo‘ldosh bo‘lsang, Obro‘ying to‘kar. Yomon kelsa buzar, Yaxshi kelsa - tuzar. Yaxshilar topib so‘zlar, Yomonlar qopib so‘zlar. Yaxshilik nur keltirar, Yomonlik - zulmat. Yaxshi bola - otaga quvvat, Yomon bola - uqubat.

2. Morfologik antonimlar ham maqollar tarkibida kelib, maqolning birinchi qismi bilan ikkinchi qismi o‘rtasida zid ma’no hosil qiladi: *Birikkan kuch - kuch, Birikmagan kuch - puch. Birlashgan - o‘zar, Birlashmagan - to‘zar. Ishi borga bir kun hayit, Ishi yo‘qqa har kun hayit. Ishlagan yerni yashnatar, Ishlamagan — qaqlshatar. Ishlagan osh tishlar, Ishlamagan tosh tishlar. Ishlagan tishlar, Ishlamagan kishnar. Yomon kun yaxshi bo‘lar, Yomon odam yaxshi bo‘lmas. Odobni beodobdan o‘rgan.*

Shuningdek, bir maqol o‘z ma’nosiga ko‘ra boshqa maqol bilan o‘zaro antonimik munosabat hosil qiladi. **Masalan:** *Birniki - mingga, Mingniki - tumanga maqoli Birning kasofati yuzga, Yuzniki - mingga maqoli bilan zid ma’nolilik hosil qiladi, chunki birinchisida ijobjiy ma’no yetakchilik qilsa, ikkinchisida salbiy ma’no bor. Xuddi shu kabi zid ma’noli maqollarning ko‘pini misol qilib keltirish mumkin:*

Shirin choying bo‘lmasa, Shirin tiling bo‘lsin ↔ Shirin oshing bo‘lmasin, Shirin so‘zing bo‘lsin.

Bir ko‘ngil imorati -Ming Makka ziyyorati ↔ Dilozori - xudobezori.

Dod qoldirma, ot qoldir ↔ Yaxshidan ot qoladi, Yomondan - dod. Yaxshidan - yaroq, Yomondan - tayoq.

Chaqirilmagan mehmon - Sariq itdan yomon. Chaqirilmagan qo'noq - Yo'nilmagan tayoq ↔ Mehmon atoyi xudo. Mehmon joyi ko'z ustida. Mehmon izzatda, Mezbon xizmatda.

Bosh bo'limgan uyda, Otasi turib o'g'li so'zlar ↔ Onangga boshingni ham qil, Otangga gapingni kam qil. Qobil farzand - jonga payvand. Qobil o'g'il otga mindirar, Noqobil - ottan tushirar. Qobil o'g'il rohat keltirar, Noqobil o'g'il - mehnat.

Shuningdek, N.Jo'rayev ham “O‘zbek va ingliz tillaridagi “Til va nutq” mavzuviy guruhidagi maqollarda sinonimiya, graduonimiya, antonimiya” maqolasida maqollar o‘rtasidagi antonimiya haqida ta`kidlab o‘tgan: “*Xabar – shamoldan tez*”, “*Xushxabarning qanoti bor*” kabi ma’nodosh maqollar mazmunan “*Yomon so‘zning qanoti bor*” maqoli bilan o‘zaro zid ma’nolilik hosil qiladi. Chunki bir maqolda xushxabarning tez tarqalishi ta`kidlansa, ikkinchi maqolda yomon so‘zning ham qanoti bo‘lishi, ya`ni tez tarqalishi aytildi⁹⁴.

Xitoycha maqollar o‘rtasida antonimiya

Antonim so‘zlar ko‘pincha bir-biriga zid va ma’no jihatdan qarama-qarshi bo‘ladi⁹⁵. Masalan: "ko‘p - kam" (多, ,少) ; "yuqori-past" (高, ,矮) ; "yaxshi-yomon" (好, ,坏) . Biroq antonimlar til hodisasi bo‘lib, barcha qarama-qarshi narsa va tushunchalar antonimlar orqali ifodalanmaydi. Shunday so‘zlar borki, ularning ma’nosи bir-biriga mutlaqo zid bo‘limgan, lekin tilda, ko‘pincha, qiyoslanadi va ular ham antonimdir. Masalan: "bahor va yoz - kuz va qish" (春, 春)

⁹⁴ Жураев Н.Дж. Ўзбек ва инглиз тилларидаги “Тил ва нутқ” мавзувий гурӯҳидаги мақолларда синонимия, градуонимия, антонимия. -Б.117.

⁹⁵ 中国社会科学出版社编辑部, 现代汉语词典, 第七版), 北京, 商务印书馆, 2019年8月。(Zamonaviy xitoycha lug‘at. 7- nashri). – Pekin: Tijorat matbuoti, 2019, avgust).

qiū dōng xià , 秋-冬-夏), "sharq va g‘arb - shimol va janub" (dōng, 东, 西-南, 南北), "qora" - "oq" (hēi, 黑-, bái, 白) va boshqalar.

Antonimlar bir juft qarama-qarshi tushunchani ifodalaganligi uchun ular ko‘pincha bir-biriga qarama-qarshi bo‘lgan narsaning ikki tomonini aniqroq ochib, narsaning qarama-qarshi tomonlarini yanada aniqroq ochib bera oladi. Shuning uchun ham til ifodasi jihatidan ular, ko‘pincha, o‘ziga xos xususiyatga ega bo‘ladi. O‘tmishda yurtimizdagи ayrim maqol yoki aforizmlarda antonimlar ularning ifoda vositasi sifatida qo‘llanilgan. Masalan:

xū ,虚 ,xīn ,心 ,shǐ ,使 ,rénn ,人 ,jìn ,进 ,bù ,步 , jiāo ,骄 ,ào ,傲 ,shǐ ,使 ,rénn ,人 ,luò ,落 ,hòu ,后
(*Boshqa odamlarning fikrini qabul qila olish taraqqiyotga olib keladi va mag‘rurlik odamlarni orqada qoldirishi mumkin.*)

shī ,失 ,bài ,败 ,wéi ,为 ,chéng ,成 ,gōng ,功 ,zhī ,之 ,mǔ ,母
(*Muvaffaqiyatsizlik - muvaffaqiyatning onasi.*)

rénn ,人 ,wú ,无 ,yuǎn ,远 ,lǜ ,虑 , bì ,必 ,yǒu ,有 ,jìn ,近 ,yōu ,忧
(*Agar odamlarda uzoq muddatli rejalar bo‘lmasa, yaqinda qiyinchilik ham keladi*)

Ushbu jumlalarda "kamtarona-mag‘rur" (虚心-骄傲) ; ; "taraqqiyot-qoloq" (进步-落后) ; "muvaffaqiyatsizlik-muvaffaqiyat" (失败-成功) ; "yo‘q-bor" (无-有) ; "uzoq-yaqin" (远-近) qatnashgan.

Gapda antonimlarning birikmasi, ko‘pincha, bir-biriga qarama-qarshi bo‘lib ko‘ringan gapni hosil qilishi mumkin, u aslida chuqurroq falsafiy fikrni o‘z ichiga oladi. Bunday gapda ma’no ko‘proq yashirin va jozibador bo‘ladi. Masalan:

chǐ ,尺 ,yǒu ,有 ,suǒ ,所 ,duǎn ,短 , cùn ,寸 ,yǒu ,有 ,suǒ ,所 ,zhǎng ,长
(*Har bir insonning kuchli va zaif tomonlari bor*)

hǎo ,好 shì ,事 bù ,不 chū ,出 mén , 门 , huài ,坏 shì ,事 chuán ,传 qiān ,千 lǐ ,里 (Yaxshi narsalar o 'chmaydi, yomon narsalar minglab kilometrlarga tarqaladi)

rén ,人 wǎng ,往 gāo ,高 chù ,处 zǒu ,走 , shuǐ ,水 wǎng ,往 dī ,低 chù ,处 liú ,流 (Suv pastga ketadi, odam esa yuqoriga boradi)

Antonimlarning mavjudligi sababli, muayyan til muhitida o 'xshashlik yordamida yangi antonim yaratish mumkin, bu maxsus ritorik texnikani tashkil qiladi va bu ifoda usuli ko 'pincha hazil ma 'nosiga ega bo 'ladi. Masalan:

dà yú chī xiǎo yú , 大鱼吃小鱼, xiǎo yú chī xiā mǐ , 小鱼吃虾米 (Katta baliqlar kichik baliqlarni yeydi, kichik baliqlar esa quritilgan qisqichbaqalarni yeydi. Odamlar o 'rtasidagi munosabat shundan iboratki, kattalar kichiklarni, kuchlilar esa zaiflarni bezor qiladi)

àn xià qù hú lú , 按下去年 , fú qǐ lái piáo , 浮起来来飘 (Qovoqni pastga bosib paytida , qoshiqni yuqoriga surib ketdi). Muammoga duch kelganda, oldindan yetarlicha tayyorgarlik ko 'rilmaganligi sababli, masalani qoniqarli hal qilib bo 'lmaydi. Bu ishning boshlanishi va oxiriga e 'tibor bermaslikning metaforasidir.

Bu yerda qarama-qarshi ma 'noli "katta -kichik" (大小), "past-yuqori" (按下来-浮起来) va boshqa so 'zлари bir-biriga qarama-qarshi bo 'lib, ularda chuqurroq ma 'no borligilini ta 'kidlash zarur.

O 'zbekcha maqollar o 'rtasida graduonimiya

"Moddiy borliqdagi voqeа va hodisalar so 'z orqali bizning hayotimizga ko 'chadi. So 'z kundalik turmushimizning o 'ziga xos ko 'zgusidir. U muayyan xalqning hayotiga kirish, bilim olish uchun bebahо kalitdir" – deb yozadi rus tilshunoslari E.M.Vereshchagin va V.G.Kostamarovlar⁹⁶. Haqiqatan ham hayotimizdagi bor voqeа

⁹⁶Верещагин Е.М., Костамаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. –М.: Русский язык, 1980. -C.7.

va hodisalar tilda o‘z lisoniy ifodasini so‘zlar orqali topar ekan, ular o‘rtasidagi turli semantik munosabatlar olimlar diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Bular ichida graduonimik (darajalanish) hodisasini tilshunoslikda ko‘p bora o‘rganilganligini kuzatish mumkin. Dunyo tilshunosligida J.Lokk, E.Sepir, D.Bolinjer, Y.D.Apresyan, Y.S.Stepanov, L.N.Tolstoy, I.V.Chervenkova, T.N.Grigorenko kabi olimlar tomonidan graduonimiya (darajalanish) haqida qimmatli fikrlar bildirilgan bo‘lsa, o‘zbek tilshunosligida bu masala S.G‘iyosov, E.Begmatov, H.Ne‘matov, R.Rasulov, R.Safarova, M.Narziyeva, M.Fayzullayevlar tomonidan ko‘rib chiqilgan. O‘zbek tilshunosligida hatto graduonimik (darajalanish) munosabatiga bag‘ishlangan maxsus, aytish mumkinki, fundamental tadqiqotlar yaratilgan⁹⁷.

Maqollar ma’nosи o‘rtasida ham graduonimiya kuzatiladi. Bu borada N.Abdullayeva va N.Jo‘rayevlarning maxsus tadqiqotlari bor bo‘lib, ularda asosan ingliz va o‘zbek tilidagi maqollarda kuzatiladigan graduonimiya aniqlangan, faktik materiallar keltirilgan⁹⁸.

N.Jo‘rayevning ta`kidlashicha: “O‘zbek tili lug‘at boyligini lug‘aviy ma’no guruh (LMG)larga ajratish so‘zlararo ma’noviy munosabatlarni o‘rganish bilan chambarchas bog‘liq. Lug‘aviy birliklar o‘zaro ma’noviy munosabatlariga ko‘ra ma’lum bir darajalanish qatorlarini hosil etishi tilshunoslikda qadimdan ma’lum. Darajalanish qatori a`zolari kamida uchta bo‘ladi. Manbalarda graduonimik lug‘aviy qatorni ajratishning lisoniy omili sifatida quyidagilar ko‘rsatiladi: a) ma’noviy omil; b) so‘zlararo paradigmatic munosabat. Graduonimik qatorni ajratishdagi ma’noviy omilning mohiyati shundaki, bir qator leksemalar sememasida ma’lum bir belgining

⁹⁷ Orifjonova Sh. O‘zbek tilida lug‘aviy graduonimiya. Filol.fan.nomz....dis.avtoref. –Toshkent, 1996. Bozorov O. O‘zbek tilida darajalanish. Filol. fan. dok-ri...dis. –Toshkent, 1997.

⁹⁸ Жумабоева Ж., Абдуллаева Н. Градуоним компонентли ўзбек халқ мақоллари ва уларнинг инглиз тилидаги муқобиллари // Хорижий филология. №4, 2017. – Б.30-33; Абдуллаева Н. Ўзбек ва инглиз халқ мақолларида макрографрадуонимия // An international scientific and practical online conference on the topic tsul international conference on teaching foreign languages (tsul icon - flt). Foreign languages department. – Tashkent, 2021; Жураев Н.Дж. Ўзбек ва инглиз тилларида “Тил ва нутқ” мавзувий гурухидаги мақолларда синонимия, градуонимия, антонимия // Бухоро давлат университети Илмий ахбороти. -Бухоро, 2022. №4. -Б. 111- 117.

oz-ko‘pligi, turli xil darajalariga ishora mavjud... Lug‘aviy graduonimik qatorni ajratish uchun ma’noviy omil o‘zaro yaqin tushunchani ifodalovchilar sirasidagi har bir leksemada ma’lum bir belgining turlicha darajalanishiga ishora mavjudligida namoyon bo‘ladi. Shu asosda ma’noviy omilning o‘zi ikki turga bo‘linadi: 1) bir-biriga yaqin va o‘xhash tushunchani ifodalashi; 2) ayni bir belgining turli xil miqdoriga ishora qilishi. Quyida boshqa misolni keltiramiz. *Yaxshi so ‘z – yurak yog ‘i, Yomon so ‘z – yurak dog ‘i*.

Yaxshi so ‘z – yurakka malham, Yomon so ‘z – yurakka g ‘am. (liáng, 良 , yán, 言 , yì, 一 , jù, 句 sān, 三 , dōng, 冬 , nuǎn, 暖 , è, 恶 , yǔ, 语 , yì, 一 , jù, 句 liù, 六 , yuè, 月 , hán, 寒) . Bu maqollarda ham yaxshi so‘z va yomon so‘z taqqoslangan. E’tibor berilsa, maqolda *yaxshi, yomon, yurak* so‘zlari takrorlangan. *Malham // yog ‘, dog ‘ /g ‘am* so‘zlari esa bu paremiologik birliklar orasida sinonimiyanı hosil qilgan. Shu bilan birga, ma’noning o‘sib borishi holati ham kuzatiladi. Maqollarda ayni bir mazmun ifodalangan, ammo *yurakka dog ‘* birikmasiga nisbatan *yurakka g ‘am* birikmasida hissiy-ekspressiv bo‘yoq nisbatan kuchli. Demak, ma’no birinchi birlikdan ikkinchi birlikka qarab o‘sib boradi”⁹⁹.

Biz ham tadqiqot olib borish jarayonida o‘zbek va xitoy tillaridagi maqollar ma’nosida kuzatiladigan graduonimiyanı aniqlashga harakat qildik. Masalan, quyidagi o‘zbekcha maqollar tarkibidagi so‘zlar ma’nosida graduonimiya kuzatiladi:

Birinchi kun mehmon - oltin mehmon, (第一天的客人是最尊贵的客人)

Ikkinci kun - kumush, (第二天是银)

Uchinchi kun -mis, (第三天是铜)

Uchdan o ‘tsa -pes. (超过三天没人理)

Birlashgan daryo bo ‘lar, tarqalgan irmoq bo ‘lar. (会有统一的河流，就会有分散的支流)

⁹⁹ Жураев Н.Дж. Ўзбек ва инглиз тилларидаги “Тил ва нутқ” мавзуйй гурухидаги мақолларда синонимия, градуонимия, антонимия // Бухоро давлат университети Илмий ахбороти. 114 -b.

O't bilan o'ynashmoq tentakning ishi, yurt bilan o'ynashmoq ahmoqning ishi.
(玩草是傻子的事，玩土也是傻子的事)

Dangasaning ishi bitmas, yoz kelsa ham qishi bitmas. (懒人的工作永远做不完，即使夏天来了，冬天也不会结束)

Yoz bor, qish bor, dangasada na ish bor. (有夏天，有冬天，懒惰的人没有工作)

Yoz bo 'yi yotar, qish bo 'yi qotar. (睡了整个夏天，又守了整个冬天)

Qimirlagan qir oshar, tig 'izlagan tog 'oshar. (一座移动的山，一座移动的山)

Bir kalning hiylasi qirq kishini charchatar. (光头的把戏，累坏四十个人)

Yaxshi otga bir qamchi, yomon otga ming qamchi. (好马一鞭，坏马千鞭)

O'g 'rining o'zi - bitta, ko 'zi - yuzta. (盗贼只有一个，眼睛却有一百个)

Birniki mingga, mingniki - tumanga. (一对一千，一千对一个片区)

Yaxshi bir tavba qiladi, yomon - yuz. (好人忏悔一次，坏人忏悔一百次)

Xitoycha maqollar o'rtasida graduonimiya

Graduonimiya atamasi qisman slavyan va germanshunoslikda tarqalgan. Bu jahon tilshunosligida o'zbek tilshunosligida ham gradatsiya hodisasi, ya`ni til belgilarining ko'payishi yoki kamayishi bilan namoyon bo'ladigan o'zaro ta'sirlar tushuntirilganligini tasdiqlaydi. Xitoy tilida graduonimiya degan tushuncha yo'q. Odatda bitta so'z yoki qo'shma gap shaklida ifodalanadi. Masalan: 也 (*shuningdek*) ; 甚至 (*hatto*) ; 更 (还) (*ko'proq hali*) ; 尚且 (*Va*) ; 固然 (*albatta*) ; 而且 (并且)

(*va /keyin*) ; 进而 (*(keyin)* ; , 生 (*shēng*), 命 (*mìng*), 诚 (*chéng*), 可 (*kě*), 贵 (*guì*), 爱 (*ài*), 情 (*qíng*), 价 (*jià*), 更 (*gèng*), 高 (*gāo*) (*Inson hayoti qadrli bo'lsa-da, sevgi undan ham qimmatroq.*) 成 (*chéng*), 也 (*yě*), 萧 (*xiāo*), 何 (*hé*), 败 (*bài*), 也 (*yě*), 萧 (*xiāo*), 何 (*hé*))

Hé) (*Muvaffaqiyat Syao Xe tufayli, muvaffaqiyatsizlik esa Syao Xe tufayli.*) Bu shuni anglatadiki, “Muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik, yaxshi yoki yomon ishlarning barchasi bitta odam tomonidan amalga oshiriladi.”

bǎi, 百, *chǐ*, 尺, *gān*, 竿, *tóu*, 头, *gèng*, 更, *jìn*, 进, *yì*, 一, *bù* 步 (100 metr *balandlikdagi ustun yanada balandroqqa ko ‘tariladi.*) Ko‘proq mehnat qilish va olg‘a siljish dedi.

Xitoy tilida odatda progressiv munosabatlarning korrelyatsion so‘zлari bilan ifodalanadi. *Masalan:* *bù*, 不, *jǐn*, 仅 / *bú*, 不, *dàn*, 但 *ér*, 而, *qiě*, 且 / *hái*, 还 (*nafaqat...va/shuningdek...*) ; 不只 也 (*nafaqat... ham...*) ; 不, *guāng*, 光..... *yě*, 也 (*,ér*, 而, *qiě*, 且/*yòu*, 又) (*nafaqat... ham (va/yana)...*) ; 不, *zhī*, 只 *yòu*, 又 (*nafaqat... ...va ...*) ; *bié*, 别, *shuō*, 说 (*,bú*, 不, *yào*, 要 *shuō*, 说) *lián*, 连 (*aytma ...hatto...*) ; 不, *dàn*, 但 而, *qiě*, 且..... *shèn*, 甚, *zhì*, 至..... (*nafaqat...va...hatto...*) ; 不, *dàn*, 但, *méi*, 没..... *fǎn*, 反 *dào*, 倒..... (*nafaqat...balki.....*) ;

Yuqorida aytilganlar progressiv munosabatni ifodalovchi gaplarda keng qo‘llaniladigan so‘zлardir. Progressiv munosabatli gapda keyingi bo‘laklar oldingi gaplarga qaraganda og‘irroq, kattaroq, chuqurroq yoki qiyinroq yo‘nalishda bir darajaga ko‘tariladi. Biror bandning mazmuni oldingi band mazmuniga qaraganda chuqurroq darajaga ko‘tariladi. Odatda semantik urg‘u gapning birinchi yarmiga yoki gapning ikkinchi yarmiga beriladi.

O‘zbekcha va xitoycha maqollarda so‘z tanlash masalalari

1) So‘zlashuv uslubiga xos so‘zlar

Odamlar hayotidagi umumiy narsalarni aks ettiruvchi va odamlarga tanish bo‘lgan so‘zlar ko‘pgina maqollarda ishlatiladi. Xitoycha maqollar:

bèn niǎo xiān fēi zǎo rù lín
 ,笨 鸟 ,先 飞 ,早 ,入 林 (Yetarlichcha aqlli bo 'lmagan odamlar, agar ular qattiq mehnat qilsalar, boshqalarga qaraganda ertaroq foydali bo 'lishi mumkinligi metaforasidir).

lǎo hǔ bù zài shān hóu zǐ chēng dà wáng
 ,老 虎 ,不 在 山 猴 ,子 称 ,大 王 (Yo 'lbars tog 'dan tushganidan keyin **maymun** podshoh bo 'ldi) .

dà yú chī xiǎo yú xiǎo yú chī xiā mǐ
 ,大 鱼 ,吃 小 鱼 ,小 鱼 ,吃 虾 ,米 (Katta baliqlar kichik baliqlarni yeydi, kichik baliqlar esa quritilgan qisqichbaqalarни yeydi). Odamlar o'rtasidagi munosabat shundan iboratki, kattalar kichiklarni, kuchlilar esa zaiflarni bezor qiladi.

mǎ sì gǒu guò nián
 ,马 死 狗 ,过 年 (Ot o 'lganidan keyin it bayramni nishonlashi mumkin) .

Yuqoridagi maqollarda “*qush*”(鸟) , “*ot*” (马) , “*baliq*” (鱼) , “*qisqichbaqalar*” (虾) , “*it*” (狗) , “*maymun*” (猴子) .

yí gè lí bā sān gè zhuāng , yí gè yīng xióng sān
 ,一 个 篱 笮 ,三 个 桩 ,一 个 英 雄 ,三
 gè bāng
 ,个 帮 (To 'siq uchun uchta **qoziq** bor, qahramon uchun uchta yordamchi bor) .

yí gè bā zhǎng pāi bù xiǎng
 ,一 个 巴 掌 ,拍 不 响 (Qars ikki **qo 'ldan** chiqadi) .

jī quǎn bù níng
 ,鸡 犬 ,不 宁 (O 'tganni o 'rog 'ni ketganni ketmonini; itni ham bitni ham tinch **qo 'ymaydi**) .

sān tiān dǎ yú liǎng tiān shài wǎng
 ,三 天 ,打 鱼 ,两 天 ,晒 网 (Qo 'l tegdi - ish bitdi; **qo 'l uchida ish qilish**) .

nǎ lǐ yǒu shēng huó, nǎ lǐ jiù yǒu xī wàng, 哪里有生,活,哪里就有希,望 (Hayot bor joyda umid ham bo'ladi).

Baliqlar ham odamlar kundalik hayotida eng yaxshi tanish bo'lgan nomdir. Ular timsolidan haqiqatlarni tushuntirishda o'xshatish sifatida foydalaniladi. Boshqa maqollarga quyidagilar kiradi:

Baliq boshidan hidlana boshlaydi (鱼, 从, 鱼, 头, 处, 开, 始
làn, 然). Ijtimoiy korruptsiya ko'pincha hukmron sinfdan boshlanadi degan metafora. Bu odamlar kundalik hayotda “Baliq hidlana boshlaydi” degan tajriba va kuzatuv natijasidir. Bu yerda “bosh” so‘zsiz “hukmron sinf”ga murojaat qilish uchun ishlatalidi va Xitoyning “Yuqori nur to‘g‘ri emas va pastki nur egri” degan maqol bilan o‘xshashliklarga ega.

Bunday maqollarga quyidagilar kiradi:

Qozon choynakni qora deb ataydi (吹毛求疵, 只看别人的缺点, 不看自己的缺点)

Siz ekkaningiz kabi, siz ham hosil olasiz (一分耕耘一分收获)

Ko‘z uchun ko‘z, tish uchun tish (以眼还眼, 以牙还牙)

To‘sagingizni yozar ekansiz, unda yotishingiz kerak (在整理床铺时, 你应该躺在床上)

Och itlar iflos pudingni yeishadi (坏人做坏事可以不择手段, 但好人不会).

2) Tarixiy- an'anaviy so‘zlarni qo‘llash

O‘zbek va xitoy maqollari o‘zlarining tarixiy va madaniy kelib chiqishi ostida yaratilgan, shuning uchun turli tarixiy davrlarda o‘zbek va xitoy madaniyati to‘g‘risida ma‘lumotlar to‘plangan. Bularga o‘zbek va xitoy milliy madaniyatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan muhim tarixiy shaxslar, voqealar, qadimiy she‘rlar, folklor, diniy fikrlar va tegishli urf-odatlar kiradi.

Xitoy maqollari Xitoyning ming yillik tarixi va madaniyatini ifodalab, ming yillar davomida xitoyliklarga konfutsiylik, buddizm, daosizmning ta'sirini aks ettiradi. Masalan, quyidagi xitoycha maqollarda tarixiy-an'anaviy so'zlar qo'llangan:

qíng rén yǎn lǐ chū xī shī
,情 ,人 ,眼 ,里 ,出 ,西 ,施 (*Go'zallik tomoshabinning ko'zida*).

sān gè chòu pí jiàng dǐng gè zhū gě liàng
,三 ,个 ,臭 ,皮 ,匠 ,顶 ,个 ,诸 ,葛 ,亮 (*Hatto uchta oddiy odamning ishini bitta aqli odam qila oladi*). Bu raqamlarda katta kuch borligini anglatadi va har kim o'z fikrini jamlashi kerak.

yí gè hé shàng tiāo shuǐ hē liǎng gè hé shàng
,一 ,个 ,和 ,尚 ,挑 ,水 ,喝 ,两 ,个 ,和 ,尚
tiāo shuǐ hē sān gè hé shàng méi shuǐ hē
,挑 ,水 ,喝 ,三 ,个 ,和 ,尚 ,没 ,水 ,喝 (*Bitta rohib ichish uchun suv tashiydi, ikkita rohib ichish uchun suv tashiydi, uchta rohib ichishga suv yo'q*). Agar bitta narsani kafolatlaydigan tizim bo'lmasa, mas`uliyat amalga oshirilmaydi va odamlar juda ko'p, lekin ishda unum bo'lmaydi.

zài jiā jìng fù mǔ hé bì yuǎn shāo xiāng
,在 ,家 ,敬 ,父 ,母 ,何 ,必 ,远 ,烧 ,香 (*Uyda ota-onangizni hurmat qiling, nega uzoqdan tutatqi tutatasiz*). Ota-onalarimizni hurmat qilishimiz kerak.

píng shí bù shāo xiāng jǐn jí shí bào fó
,平 ,时 ,不 ,烧 ,香 ,紧 ,急 ,时 ,抱 ,佛 (*Odatda tayyorgarliksiz, men shoshilinch ravishda vaqtinchalik hal qildim*). Bu ishni o'z vaqtida bajarmay, shoshilich vaziyatlarda ishini qiladiganlar haqidagi metafora.

bù fēng mó bù chéng fó
,不 ,疯 ,魔 ,不 ,成 ,佛 (*Agar siz aqldan ozmasangiz, ajoyib yutuqlarga erisha olmaysiz.*)

jūn ,君 ,子 zhī ,之 jiāo ,交 dàn ,淡 rú ,如 shuǐ ,水 , xiǎo ,小 rén ,人 zhī ,之 jiāo ,交 gān ,甘
rú ,如 mì ,蜜 (*Janoblar o 'rtasidagi do 'stlik suvdek yengil, ammo yovuzlar o 'rtasidagi do 'stlik asal kabi shirin*)

shǔ ,蜀 zhōng ,中 wú ,无 dà ,大 jiāng ,将 , liào ,廖 huà ,化 zuò ,作 xiān ,先 fēng ,锋 (*Sher yaranlasa, chiyabo 'riga bayram*)

jiāng ,姜 tài ,太 gōng ,公 diào ,钓 yú ,鱼 yuàn ,愿 zhě ,者 shàng ,上 gōu ,钩 (*Har kim o 'z suygan oshini ichadi*)

méi ,没 yǒu ,有 guò ,过 bú ,不 qù ,去 de ,的 huǒ ,火 yàn ,焰 shān ,山 (*Tirishgan tog 'oshar, ter to 'kkan baxtli yashar*)

O'zbek maqollarida ham tarixiy-an'anaviy so'zlar ko'plab qo'llanadi.

Masalan: *Ali Xo'ja - Xo'ja Ali* (半斤对八两; 各有千秋) maqoli "Xo'ja" fors tilidan bo'lган unvon nomi bo'lib, turkiy tilli mamlakatlarda ham qo'llaniladi. Ushbu atamaning umumiy ma'nosi "hurmatli shaxs, yuqori martabali shaxs", u obro'li bo'lib, turli mamlakatlarda, turli xalqlarda va turli davrlarda ma'no xususiyatlari jihatidan farq qilgan¹⁰⁰.

G'aznaviylar davrida bu atama o'zining avvalgi ma'nosini yo'qotib, yuqori ma'muriy mansabni egallagan shaxsni bildira boshlagan. Usmonlilar imperiyasida *xoja* so'zi tabib, olim, shuningdek, amaldorlarga nisbatan qo'llangan. Volga Bolgariyasida va Oltin O'rda mavjudligining dastlabki davrida *xo'ja* mahalliy feodallar uchun eng ko'p ishlatiladigan atama edi.

O'rtal Osiyoda dastlab bu nom solih xalifalar Abu Bakr Siddiq va Umar ibn Xattob, shuningdek, Usmon ibn Affon va Alidan kelib chiqqan, lekin Muhammad

¹⁰⁰ Рассудова Р.Я. Термин *ходжса* в топонимии Средней Азии // Ономастика Средней Азии / Ответственные редакторы В.А.Никонов, А.М.Решетов. -Москва: Наука, 1978. - С. 115-125.

payg‘ambarning qizlaridan emas, balki boshqa xotinlardan kelib chiqqan sharaflı qatlamning nomi edi. Boshqa bir farazga ko‘ra, O‘rta Osiyo xo‘jalari arab lashkarboshilaridan, uchinchi taxminga ko‘ra esa har qanday arablardan kelib chiqqan. Xitoy Turkistonida XVIII asrda Xo‘jalar sulolasi mavjud bo‘lgan. Keyinchalik xo‘ja atamasi mulla va umuman din arbobini, shuningdek, “oqsoqol, turmush o‘rtog‘i, er, mulkdor, xo‘jayin”ni bildira boshlagan va hurmat murojaati sifatida ham qo‘llanilgan. Qozoqlar va qirg‘izlar orasida eski usul o‘qituvchilarini xo‘jalar deb atashgan. Ko‘pincha Markaziy Osiyoda, muayyan bir imtiyozlarga ega odamlarning ma’lum bir guruhini yoki uruġni Xo‘ja deb atashgan¹⁰¹.

Markaziy Osiyo mamlakatlarida ko‘p sonli toponimlar Xo‘ja atamasidan kelib chiqqan. 1970-yillarning oxirida bunday toponimlarning eng ko‘p soni (barcha toponimlarning 80 tasi yoki 1.7%) Tojikiston hissasiga to‘g‘ri kelgan. Shuningdek, O‘zbekistondagi toponimlarning 62 tasi (3.4 %) Yuqori Zarafshon vodiysi (Samarqand viloyati) va 55 tasi (2.7 %) Quyi Zarafshon vodiysi (Buxoro viloyati)ga to‘g‘ri kelgan¹⁰².

Xizrni yo‘qlasak bo‘larkan (来得容易去得快; 江上来的, 水上去;)

“Xizr” islam rivoyatlaridagi shaxs, taqvodor inson. Xizr Qur’onda tilga olinmagan, lekin ulamolar Qur’onda, Allohning quli“ nomi bilan tilga olingan shaxsni Xizr deb talqin kiladilar. Xizrga odamlarda Allohga bo‘lgan e’tiqodni qo‘llab turish uchun Iso, Ilyos va Idris singari abadiy hayot ato etilgan. U hayot bulog‘idan „obi hayot“ ichgan va umri boqiy bo‘lgan. O‘ng qo‘lining bosh barmog‘i suyaksiz bo‘lishi, nogahonda yo‘liqib, bir zumda ko‘zdan g‘oyib bo‘lishi Xizrga xos belgi sanaladi. Rivoyatlarga ko‘ra, Xizr orollarda yashaydi, osmonda uchadi, dunyo bo‘ylab kezib yuradi, har yili haj qiladi, juma kunlari Makka, Madina va Quddusdagi masjidlarda namoz o‘qiydi. Dengizda suzuvchilarga homiylik qiladi, maxsus duolar bilan

¹⁰¹ Ибн Мирзакарим ал-Карнаки Ходжа // Мусульманские имена. — Диля, 2006. - С. 218.

¹⁰² Абу-л-Фазл Байхаки. Глоссарий // История Масуда (1030—1041) / Перевод с персидского, введение, комментарий и приложения А. К. Арендса. -2-е, дополненное изд. -Москва: Наука, 1969. -С. 963.

chaqirilsa, yordamga keladi: suvga cho‘kayotganlarni qutqaradi, yong‘inni o‘chiradi, o‘g‘rilar hujumidan, jinlarning hiylalaridan, ilon chaqishidan asraydi. U chol, suvori yoki yo‘lovchi ko‘rinishida paydo bo‘ladi, dehqon dalasiga yoki xirmonga nazar tashlasa, hosil barakali bo‘ladi va b. Sufiylar Xizrn ni avliyolar piri sifatida e’zozlaydi. Islom an’anasida Xizrning umri boqiy deb talqin etilganiga qaramay, muslimmon mamlakatlarida Xizrning bir qancha qabri bor va ular muslimmonlarning ziyyoratgohlariga aylantirilgan¹⁰³.

“Xizrni yo ‘qlasak bo ‘larkan ” Bu payg‘ambar haqidagi hikoyalardan kelib chiqib odamlar orasida shakllangan bu maqol biror kishi haqida suhbat endi boshlanganda osha kishi kelib qolganida ishlatiladi. Bunda “Qani edi biz Xizr payg‘ambarni yo‘qlasak va shu zahoti Xizr payg‘ambar kelib bizni orzu-niyyatlarimizni amalga oshishini xudodan so‘rab bersa” degan ma’noni bildiradi.

2.3. O‘zbek va xitoy maqollarining grammatik xususiyatlari

O‘zbek va xitoy maqollarining gap tarkibidan kelib chiqadigan bo‘lsak, aksariyat maqollar tartibli va bir tekis tuziladi. Sodda va qo‘shma gap qolipli maqollar uchraydi. Maqolning grammatik egasi ko‘pincha mavhum, o‘xshash yoki ramziy bo‘lib, asosiy fe‘l o‘tgan zamonda emas, balki deyarli hamisha hozirgi zamonda ishlatilib, kamdan-kam hollarda kelasi zamon shaklida bo‘ladi. Maqolni tashkil etuvchi gap tarkibiga sodda gaplar, asosan shart, sabab-natija, muvofiqlik munosabatlarini ifodalovchi qo‘shma gaplar kiradi.

O‘zbekcha va xitoycha maqollarda muayyan so‘z turkumiga oid so‘zlarning qo‘llanishi

O‘zbekcha maqollar:

kabi so‘zi, masalan:

Ekkaningiz kabi hosil olasiz (一分耕耘一分收获).

Daraxt kabi meva ham shunday (先种树再收果).

¹⁰³ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Xizr>

Ko‘ra so‘zi, masalan:

Yigitning qulidan ko‘ra, keksa odamning sevgilisi bo‘lish yaxshiroqdir (宁可做老人的情人，也不要做年轻人的奴隶).

Hech qachon bo‘lmaganidan ko‘ra kechroq bo‘lgan yaxshiroq (迟到总比不到好).

Achinishdan ko‘ra hasad qilish yaxshiroqdir (嫉妒总比后悔好).

Yo‘q so‘zi , masalan:

Olovsiz tutun yo‘q. (没有火就没有烟)

Ekkanda yo‘q, tikkanda yo‘q, xirmonda hozir. (O‘roqda yo‘q, mashoqda yo‘q, xirmonda hozir.) (种的时候不在，耕地的时候不在，收获的时候你来了)

Ko‘ringan tog‘ning yirog‘i yo‘q (看得见的山上没有缝隙).

Mehnat qilding, xo‘p qilding, Minnat qilding, yo‘q qilding (可以干活，但不用感谢).

Ko‘makchilardan foydalanish:

Ko‘zdan tashrida, ko‘ngildan tashqarida (眼不见，心不烦).

Ko‘zi ojizlar orasida bitta ko‘zli odam shohdir (在盲人中，独眼龙也是皇帝).

O‘zbekcha maqollarga xos bo‘lgan yorqin xususiyat - bir so‘zning takroran qo‘llanilishidir. Masalan:

Sevgi yerga – sevgi Vatanga (最爱的地方就是祖国).

Xalq ishi – haq ishi (人民的事就是收入).

Elga ma‘qul – senga ma‘qul (国家满意人民就满意).

Xalq ovozi – xalq nog‘orasi, Xalq hukmi – haq hukmi (人民的声音就是人民的呼声，人民的判断就是真理的判断)；

Oq it, qora it – baribir it (白狗黑狗都是狗).

Odam shaytoni – odam, Odam – odamning ko‘zgusi （人的魔鬼是人，人是人的镜子）.

Umr savdosi – qiyin savdo （一辈子的生意不好做）.

Qarilik uy – qayg‘uli uy （养老院是悲伤的家）.

Boylik boylik emas, birlik – boylik （自己富不是富，大家一起富才是富）.

Begona tuproq – devona tuproq (陌生的土地是荒凉的土地).

Ish do ‘sting – jon do ‘sting （工作的朋友是真正的朋友）.

Botir o ‘rtoq – boy o ‘rtoq; （勇敢的朋友是富有的朋友）.

Xotin er orqasidan – xotin, xotin xon orqasidan – xonim; （嫁给男人的叫老婆，嫁给太汗的叫王妃）.

Bozorim bozor emas, ovulim bozor; （一个人得市场不叫市场）.

Avvalgi savdo – savdo, keyingi savdo – g ‘avg ‘o. （之前做的生意叫生意，之后的生意是麻烦）.

Bunday takror tufayli so‘z har safar maqollar qatnashgan matnda aniq namoyon bo‘ladigan yangi ma’no, yangi mazmun qirralarini ifodalaydi. O‘zbek maqollarining xalqchilligi, nazmiyligi vazn, qofiya va ritmni ta`kidlaydi. Masalan: *Vaqt g ‘animat, o ‘tsa – nadomat , vaqtli harakat – oxiri barakat , Odam bolasi – elning lolasi, o ‘lim hayot dushmani, qaytib kelmas pushmoni , Ish boshlaganda – ermak, bitmay qolsa – emgak; Yaxshi xislat – go ‘zal fazilat; Xalq sog ‘ligi – yurt boyligi; Aql-farosat – nisbi karomat; Aql – chiroq, g ‘amdan yiroq; Ilm – xazina, bilim – dafina.*

Xitoycha maqollar:

yo ‘q so‘zi xitoycha maqollarda juda faol ishlatiladi, masalan:

méi yōu bù tòu fēng de qiáng, 没,有,不,透,风,的,墙 (Dunyoda abadiy sirlar yo‘q,

hatto eng maxfiy narsalar ham sizib chiqadi).

méi yǒu bù sànde yán xí ,没 ,有 ,不 ,散 ,的 ,筵 ,席 (*Hech qachon tugamaydigan bayram yo 'q*),

méi yǒu guò bú qù de huǒ yàn shān ,没 ,有 ,过 ,不 ,去 ,的 ,火 ,焰 ,山 (*Dunyoda yengib bo 'lmaydigan qiyinchiliklar yo 'q*) .

Ko 'ra so 'zi:

níng kě zhàn zhe sǐ yě bù guì zhe shēng ,宁 ,可 站 ,着 死 ,也 不 跪 ,着 生 (*Tiz cho 'kib yashashdan ko 'ra o 'lishni afzal ko 'rardim*).

nìng wéi yù suì bù wéi wǎ quán ,宁 为 玉 碎 ,不 为 瓦 全 (*Men chinnidan ko 'ra yashma bo 'lagi bo 'lishni afzal ko 'raman*) .

níng dāng yī tiáo lóng bú dàng shí zhǐ xióng ,宁 当 一 条 龙 ,不 当 十 只 熊 (*O 'nta ayiqdan ko 'ra ajdaho yaxshi*) .

níng zǒu shí bù yuǎn bù zǒu yì bù xiǎn ,宁 走 十 步 远 ,不 走 一 步 险 (*Men ketishni afzal bilaman, o 'n qadamdan ko 'ra bir qadam tashlamang*) .

Bir (一) , **o 'n** (十) , **yuz** (百) , **ming** (千) , **o 'n ming** (万) va b. sonlar:

yí rì bú jiàn rú gé sān qiū ,一 日 不 见 如 三 秋 (*Bir kun ko 'rmaslik - uch yil ko 'rmaslikdek*). Biror kishini yo 'qotishning shoshilinchligini bildiradi.

shí lǐ bù tóng fēng , bǎi lǐ bù tóng sú ,十 里 不 同 风 , 百 里 不 同 俗 (*Nutq ohangi har o 'n chaqirimda o 'zgarib turadi, madaniyat va xalq urf-odatlari har yuz kilometrda o 'zgarib turadi. Turli joylarda odamlarning tili va urf-odatlari katta farq qiladi*).

qiān lǐ zhī xíng shǐ yú zú xià ,千 里 之 行 始 于 足 下 (*Ming chaqirim uzoqlikdagi joyga borish uchun bosqichma-bosqich borish kerak*) .

dú ,读 shū ,书 pò ,破 wàn ,万 juàn ,卷 , xià ,下 bǐ ,笔 rú ,如 yǒu ,有 shén ,神 (Agar o'n mingta kitob o 'qisa, katta tajribaga ega bo 'lsa, maqola yozish oson bo 'ladi) .

Xitoy maqollarida ***ko'makchilar*** kamdan kam qo'llaniladi. Masalan: yuqorida tilga olingan o'zbek maqollarining xitoy tilidagi mos shakllarida "*ko'zlar ko'rinxaydi, yurak bezovtalanmaydi*"(眼 ,眼 ,不 ,见 ,心 ,心 ,不 ,烦), "endī shamol to 'lqinlana olmaydi"(无 ,无 ,风 ,风 ,不 ,起 ,浪), "tog 'larda yo 'lbars yo 'q va maymunlar" (老 ,老 ,虎 ,虎 ,不 ,在 ,山 ,山 ,猴 ,猴 ,子 ,子 ,称 ,称 ,大 ,大 ,王).

O'zbekcha va xitoycha sodda gap qolipli maqollar

Sodda gapli maqollar bir mavzu yoki hukmdan tashkil topgan maqollar bo'lib, ular biror hukm, haqiqat yoki tajribani ifodalaydi.

Xitoy maqollariga quyidagilar misol bo'la oladi:

bàn ,伴 jūn ,君 rú ,如 bàn ,伴 hǔ ,虎 (Hukmdorga hamrohlik qilish yo 'lbarsga hamrohlik qilish kabidir).

liáng ,良 yào ,药 kǔ ,苦 kǒu ,口 lì ,利 yú ,于 bìng ,病 (Yaxshi dori achchiq, lekin kasallikka qarshi yordam beradi).

bú ,不 dào ,到 cháng ,长 chéng ,城 fēi ,非 hǎo ,好 hàn ,汉 (Buyuk Xitoy devoriga chiqmagan erkak, haqiqiy qahramon emas).

ruò ,若 yào ,要 rén ,人 bù ,不 zhī ,知 chú ,除 fēi ,非 jǐ ,已 mò ,莫 wéi ,为 bilmasligini xohlasang, o 'zing u ishni qilma).

liú ,留 dé ,得 qīng ,青 shān ,山 zài ,在 bù ,不 pà ,怕 méi ,没 chái ,柴 shāo ,烧 (Yashil tog 'lar bor bo 'lsa, o 'tin g 'amini chekmasa bo 'ladi / Tirik bo 'lsang, kelajak va umid bo 'ladi).

O‘zbek maqollariga quyidagilar misol bo‘la oladi:

Vatan uchun o‘lmoq ham sharaf. Vatanni sotgan er bo‘lmas. Tovushqonga tug‘ilgan tepasi aziz. Tuqqan yerda tug‘ing tik. El g‘amini bilgan elda doston. Ellik yilda el yangi. Yurtdan ayrilganni yov chopar. Bilganingni eldan ayama. Bir qarg‘a bilan qish kelmas. Birlashgan yovni qaytarar. Birlashgan kuch yengilmas. Yolg‘iz daraxt o‘rmon bo‘lmas. Suruv oqsoqsiz bo‘lmas. Elga suyangan elanmas. Qirq uydan etak to‘lar. Axtargan topar. Bekorchidan xudo bezor. Bemehnat hikmat yo‘q. Birov uchun birov qozon osmas. Ishyoqmas rohat topmas. Ishyoqmas o‘roqchi o‘roq tanlar. Ishyoqmasga it boqmas. Ishyoqmas itga ham yoqmas. Ishyoqmasga so‘z yoqmas. Podsholik - qonxo‘rlik. Vaqt – omad. Yoshli – beboshlik. Qarilik– hastalik. Mastlik – pastlik. Bolalik - podshohlik. Asad- rasamat. Basharam – shajaram.

Sodda yoyiq gap qolipli maqollar o‘zbek tilida nisbatan ko‘p uchraydi, masalan: *Yutuqning kaliti – mehnat. Baxt garovi – do‘stlik. Baxt belgisi – bilim. Baxt yalqovga – begona. Kambag‘alning boyli – tanining sog‘ligi. Vatan tuprog‘i – g‘alaba garovi. Odam odamga yov. Salomatlik – tanga katta ne‘mat. Aqlning o‘lchovi – idrok. Ahmoqnining javobi sukut.*

Bunday maqollar ko‘pincha o‘zlarida obrazli qiyosni ifodalaydi, masalan: *Umr – o‘tkinchi mehmon. Umrning egovi – qayg‘u. Ish – insonning gavhari. Ona yurting – oltin beshiging. Vatanning vayronasi – umrning g‘amxonasi. Xalq harakati - dengiz to‘lqini. Odam aqli – olmos. Odamning qo‘li – gul. Umr – ariqdan oqqan suv. Aqli iш – qanotli qush. Bilim – aql chirog‘i. Ilm - tubsiz quduq. Aytilgan so‘z otilgan – otilgan o‘q. Haqiqat – oltindan qimmat.*

Ba‘zan solishtirmalar inkor orqali bo‘lishi mumkin, masalan: *Qarilik - davosiz dard. Umuman olganda, sodda gapli maqollar qo‘shma gap qolipli maqollarga nisbatan kam uchraydi.*

O‘zbekcha va xitoycha qo‘shma gap qolipli maqollar

Qo‘shma gap qolipli maqollar o‘zbek va xitoy maqollariga teng bog‘langan qo‘shma gaplar va tobe qo‘shma gaplar kirib, ular murakkabroq mazmunni ifodalash

uchun ishlatiladi. O‘zbek tilidagi teng bog‘lanish va tobelikni ifodalovchi gap qolipi yoki xitoy tilidagi birlashganlik va tobelik munosabatini ifodalovchi gap qolipi bo‘ladimi, ularning barchasi turli xil narsalarni bir-biriga bog‘lab, mavhumlikni aniqlik bilan, umumbashariylikni o‘ziga xoslik bilan ifodalagan holda maqoldagi til tasviriyligining go‘zalligini, eshitishdagi musiqiy go‘zallikni, ko‘rishdagi umumiyligi go‘zallikni, uzun va qisqa jumlalardagi o‘zgarish go‘zalligini ajratib ko‘rsatadi. O‘zbek maqollarida uzun va qisqa jumlalardagi o‘zgarish go‘zalligiga ahamiyat berilsa, xitoy maqollarida mutanosiblikdagi go‘zallik ta`kidlanadi.

O‘zbekcha maqollardagi ega vazifasida otlashgan gap bo‘laklari kelishi mumkin. Masalan:

Sifatdosh: *Yovdan qo‘rqqan – yovga do‘st, elni suygan – elga; Maydonda sinalgan – elda aziz; o‘z aybini bilgan - mard; Adashganni yo‘lga solgan - mard;*

Sifat: *Elga ma‘qul – senga ma‘qul; Bilimli- olim, bilimsiz- zolim; Aqlsiz jahilli-jahlsiz aqli; Shuhratparast- hamisha pastkash;*

Harakat nomi: *Qo‘rqish – yengilishning chopari, Chidamli bo‘lish, kuchli bo‘lish;*

Boshqa so‘z turkumlari: *Elda bori- senda bori; Birov – tojdor, birov – bojdar;*

Ko‘p hollarda maqollarda ikkita bir xil ega yoki ikkita bir xil kesim bo‘lishi mumkin, masalan: *Er-xotin – qo‘sh ho‘kiz; Mehnat va o‘qish – og‘a- ini.*

Ba‘zan maqollarda to‘ldiruvchi va hol ham qatnashadi. Masalan: *O‘z joyida laycha ham sher. Ahmoqqa Quva bir tosh. Bilimliga dunyo yorug‘, bilimsizga – qorong‘i.*

1) Ega-kesim munosabati (suǒ, 所, shù, 属, guān, 关, xì, 系)

Xitoy maqollariga quyidagilar misol bo‘la oladi:

zhī zhí jiù shì lì liàng, 知识就 是力量 (*Bilim – bu kuch*)

zhì zhě qiān lǜ bì yǒu yì shī, 智者千虑，必有一失 (*Aqli ming o‘ylasa ham, xatolik sodir bo‘lishi mumkin*)

O‘zbek maqollariga quyidagilar misol bo‘la oladi:

Birlashgan – o‘zar, birlashmagan – to‘zar (团结一致，不团结分开).

Yigit husni — mehnatda. Odamning husni — mehnatda (年轻人的热情就是劳动，人的热情也在劳动).

Mol – boqqanniki, Yer – ekkanniki (牲畜属于饲养者，地球属于播种者).

2)Tenglik munosabati (对等关系)

xitoycha maqollarga quyidagilar misol bo‘la oladi:

ér bù xián mǔ chǒu , gǒu bù xián jiā pín
儿 不 嫌 母 丑 ， 狗 不 嫌 家 贫 (O‘g‘il
onaning xunukligidan, it oilaning kambag‘alligidan shikoyat qilmaydi).

lù yáo zhī mǎ lì , rì jiǔ jiàn rén xīn
路 遥 知 马 力 , 日 久 见 人 心 (Uzoq yo‘lda ot
kuchi bilinsa, uzoq vaqtdan so‘ng inson qalbi bilinadi).

rén zài shì shàng liàn , dāo zài shí shàng mó
人 在 世 上 练 , 刀 在 石 上 磨 (Odam
dunyoda chiniqadi, pichoq toshda qayraladi).

yí gè hǎo hàn sān gè bāng , yì gēn lí bā sān gēn
一 个 好 汉 三 个 帮 , 一 根 篱 三 个 根
zhuāng , 桩 (Panjarali devor uchun uch poydevor kerak bo‘ladi, erkak muvaffaqiyatga
erishishi uchun odamlar yordami kerak bo‘ladi).

O‘zbek maqollariga quyidagilar misol bo‘la oladi:

Ikki o‘n besh, bir o‘ttiz. (两个十五就是一个三十；半斤对八两).

Kiyiming yangisi, do‘sning eskisi yaxshi. (衣裳新的好，朋友老的好).

Shakar ham tilda, zahar ham tilda. (蜜糖在语言里，毒药也在语言里).

Ish bilganga bir tanga, til bilganga ming tanga. (会做事的给一个硬币，会语言的给一千个硬币).

3) Progressiv munosabat (递进关系, 系)

Xitoy maqollariga quyidagilar misol bo‘la oladi:

fú wú shuāng zhì huò bù dān xíng
福 无 双 至 祸 不 单 行 (*Baxt yakka o‘zi kelsa, baxtsizlik bir o‘zi kelmaydi*).

yì zhēn bù féng qiān zhēn nán bǔ
一 针 不 缝 千 针 难 补 (*Kichik muammo bartaraf etilmasa, kattalashgach, tuzatish qiyin bo‘ladi*).

chèng tuó suī xiǎo néng yā qiān jīn
秤 砝 虽 小 能 压 千 斤 (*Tarozi toshlari kichik bo‘lsa ham, besh yuz kiloni bosa oladi*).

huā yǒu zhòng kāi rì rén wú zài shào nián
花 有 重 开 日 人 无 再 少 年 (*Gullar yana ochilsa-da, odam boshqa yosh bo‘lmaydi*).

yí cùn guāng yīn yí cùn jīn cùn jīn nán mǎi cùn
光 阴 一 寸 金 一 寸 金 难 买 寸
guāng yīn
光 阴 (*Bir on va bir parcha oltin birdek qimmat bo‘lsa-da, bir parcha oltin bir onni sotib ololmaydi*).

O‘zbek maqollariga quyidagilar misol bo‘la oladi:

Yetti o‘lchab, bir kes (量七次裁一次; 三思而后行).

Gap ko‘p, ko‘mir oz. (话很多, 但炭不多了).

Yaxshi hayot uchun duo qiling, lekin yomon hayot uchun boshqalarni la‘natlamang (要祈祷好的生活, 但不要因为生活不好而诅咒别人) ..

4) Sabab-natija munosabati (因果关系, 系)

Xitoy maqollariga quyidagilar misol bo‘la oladi:

zhǒng guā dé guā zhǒng dòu dé dòu
种 瓜 得 瓜 种 豆 得 豆 (*Qovun eksang, qovun olasan; loviya eksang, loviya olasan/ Nima eksang, shuni o‘rasan*)

jìn zhū zhě chì, jìn mò zhě hēi
近 朱 者 赤，近 墨 者 黑 (Alvonga yaqin yurgan qizil
bo 'ladi, siyohga yaqinlashgan qora bo 'ladi).

chī yī qiàn zhǎng yī zhì
吃 一 垚，长 一 智 (Chuqurga bir yiqilib, aqlliyoq bo 'lmoq
/ o 'z xatolaridan saboq olmoq).

O'zbek maqollariga quyidagilar misol bo'la oladi:

Nima eksang, shuni olasan. (一份耕耘一份收货；种瓜得瓜种豆得豆).

Vafo qilgan vafo topar, jafo qilgan jafo topar. (善有善报，恶有恶报).

Kim nima degan bo 'lsa, o 'zi shunaqa (言为心声).

5) Shart munosabati (tiáo jiàn guān xì)
5) Shart munosabati (条 件 关 系)

Xitoy maqollariga quyidagilar misol bo'la oladi:

yǒu zhì zhě shì jìng chéng
有 志 者 事 竟 成 (Irodalining ishlari amalga oshadi)
jǐ suǒ bú yù wù shī yú rén
己 所 不 欲 勿 施 于 人 (O'zingga ravo ko 'rmaganni
boshqaga ravo ko 'rma).

yào xiǎng rén bù zhī , chú fēi jǐ mò wéi
要 想 人 不 知 , 除 非 己 莫 为 (Odamlar
bilmasligini xohlasang, o 'zing u ishni qilma).

zhī yào gōng fù shēn tiě chǔ mó chéng zhēn
只 要 功 夫 深 铁 杆 磨 成 针 (Harakat
qilsang, temir peshtoqni ham ignaga aylantira olasan).

O'zbek maqollariga quyidagilar misol bo'la oladi:

Ish quroling soz bo 'lsa, mashaqqating oz bo 'lar. (如果你有一个好的工具，你
就会少一些麻烦).

Mol semirsa, yog ' bo 'lar, yer semirsa, bog ' bo 'lar (牛肥膘就肥，地肥园就肥).

Ko 'p gapirgan, ko 'p yanglishar (言多必失).

Vafoli do 'st yo 'lga solar, ig 'vogar do 'st payidan olar (让忠实的朋友带路, 让能说会道的分享).

6) Qiyo slash munosabati (对比关系)

Xitoy maqollariga quyidagilar misol bo'la oladi:

宁为鸡首, 不做凤尾 (Tovuq toji bo 'lsang ham, feniks dumi bo 'l'magin)

江山易改, 本性难移 (Tog '-u daryolar o 'zgarishi oson, inson tabiatining o 'zgarishi qiyin).

宁可食无肉, 不可居无竹。 (Go 'shtsiz yashasang ham, bambuksiz uyda yashama).

O'zbek maqollariga quyidagilar misol bo'la oladi:

Oz bo 'lsa yetar, ko 'p bo 'lsa ketar. (量力而行)

Yaxshi og 'izga - osh, yomon og 'izga - tosh (好嘴吃抓饭, 坏嘴吃石头).

Yaxshi so 'z - yurakka malham, yomon so 'z - yurakka g 'am (好言一句三冬暖, 恶言一句六月寒).

7) Gipotetik munosabat (zhuǎn, 转, zhé, 折, guān, 关, xì, 系)

Xitoy maqollariga quyidagilar misol bo'la oladi:

yào ,要 xiǎng ,想 rén ,人 bù ,不 zhī ,知 , chú ,除 fēi ,非 jǐ ,已 mò ,莫 wéi ,为 (Odamlar

bilmasligini xohlasang, o 'zing u ishni qilma).

shě ,舍 bu ,不 de ,得 hái ,孩 zǐ ,子 tào ,套 bù ,不 zhe ,着 láng ,狼 (Bolangni qurban qila olmasang, bo 'rini tutu olmaysan).

ruò ,若 yào ,要 rén ,人 qián ,前 xiǎn ,显 guì ,贵 , bì ,必 yào ,要 bēi ,背 hòu ,后 shòu ,受 zui ,罪 (Odamlar oldida muruvvatli ko 'rinsang, orqadan qiyinchilikka uchraysan).

O'zbek maqollariga quyidagilar misol bo'la oladi:

Yov qochsa, botir ko ‘payar (如果野兽逃跑，蝙蝠就会繁殖) .

Yosh kelsa – ishga, qari kelsa – oshga. (年轻人来了干活，老年人来了吃抓饭) .

O ‘qigan o ‘qdan oshar, o ‘qimagan turtkidan shoshar. (读过书的反应快，没读过书的冲动快) .

Shamol bo ‘lmasa, daraxtning uchi qimirlamaydi (无风不起浪) .

II Bob bo‘yicha xulosalar

1. Yuqoridagi tahlillardan shuni ko‘rishimiz mumkinki, o‘zbekcha va xitoycha maqollar talaffuzi, so‘z boyligi, grammatikasi va so‘zlashuvida o‘xshashlik va farqlarga ega.

Fonetika nuqtayi nazaridan xitoycha maqollar semantikasini ohang, urg‘u, qofiyalar orqali ifodalanadi. O‘zbek maqollarida asosan urg‘u va qofiya ishlatalidi. Xitoy maqollariga qaraganda o‘zbek maqollarida qofiya turlari ko‘p. Bunga ikki tilning ovoz tuzilishidagi farq sabab bo‘ladi. Xitoy ohanglari nafaqat tovushlarini, balki ma’nolarini ham ajratib turadi. Maqollardagi ohangning o‘zgarishi tilning jozibadorligini kuchaytirish bilan birga, semantikaning ifodalilagini ham oshiradi.

Bundan tashqari, o‘zbek tilida bo‘g‘inlarning boshida yoki oxirida paydo bo‘ladigan doimiy undoshlar mavjud, shuning uchun o‘zbekcha bo‘g‘inlarning tuzilishi xitoy bo‘g‘inlariga nisbatan ancha murakkab. Xitoycha bo‘g‘inlarning asosiy “FY”, “YF”, “Y” faqat uchta mezofon mavjud, “F” undosh tovushlarni bildiradi, xitoy tilida 22 ta undosh bor. “F” undosh tovushlarni bildiradi, xitoy tilida 10 ta undosh bor. “ng” dan tashqari, boshqalar ham bo‘g‘in boshida qo‘yilishi va yolg‘iz ishlatalishi mumkin, “ng” faqat unli bilan qo‘silib bo‘g‘in hosil qiladi, yolg‘iz qo‘llanilmaydi. Xitoy tilida unli tovush mustaqil bo‘g‘in sifatida yakka o‘zi kelishi mumkin. O‘zbekcha bo‘g‘inlar ancha murakkab: (C) (C) (C) V (C) (C) (C), demak, unlidan oldin uchta va unlidan keyin uchta undosh bo‘lishi mumkin.

Unli qismlardan keyingi o‘zbek tilidagi qism xitoy tiliga qaraganda ancha murakkab bo‘lganligi sababli, maqollarining qofiya shakli xitoy tiliga qaraganda ancha boy. Maqollarning ritmini kuchaytirish uchun takrorlardan foydalanish ko‘p kuzatiladi.

2.Leksik-semantik jihatidan o‘zbek va xitoy maqollarining tarixiy va madaniy kelib chiqishi turlicha bo‘lganligi sababli ularning so‘z boyligi ham o‘ziga xos milliy xususiyatlarga ega. O‘zbek maqollariga qadimgi turkiy, fors va islom sivilizatsiyalarining ta‘siri katta. Xitoy maqollari esa asosan Xitoyning feodal jamiyatida ikki ming yildan ortiq vaqt davomida yaralgan. Qadimgi Xitoyda buddizm, daosizm yoki konfutsiylik qanday bo‘lishidan qat‘i nazar, ularning hammasi imperator hokimiyatiga xizmat qilgan va bu maqollarning semantikasiga ta’sir ko‘rsatgan.

O‘zbekcha, xitoycha maqollarda sinonimiya ko‘p uchraydi. Ya`ni bunda bitta maqolning ma’nosini ikkinchi maqoldagi ma’no bilan deyarli teng bo‘ladi, ammo ular uslubga xoslanganlik nuqtayi nazaridan bir-biridan farqlanib turadi.

Maqollarda antonimiya holati ikki xil tartibda uchraydi: 1) maqol ichida jumlalar antonimlik hosil qiladi; 2) mustaqil maqollar ma’nodoshlik kasb etadi. Ta`kidlash joizki, birinchi holat juda ko‘p uchraydi.

O‘zbekcha, xitoycha maqollar tarkibidagi so‘zlar ham antonimlik hosil qiladi. Ularni ham iikiga bo‘lish mumkin: 1) leksik antonimlar maqol tarkibida qatnashib, maqolning birinchi qismi bilan ikkinchi qismi o‘rtasida antonim ma’no hosil qiladi; 2) morfologik antonimlar ham maqollar tarkibida kelib, maqolning birinchi qismi bilan ikkinchi qismi o‘rtasida zid ma’no hosil qiladi.

O‘zbek tilidagi maqollar tarkibidagi so‘zlar ma’nosida graduonimiya faol kuzatiladi. Garchi xitoy tilidagi maqollar tarkibidagi so‘zlar ma’nosida graduonimiya mavjud bo‘lsa-da, bu termin ishlatilmaydi, balki bu hodisa boshqachqroq munosabatda ko‘rinadi. Progressiv munosabatli gapda keyingi bo‘laklar oldingi gaplarga qaraganda bir daraja balandroq ko‘tariladi. Ya`ni bunda biror bandning mazmuni oldingi band mazmuniga qaraganda balandroq darajaga ko‘tariladi. Odatda semantik urg‘u gapning birinchi yarmiga yoki gapning ikkinchi yarmiga beriladi.

Mazkur bobda o‘zbekcha va xitoycha maqollarda so‘z tanlash masalalari ham ko‘rib chiqildi, bunda har ikki tildagi maqollarda so‘zlashuv uslubiga oid so‘zlar, tarixiy nom va ismlarning ko‘p qo‘llanishi aniqlandi.

3.Grammatika nuqtayi nazaridan, ko‘plab o‘zbek va xitoy maqollari sodda gaplardan tuzilgan bo‘lsa-da, xitoy maqollarida murakkabroq jumlalar ko‘p ishlataladi. Gapning tuzilishi nuqtayi nazaridan xitoy maqollari ko‘pincha gap shakli jihatidan murakkab bo‘lsa-da, uyg‘un intonatsiyaga ega, jozibali va quloqqa yoqimli. O‘zbek maqollarida ham sodda gaplardan ko‘ra qo‘shma gaplar ko‘p uchraydi. Ko‘pgina maqollarning tuzilishi: *agar A bo ‘lsa, u holda B; bunday A B dir.*

O‘zbek maqollarining yana bir sintaktik xususiyati ellipsisdan foydalanishdir. Xitoy maqollari kontrast kabi to‘liq bo‘lmasa-da, sintaktik shaklning estetikligini ham shakllantiradi. O‘zbek maqollarida ellipsis keng tarqalgan grammatick hodisadir.

III BOB. O'ZBEKCHA VA XITOYCHA MAQOLLARNING MILLIY-MADANIY VA UNIVERSAL XUSUSIYATLARI

3.1. O'zbekcha va xitoycha maqollarning milliy-madaniy belgilari

Har bir xalqning maqollar zahirasi o'ziga xosdir. V.P.Anikinning "Aforistik folkloarning milliy o'ziga xosligi avvalo har bir xalqning voqelikka bo'lgan alohida qarashida, tarix davomida shakllangan dunyo tasavvurlarida, ijtimoiy va nazmiy umulashmalarining xususiyatida o'z ifodasini topadi"¹⁰⁴ degan fikriga qo'shilmaslikning iloji yo'q. Bu xususiyatlar maqollarni bir tildan ikkinchisiga tarjima qilishda qator qiyinchiliklar tug'diradi, chunki milliy o'ziga xoslik boshqa tilga o'girilishi qiyin bo'lgan semantik va stilistik-nutqiy alomatlarda ifodalananadi¹⁰⁵.

Til har qanday turi milliy madaniyatning muhim qismidir va milliy madaniyat milliy tilning turli birliklarida aks etadi. Maqollar boy madaniy mazmunni o'z ichiga olib, ular nafaqat millatning ishlab chiqarish tajribasi va turmush darajasining xulosasi, balki millatning psixologiyasi, qadriyatlari va fikrlarining xulosasi, shuningdek, ular millatning tarixiy shaxslari, voqealari, afsonalari va urf-odatlarini ham o'zida aks ettiradi. Maqollar turli milliy tillardagi zamon va makon, mintaqa, tabiiy muhit, madaniy an'analar va til foydalanuvchilarining bilvosita tajribasi va dunyonи anglash xususiyatlarini ham aks ettiradi¹⁰⁶.

Maqollarda mujassam bo'lgan milliy madaniyatning xususiyatlari asosan ikki jihatdan namoyon bo'ladi. Xitoy tilshunosi Xuang Chao Yang ta'kidlaganidek: "Maqollar an'anaviy madaniyatni ifodalash shakli sifatida ming yillar davomida og'zaki shaklda o'tib kelgan bo'lib, ular og'zaki uzatilishi, hayotiyligi, nafisligi bilan ajralib turadi. Maqollar an'anaviy madaniyat, texnologik madaniyat va milliy

¹⁰⁴ Anikin V. P. Ozbekiston xalqlari etnografiyasi va folklori. -Toshkent, 2007.

¹⁰⁵ Пословицы и поговорки на родов Востока. Ответственный редактор И.С. Брагинский, составитель Ю. Э. Брегель, предисловие В. П. Аникина. – Москва: Издательство восточной литературы, 1961.

¹⁰⁶ 马学良，戴庆厦，语言和民族文化，民族研究，1983年1月；(Ma Xueliang, Dai Qingxia. Til va etnik madaniyat, etnik tadqiqotlar. -Pekin, 1983, yanvar.)

madaniyatni o‘zida mujassam etgan “entsiklopediya” bo‘lib, unda boshqa hech bir kitob tenglasha olmaydigan keng ko‘lamli mavzular qamrab olingan. Maqollar xalq tafakkurining asosiy madaniy tashuvchisi bo‘lib, ulkan tarixiy inertsiyaga ega. Maqollar an’anaviy madaniyatning milliylikka aylanishi orqali umumiylar madaniy o‘ziga xoslikni shakllantiradi va an’anaviy madaniyatning ming yillar davomida xalq orasida tarqalishiga imkon beradi”¹⁰⁷.

Milliy psixologiya millatning tarixiy rivojlanishida o‘zining milliy qiyofasini va butun xalqning kelishuvini saqlab qolishining psixologik asosidir. Milliy til bu milliy psixologiyaning aksidir. Boshqacha qilib aytganda, milliy psixologiya va milliy til doimo yaqin munosabatlarni saqlaydi va ular birgalikda millatning poydevorini tashkil etadi. Turli millatlarning haqiqiy tillarida, turli xil milliy psixologiya va ularga mos keladigan qadriyatlar tufayli, ularning maqollari shakllarida Ba’zi farqlar bo‘ladi. Biz o‘zbek va xitoy maqollari o‘rtasidagi farqlarda mujassam bo‘lgan turli xil milliy psixologiyani tahlil qilishishga harakat qilamiz.

Ayrim hayvonlarni transport vositasi sifatida ishlata digan o‘zbek va xitoy o‘zbek xalqlaridagi maqollar o‘zbek va xitoy tilida so‘zlashuvchi xalqlarning madaniy xususiyatlarini aks ettirishi mumkin. Xitoy tilida “it” komponentli ko‘pgina maqollarda kansituvchi ma’nolar mavjud:

gǒu 狗 yǎo 咬 gǒu 狗 mǎn 满 zuǐ 嘴 mó 毛 (*It va it og‘zidagi tuklari bilan bir-birini tishlamoqda*) Yomon odamlar bir-birlari bilan kurashadilar.

gǒu 狗 lā 拉 yáng 羊 cháng 肠 zǐ 子 (*It qo‘yning ichaklarini tortadi.*) Demak, insonning so‘zлari va harakatlari juda cho‘zilib ketadi, ishida unum bo‘lmaydi.

jiù 救 le 了 luò 落 shuǐ 水 gǒu 狗 fǎn 反 bèi 被 yǎo 咬 yì 一 kǒu 口 (*Itni suvda qutqardi, lekin uni it tishlab oldi.*)

¹⁰⁷ 黄招扬，谚语：传统文化传承的民间载体，中国民俗学网，2018年9月20日；（Huang Zhaoyang. Maqollar - xalq an’anaviy madaniyat merosining tashuvchilari // Xitoy folklor tarmog‘i. 2018, 20- sentabr）。

gǒu yǎo lǚ dònɡ bīn bù zhī hǎo rè xīn
狗 咬 吕 洞 宾 不 知 好 热 心 (It odamni
tishlaydi, lekin yaxshi odam ekanligini bilmaydi).

guà yáng tóu mài gǒu ròu
挂 羊 头 卖 狗 肉 (Osilgani qo‘yning kallasi, sotilgani
esa it go ‘shti) .

Ko‘rinib turibdiki, xitoyliklar itlarga nisbatan noto‘g‘ri qarashadi. “It” (狗) dan foydalanish an’anaviy xitoy madaniyatini birlashtiruvchi psixologiyasini namoyish etadi.

Biroq g‘arbliklar itlarga uyni qo‘riqlovchilar, ov qiluvchilar yoki odamlarning uy hayvonlari, do‘satlari yoki sheriklari sifatida qarashlari mumkin, deb hisoblashadi. Shuning uchun, g‘arbliklarda itlarga nisbatan o‘ziga xos achinish hissi bor.

O‘zbek tilida it bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘pgina maqollar kamsituvchi ma’noga ega emas, masalan:

Itning boshi sherning dumidan yaxshiroq (狗头比狮子尾巴好; 宁做鸡头不做凤尾; 宁为鸡头, 不为牛后) .

Itini urish uchun kishi aqlga ega bo‘lishi shart emas. (你不用很聪明就能打败你的狗) .

Yolg‘iz itning hurgani bilinmas, Yolg‘iz kishining yurgani bilinmas (孤独的狗不知道为啥叫, 孤独的人不知道为啥走) .

It yursa, so‘ngak topar. Ish bilan vaqt tez o‘tar. (狗走路时, 它会找到一条小路。时间随着工作而飞逝) .

Ko‘rinib turibdiki, it o‘zbeklarda sevimli hayvon va sadoqat ramzi hisoblanadi. Ammo it bilan bog‘liq salbiy mazmunli ayrim maqollar ham bor. Masalan:

It vafo - xotun jafo (狗比老婆忠诚) .

It to‘ygan kuni o‘g‘rilik qilmas (狗吃饱了也不会偷东西) .

To‘ni yomonni it qopar, Ko‘ngli yomonni haq topar (狗藏祸事, 邪恶显真理) .

It itga buyurar, It – quyrug ‘iga (狗可以指挥狗，狗也可以指挥尾巴).

Emgaksiz itdan yomon, It tugul bitdan yomon (长满虱子的狗，强过一只不干活的狗).

Yana bir misol, xitoyliklar ongida “ayiq” (熊) umuman boshqacha ma’noda gavdalanadi. Xitoyliklar “ayiq” bilan bog‘liq so‘zlar haqida gaplashganda, ayiqni ular “xavotirli, qobiliyatsiz” deb hisoblashadi. Masalan: “unga ayiqdek qarash” (瞧您那熊样), “haqiqiy qo‘pol ayiq” (真是个狗熊)；还有“兵熊熊一个 将熊熊一窝” (*Agar askar qo ‘rqaq bo ‘lsa, bu faqat unga ta ‘sir qiladi, ammo general qo ‘rqaq bo ‘lsa, bu butun jamoaning jangovar samaradorligiga ta ‘sir qiladi*) va boshqalarni faraz qilishadi, bularning hammasi esa odatiy kamsituvchi ma’nolardir. Albatta, ayiqlar bilan har doim ham salbiy tushunchalarni anglatmaydi. Masalan: (鱼和熊掌不可兼得) *Baliq ham, ayiq panjasini ham ololmaysiz.*

O‘zbek va xitoy tillarida sher bilan ham bog‘liq bir qator maqollar bor bo‘lib, ular ham o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Bu jonivorlar obrazi, ko‘pincha, metaforik tarzda namoyon bo‘ladi.

O‘zbekistonda sherlar yo‘q. Arslonlar asosan Afrikada, Hindistonda va boshqa joylarda yashaydi. O‘zbekiston tarixda ushbu mintaqalar yoki mamlakatlar bilan aloqada bo‘lganligi sababli bu yerda ham G‘arbdagidek sherkarga jasur va qo‘rqinchli hayvonlar sifatida qaraladi. Arslon oltin rangga va katta kuchga ega bo‘lganligi sababli, odamlar uni quyosh bilan bog‘lashadi. Shu sababli, uning himoyachi sifatida tasviri ko‘pincha ko‘plab xudolar va podshohlarning taxtlarida o‘yib ishlangan va hatto davlat bayrog‘ida naqshlangan. Bu moddiy va ma’naviy huquqlarning ramzidir. Natijada o‘zbek tilida ham sherkarga oid maqollar yuzaga kelgan. *Mart sherdai kirib keladi va qo ‘zichoq kabi chiqib ketadi.* (三月像狮子一样过来，像羔羊一样离开)；*Har bir it uyda sherdir.* (每只狗都是家里的狮子)；*Arslon sichqonchani ko ‘rishi mumkin ;sichqon ham sherga yordam berishi mumkin;* (老鼠也可以帮助狮

子）， ya`ni *kuchsizlar kuchlilarga yordam berishi mumkin. Itning boshi sherning dumidan yaxshiroqdir. Uyda sher, chet elda - sichqon.*（在家是狮子，在外是老鼠）. *Dushmaningiz sichqonga o'xshasa ham, uni sher kabi kuzatib tur.*（即使你的敌人像老鼠，也要像狮子一样看着他）.

Xitoyda ham sherlar yashamaydi, ammo Sibir yo`lbarslari va Janubiy Xitoy yo`lbarslari kabi yo`lbarslar shimolda ham, janubda ham bor. Yo`lbarslar tog‘lar va o‘rmonlarda uchraydi. Ular shafqatsiz, odamlarni qo‘rqiitgan va hatto ularning hayotiga xavf tug‘dirgan. Shu sababli Xan madaniyatida odamlar yo`lbarslarni tog‘lar va hayvonlarning podshohi deb hisoblashgan. Odamlar yo`lbarslarni yaxshi ko‘radilar ham va yo`lbarslardan qo‘rqadilar ham. Feodal jamiyatida yo`lbars "wangwei" ning ramzi hisoblanadi. Boy va kuchli odamlar ko‘pincha yo`lbars rasmlarini uyga osib qo‘yadilar, taxtga yo`lbars terilarini yoyadilar va yo`lbars terisidan palto kiyib, kuchli ekanliklarini ko‘rsatadilar. Shuning uchun xitoy tilida odamlar ko‘pincha yo`lbarsni odamlar uchun metafora sifatida ishlatischadi. Yolbars kuch, qudrat va ulug‘vorlikning ramzi hisoblanadi. Natijada, xitoy madaniyatida yo`lbarslar to‘g‘risida ko‘plab maqollar paydo bo‘lgan. Masalan:

lǎo hǔ bù zài shān hóu zǐ chēng dà wáng,
老虎不，在山猴子称大王 (Tog‘da
yo`lbars yo‘q, maymun - shoh)

bù rù hǔ xué yān dé hǔ zǐ,
不入虎穴焉得虎子 (Yo`lbarsning uyasiga kirmang,
qanday qilib g‘alaba qozonishingiz mumkin)

hǔ dù bù shí zǐ,
虎毒不食子 (Yo`lbars zahari bo`lsa ham o‘z bolalarni yemaydi)
chū shēng niú dù bù pà hǔ,
初生牛犊不怕虎 (Yangi tug‘ilgan buzoqlar
yo`lbarslardan qo‘rqmaydi)

bàn ,伴 ,jūn ,君 ,rú ,如 ,bàn ,伴 ,hǔ ,虎 (*Podshohga hamrohlik qilish yo 'lbarsga hamroh bo 'lishga o 'xshaydi.*)

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, xitoy tilidagi "yo‘lbars" (老虎) va o‘zbek tilidagi "sher" (狮子) tushunchalari ma’lum darajada tengdir.

Shuning uchun xitoy maqollarida "yo‘lbars" metafora sifatida ishlatilgan bo‘lsa, o‘zbek maqollarida "sher" ishlatiladi. Bu turli xil madaniyatlarning ritorik fikrlashdagi muhim rolini to‘liq aks ettiradi.

Maqollarning milliyligi nafaqat u ifoda etadigan milliy psixologiya va qadriyatlarda, balki uning tarixiy jihatlarida ham namoyon bo‘ladi. Maqollar ko‘plab tarixiy voqe va shaxlarni o‘ziga xos shakllarda va ixcham til bilan aks ettiradi¹⁰⁸.

Xitoy maqollari uchun tanlangan materiallarning aksariyati qadimgi afsonalar, rivoyatlar, tarixiy hikoyalar va b.dan olingan bo‘lib, tabiiy ravishda xan millatiga xos

xususiyatlarga ega maqollar hosil qilingan. Masalan: 成也蕭何, chéng yě xiāo hé,败也蕭何, bài yě xiāo hé (Muvaffaqiyat Shao Xe tufayli, muvaffaqiyatsizlik esa Shao Xe tufayli.) Bu shuni anglatadiki, “Muvaffaqiyat yoki muvaffaqiyatsizlik, yaxshi yoki yomon ishlarning barchasi bitta odam tomonidan amalga oshiriladi”. Ushbu maqol Xan sulolası (汉朝) dagi taniqli sarkarda Xan Shin (韩信) va Shao Xe (萧何) ning o‘zaro aloqalari haqidagi hikoyadan qisqacha bayon qilingan¹⁰⁹.

蜀中无大将, 謂化作先鋒, shǔ zhōng wú dà jiāng, liào huà zuò xiān fēng (Shu qirrolligida boshqa generallar yo ‘q, Liao Xua (廖化)kabi faxriylar avangard bo ‘lsin.) Jamoada ajoyib iste‘dodlar yo‘qligi, hatto muhim mas`uliyatni o‘z zimmasiga olganlar

¹⁰⁸ 王勤, 谚语论, 山东教育出版社, 济南, 2006年4月, 321页。。(Vang Qin. Xitoy iboralari haqida. -Pekin: Shandong Education Press, 2006, aprel, 321- b.).

¹⁰⁹ 司马迁 (西汉), 《史记·淮阴侯传》, 中华书局, 北京, 2022年9月。 (Sima Qian (G‘arbiy Xan sulolası). Xuaiyin Markizining Shiji biografiyasi. -Pekin: Zhonghua Book Company, 2022, sentyabr).

ham o‘rtamiyona ekanligi metafora. Shuningdek, jamoada ajoyib yangi kelganlar yo‘qligi, eski va tajribali odamlar og‘ir mas`uliyatni o‘z zimmalariga olishlari kerakligi metafora¹¹⁰.

qíng rén yǎn lǐ chū xī shī ,情 ,人 ,眼 ,里 ,出 ,西 ,施 (*oshiqlar nazdida ayollar ham Xi Shi kabi go‘zaldir*) Xi Shi (西施) Yue davlati (越国) ning afsonaviy go‘zali. Bu maqolning ma’nosи o‘zbekchadagi *Chiroyli choroyli emas, sevgan chiroyli maqoliga to‘g‘ri keladi*¹¹¹.

bā xiān guò hǎi gè xiǎn shén tōng ,八 仙 ,过 海 ,各 显 ,神 通 (*Har bir odamning bu ishni bajarish uchun o‘zinung qobiliyati bo‘ladi*). Ya`ni har kimning o‘z ish uslubibor.¹¹²

shuō cáo cāo dào cáo cāo jiù dào le ,说 曹 ,操 ,到 ,曹 ,操 ,就 ,到 ,了 (*Aytishlaricha, Cao Cao haqida gaplashsang, Cao Cao keladi*). Cao Cao (曹操) Sharqiy Xan sulolasи (东汉) ning oxirida mashhur harbiy strateg, davlat arbobi va shoir, Uch Qirollik davrida Vey davlati (魏国) ning asoschisi¹¹³. Bu maqolning ma’nosи o‘zbekchadagi *Bo‘rini gapirsang, bo‘rining qulog‘i ko‘rinadi*, maqoliga to‘g‘ri keladi.

身在曹营心在汉 (*Asl ma’nosи shundaki, Guan Yu* (关羽) *Cao Cao* (曹操) *kazarmasida edi, lekin uning yuragi Lyu Bey* (刘备) *nikiga borishni xohladi.*) Bu o‘z ambitionsiyalari o‘rnida bo‘lmagan va o‘zini beixtiyor his qiladigan odam uchun metafora. Bu yerda Guan Yu (关羽) ning sadoqati ko‘rsatilgan. Bu idioma sekin-asta

¹¹⁰ 壮者 (清), 扫迷帚, 商务印书馆, 北京, 1908 年 7 月。第二十六回; (Zhuang zhe (Qing). Maqollar va topishmoqlar -Pekin: Tijorat matbuoti, 1908, iyul)

¹¹¹ 胡仔 (宋), 茗溪渔隐从话后集·山谷上, 中华书局, 北京, 2001 年 3 月; (Xu Zai (Song sulolasi). Nutqlar to‘plammasi. - Pekin, Zhonghua Book Company, 2001, mart).

¹¹² 吴承恩 (明), 西游记, 商务印书馆, 香港, 2007 年 8 月, 第八十一回:“正是八仙同过海, 独自显神通。” (Vu Chengen (Ming sulolasi). G‘arbga sayohat. -Gonkong, Tijorat matbuoti, 2007, avgust, 81-bob.).

¹¹³ 罗贯中 (明末清初), 三国演义, 长江文艺出版社, 2021 年 5 月; (Luo Guanchjong (oxirgi Ming va Tsin sulolasining boshi). Uch qirollik romantikasi. – Uxan: Changjiang adabiyot va san’at nashriyoti, 2021, may).

maqtov ma’nosidan kamsituvchi ma’noga aylanib, odam shu yerda bo‘lsa-da, yuragi boshqa joylarni o‘ylaydi¹¹⁴.

rén ,人 zhōng ,中 lǚ ,吕 bù ,布 mǎ ,马 zhōng ,中 chì ,赤 tù ,兔 (*Erkaklar orasida Lu Bu, otlar orasida Chitu oti*) iqtidorli va chiroyli odam uchun metafora. Sharqiy Xan sulolasasi (东汉) ning mashhur sarkardasi Lu Bu (吕布) Cao Cao (曹操) tomonidan mag‘lubiyatga uchradi va o‘zini osib o‘ldirdi. Chitu (赤兔), Lu Bu (吕布) minadigan yaxshi ot Chitu (赤兔) deb atalgan¹¹⁵.

Ushbu tarixiy maqollarning barchasi Xitoydagi aniq tarixiy odamlar va voqealar bilan bog‘liq.

Xuddi shunday, o‘zbek tilida ham tarixiy voqealarni aks ettiruvchi ko‘plab maqollar mavjud. Masalan:

Ali Xo‘ja, Xo‘ja ali. (半斤对八两; 没差别).

Omochning o‘n borgani —**Molaning** bir borgani. (犁了十道沟, 毛拉一道沟)

Ochdan oladiganing, **Bekka** beradiganing bo‘lmisin. (不要从饿肚子的人那里夺来东西给有权势的人)

Hasan aka quysin, **Qo‘chqor** aka ichsin. (哈山大哥倒, 考齐卡尔大哥喝)

Xalq g‘azabi – **xudo** g‘azabi. (人的愤怒就是上帝的愤怒)

Yuqoridagi unvonlarga oid maqollardan uning shaxs ismlari, qadimgi rasmiy mansablar, din bilan bog‘liqligini ko‘rishimiz mumkin. Yana boshqa misol:

Xudoga ishonib, och qolma. (相信真主, 就不会饿死)

Kelgan mehmon – gadoyi xudo. (来的客人就是真主)

Xunukdan xudo bezor. (真主也讨厌丑陋的东西)

¹¹⁴ 罗贯中（元末明初），三国演义，商务印书馆，2009年1月，公曰：“深感丞相厚意。只是吾身虽在此，心念皇叔，未尝去怀。”（Luo Guanchjong (Yuan sulolasining oxiri va Ming sulolasining ilk davri). Uch davlat romantikasi. -Uxan: Tijorat matbuoti, 2009, yanvar）。

¹¹⁵ 陈寿（东汉），裴松之（注释），三国志·曹瞒传，天津出版社，2009年12月；（Chen Shou (Sharqiy Xan sulolasasi), Pei Sonji. Uch qirolik romantikasi . Cao Man biografiyasi. – Tyanjin, Tyanjin nashriyot uyi, 2009, dekabr）。

Moling xo ‘ra bo ‘lsa, berdi xudo, Xotining xo ‘ra bo ‘lsa, urdi xudo. (夫有错，真主赐之；妻有错，真主必罚)

Xudo urganni payg‘ambar ham hassasi bilan turtar. (真主打过的预言家也会手拄拐杖)

Kelining yaxshi bo ‘lsa, berdi xudo, Kelining yomon bo ‘lsa, urdi xudo. (如果你的新娘好，那是真主所赐，如果你的新娘不好，那是真主的惩罚)

Ko‘rinib turibdiki, avvaldag'i maqollarda din bilan bog‘liq tushunchalar ham o‘z aksini topadi, chunki din - insoniyatning e’tiqodi, sig‘inishi va ma’naviy ta’mintoni ajralgan shaklda aks ettiruvchi o‘ziga xos ijtimoiy mafkura. Uning tarixi deyarli insoniyat sivilizatsiyasi tarixi singari. Din butun dunyoda doimo muhim pozitsiyani egallab kelgan va odamlarning lisoniy hayotiga ma'lum darajada ta‘sir ko‘rsatgan, buni maqollarning diniy tabiatidan yaqqol ko‘rish mumkin.

Xitoyning an’anaviy dinlari asosan buddizm, daosizm va konfutsiylikni o‘z ichiga oladi, bular orasida buddizm katta ta‘sirga ega. Buddizm madaniyatidan kelib chiqqan xitoy tilida bir nechta maqollar mavjud, masalan: 放下屠刀立地成佛 (*Qotil o‘ldirish uchun pichoqni tushirgan paytda Buddaga aylanadi; Zolim yaxshilik qilgandan keyin fazilatli odamga aylanishi mumkin*). “Qassob pichog‘i” (屠刀) keng ma’noda faqat haqiqiy o‘ldirish pichog‘i emas, balki barcha yomon so‘z va amallar, jumladan, so‘yish, hatto og‘riq va muammolar ham tushuniladi; “O‘z joyida Buddha bo‘lish” (立地成佛) buddizmga zudlik bilan kirib, xayrli ishlar qilish va Buddha bo‘lish yo‘liga kirishni anglatadi, garchi buddalikka yakuniy erishgunga qadar uzoq vaqt talab qilinishi mumkin¹¹⁶.

wài lái , de hé shàng , huì niàn jīng ,
外 来 , 的 和 尚 , 尚 , 会 , 念 , 经
(*Boshqa joylardan kelgan rohiblar mahalliy rohiblarga qaraganda Muqaddas oyatlarni yaxshiroq o‘qishlari*)

¹¹⁶ 释普济 (宋), 五灯会元, 卷五十三：“广额正是个杀人不眨眼底汉，放下屠刀，立地成佛。” (Shi Puji (Song sulolasi). Buddaning pichog‘i. Vudeng to‘plami. – Pekin: Tijorat matbuoti, 2013, avgust, 53-jild).

mumkin. Hozirgi kunda u ko‘proq turmush tarzida qo‘llaniladi). Demak, Ba’zi odamlar hozir dunyoda biror narsa qiladi yoki o‘zini tutishadi. Ular atrofdagi tanish odamlarga ishonmaydilar, balki begonalarning yangi va yangi g‘oyalariga ishonadilar.

ní pú sà guò hé zì shēn nán bǎo
泥 菩薩 过河 自身 难保 (*Bu loydan yasalgan haykalning loydan yasalgan Bodxisattva suvga namlanganligini anglatadi*) . Boshqalarga yordam berish u yoqda tursin, o‘zingizni ham himoya qila olmaysiz degan metafora.¹¹⁷

jiǔ ròu chuān cháng guò fó zǔ xīn zhōng liú
酒肉穿肠过，佛祖心留 (*Demak, yuragingizda Buddha bor ekan, siz go‘shet yeyishingiz va spirtli ichimliklar ichishingiz mumkin*)¹¹⁸.

píng shí bù shāo xiāng jí lái bào fó jiǎo
平时不烧香，急来抱佛脚 (*Odatda tutatqi yoqmay, shuning uchun Buddaning oyoqlarini quchoqlashga shoshiladi*) . Bu oddiy vaqtarda bir-birlari bilan muloqot qilmaslik va faqat favqulodda vaziyat yuzaga kelganda tilanchilik qilish uchun metafora. Keyinchalik, bu siz odatda tayyor emasligingizni va shoshilinch ravishda u bilan shug‘ullanishingiz kerakligini anglatadi.

Buddizm (佛教) va daoizm (道教) - bu Xitoyga xos dinlar bo‘lib, ularning shakllanishi va rivojlanishi uzoq tarixga ega. Xitoy tarixida u bir necha bor ustun kelgan va bu o‘zbeklarning an'anaviy madaniyatga ham katta ta‘sir ko‘rsatgan. Shunga mos ravishda, xitoy tilida daosizm bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘plab maqollar mavjud. Masalan: Buddha (佛), bodxisattva (菩薩), rohib (和尚) va boshqa daosizm madaniyati bilan chambarchas bog‘liq so‘zlar maqollarda uchraydi. Masalan:

¹¹⁷ 丁玲, 太阳照在桑乾河上, 1948 年出版, “哥哥说：泥菩萨过江·自身难保·送回去也好。” (Ding Ling. Sanggan daryosida quyosh porlaydi. - Pekin: Tijorat matbuoti, 1948).

¹¹⁸ 道济禅师 (济公活佛), 原名李修缘, 济公李修缘, 上海文艺出版社, 上海, 2009 年 5 月。“酒肉穿肠过, 佛祖心中留, 世人若学我, 如同进魔道。 (Zen Master Daoji. Tirik Buddha Jigong. - Shanxay: Shanxay adabiyot va san’at nashriyoti, 2009, may).

yī rén dé dào jī quān shēng tiān (Biror kishi amaldor bo 'lsa,
unga qarindosh bo 'lganlar ham hokimiyatga erishadilar)

yǒu qián néng shǐ guǐ tuī mó (Pul bo 'lsa, changalda
sho 'rva).

O'zbek tilida so'zlashadigan xalqlar islom dinidadirlar. Shuning uchun o'zbek tilida islom madaniyati bilan bog'liq ko'plab maqollar mavjud. Masalan:

Sandan harakat – mandan barakat (你的行动是我的祝福).

Ko 'ngli qattiq dilozordan Olloh bezor (真主厌倦了铁石心肠的人).

Alloh -taoloning do 'sti, u dunyo asti-busti (主是全能者的朋友，
他是世界的主人).

Sabr, sabrning tagi Rahmon erur (忍耐，忍耐的根本是慈悲).

Har bir qilinadigan yaxshilikka sadaqa savobi berilur (每一件好事都会得到慈
善的回报).

Aqrabda jo 'xorini sovuq urmasa, oxiratda ham urmas. (如果玉米没有受到寒
冷的侵袭，它在来世也不会受到侵袭).

Geografik muhitdagi farq barcha etnik guruhlarning maqollarida mintaqaviy xususiyatlarni aks ettiradi. Xitoy qadim zamonlardan buyon yirik qishloq xo'jaligi mamlakati bo'lib kelgan va qishloq xo'jaligida mashg'ul bo'lgan aholisi hali ham mamlakat aholisining aksariyat qismini tashkil qiladi. Shuning uchun xitoy tilida qishloq xo'jaligining muhimligini ta`kidlaydigan yoki qishloq xo'jaligini mavzu sifatida qabul qiladigan ko'plab maqollar mavjud. "Xitoy maqollari" lug'atidagi 41 mingdan ziyod maqollarning beshdan birini qishloq xo'jaligiga oid maqollar tashkil qiladi. Ushbu qishloq xo'jaligi maqollarida ekinlarning o'sishi va rivojlanish xususiyatlari va qishloq xo'jaligi texnik tadbirlari, shu jumladan, tuproqni yaxshilash,

selektsiya, dehqonchilik, ekish, urug‘lantirish, suvni tejash, zararkunandalarga qarshi kurash, boshqarish, yig‘ish, saqlash va boshqa jihatlar qayd etilgan. Masalan:

Yaxshi urug ‘lar tayyor, hosilni olish ajralmas (良种已备，收获不可少)

Ning may oyida nam emas, aprelda quruq (五月不湿四月干)

Kasallik va hasharotlarning oldini olish uchun ekinlarni almashlab ekish (轮作预防病虫害)

Yig ‘ilgan go ‘ng donni yig ‘ishga o ‘xshaydi va don o ‘g ‘itda saqlanadi (收粪就像收粮食一样，粮食储存在粪中)

Xitoy uzoq qirg‘oq chizig‘iga ega bo‘lsa-da, Xitoy sivilizatsiyasi ichki qismdan kelib chiqqan va dengiz ko‘p odamlar uchun sirli belgidir. Okean haqidagi maqollar kamdan-kam uchraydigan bo‘lsa-da, ko‘pincha ular okeanning bepoyonligiga urg‘u beradi va odamlarga nasihat qilish uchun undan foydalanadi. Masalan:

xué hǎi wú yá kǔ zuò zhōu
学 海 无 涯 苦 作 舟 (*Mehnatsevarlik - bu cho‘qqiga chiqishning yagona yo ‘li*)

xǐǎo hé yǒu shuǐ dà hé mǎn , dà hé wú shuǐ xiǎo
小 河 有 水 大 河 满 ，大 河 无 水 小
hé gàn
河 干 (*Kichik daryoda suv bor, katta daryo to‘lib, katta daryoda suv yo‘q, kichik daryo esa quruq*).

hǎi nèi cún zhī yǐ , tiān yá ruò bǐ lín
海 内 存 知 已 , 天 涯 若 比 邻 (*Biz ajrashganizdan keyin, garchi biz bir-birimizdan uzoq bo ‘lsak ham, xafa bo ‘lishning hojati yo‘q. Uyda yaqin do ‘stlar bor, ular uzoqda bo ‘lsa ham qo ‘shnidek*).

rén bù kě mào xiāng , hǎi shuǐ bù kě dòu liàng
人 不 可 貌 相 ，海 水 不 可 斗 量
(*Dengiz suvini chelak bilan o ‘lchab bo ‘lmaganidek, insonni faqat tashqi ko ‘rinishiga,*

tashqi ko 'rinishiga qarab baholab bo 'lmaydi, tashqi ko 'rinishiga qarab uning kelajagini kamaytirib bo 'lmaydi, degan metafora).

Bundan tashqari, geografik joylashuvning farqi tufayli Tinch okeanidan iliq sharqiy shamol mamlakatimning materik qismiga esadi, bahorgi yomg'irlari uzoq davom etadi. Shamol bilan bog'liq maqollar ham ko'p:

yī nián zhī jì zài yú chūn , yí rì zhī jì zài yú ,
一 年 之 计 在 于 春 , 一 日 之 计 在 于 春
chén , 晨 (Yilning eng yaxshi fasli bahor, kunning eng yaxshi vaqt esa tongdir).

chūn zhǒng yì kē sù , qiū shōu wàn kē zǐ ,
春 种 一 颗 粟 , 秋 收 万 颗 子 (Bahorda
bitta urug 'ekib, kuzda o 'n ming urug 'yig 'ib oling).

chūn yǔ guì sì yóu , xià yǔ biàn dì liú ,
春 雨 贵 似 油 , 夏 雨 遍 地 流 (Bahor
yomg 'iri neft kabi qimmat, lekin yoz yomg 'iri hamma joyda oqadi).

O'zbek tilida ham O'zbekistonning tabiiy joylashuvidan kelib chiqqah holda yil fasllari va tabiat hodisalari haqida maqollar juda ko'p. Masalan:

Aziz aqchasiz ketmas, qizlar – bo 'g 'chasiz. Asad yo rasad, yo narasad. Asad kirsa, suv oqarar. Asad - rasamat. Asad suvi – asal suvi. Asad, ekinlarni yasat. Asad, g 'o 'zangni yasat. Asadda oralab ye, Sunbulada - saralab. Ayamajuz olti kun, olti oy qishdan qattiq kun. Aqrab kelar hayqirib, Bola-chaqasini chaqirib. Aqrab keldi aqirib, sovuqlarni chaqirib. Aqrabda jo 'xorini sovuq urmasa, oxiratda ham urmas.

Ko'rinadiki, tashqi obyektiv sharoitlar tilga bog'liq bo'lgan ijtimoiy ehtiyojlarni anglatadi. Qadimgi davrlarda odamlar ishlab chiqarish va mehnat jarayonida olingen bilimlarni jamiyatga va keljak avlodlarga tarqatish uchun maqol shaklidan foydalanganlar. Maqollar orqali asosan ishlab chiqarish mehnati, u bilan bog'liq astronomik iqlim o'zgarishlari va o'simliklar, daraxtlar, qushlar va hayvonlar kabi tabiat dunyosi haqidagi bilimlar o'rgatilgan. Hosildorlikning rivojlanishi bilan ijtimoiy hayot asta-sekin murakkablashib, jamiyatdagi mehnat taqsimoti tobora shiddatli tus

oldi, faqat yangi so‘zlarga tayanish yoki so‘zlarning ma’nosini, so‘zlarning ishlatilishini o‘zgartirish va h.k. murakkab fikrlar va murakkab hissiyotlarni ifoda etish ehtiyojlarini qondirish qiyin bo‘lib qoldi. Ushbu faoliyat uchun aloqa vositalarining ideografik funksiyasini takomillashtirish uchun lug‘at materiallari yangi usullarni ishlab chiqish va so‘z qobiliyatidan yuqori darajadagi lug‘at birliklarini yaratish talab etdi. Biroq, ijtimoiy muloqotga bo‘lgan ehtiyoj bu faqat maqollarning paydo bo‘lishiga turki beradigan tashqi holat bo‘lib, ichki sabab narsalardagi o‘zgarishlarning asosiy sababidir. Maqollarning ichki sababi - bu so‘zlashuvning ichki funktsiyalarini sozlash, uning maqsadi tashqi kommunikativ hayot ehtiyojlariga moslashishdir.

O‘zbekcha va xitoycha maqollarning milliy-madaniy xususiyatlarini tekshirishda metaforalarning o‘rni muhim. Chunki maqollar tilning bir qismi sifatida fikrlash bilan ham chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular metaforik xususiyatlarga ega. Shunga ko‘ra xitoy tilida ham, o‘zbek tilida ham metaforik maqollar juda ko‘p. Maqollar xalqning madaniy milliy belgilarini ham ko‘rsata oladi. O‘zbekcha va xitoycha maqollarning madaniy mazmunini ohib berish, bu ikki xil tildan foydalanuvchilarning milliy urf-odatlari va ikki tilda tarix va madaniyat qoldirgan chuqur izlarni ko‘rsatib, milliy tarix va madaniyatning rasmi varag‘ini ochishga o‘xshaydi.

Masalan:

Xitoycha maqollar: *Shamol yo‘q – to‘lqin yo‘q.* (无, *wú*, 風, *fēng*, 不, *bù*, 起浪, *qǐ làng*, 浪)

O‘zbek maqollari: *Olovsiz tutun bo‘lmaydi. Shamol bo‘lmasa, daraxtning uchi qimirlamaydi.*

Xitoycha maqollar: *Ellik qadam yig‘lang, yuz qadam kuling.* (五, *wǔ*, 十, *shí*, 步笑, *xìào*, 百, *bǎi*, 步, *bù*)

O‘zbek maqollari: *Oyning qora o‘n beshi qora, o‘n beshi yorug‘.*

Xitoycha maqollar: *Qozon choynakni deb ataydi.* (pián, 便, yí, 宜, méi, 没, hǎo, 好)

huò
(货)

O‘zbek maqollari: *Ishtoni yoq ishtoni yirtiqqa kuladi.*

Xitoycha maqollar: *Siz ekkaningiz kabi, hosil ham olasiz.* (zhǒng, 种, guā, 瓜, dé, 得)
guā, 瓜, zhǒng, 种, dòu, 豆, dé, 得, dòu, 豆)

O‘zbek maqollari: *Nimani eksang, shuni o‘rasan.*

Xitoycha maqollar: *Yuqori nur noto‘g‘ri bo ‘lsa, uy qiyshiq bo ‘laveradi.* (rén, 兔
wú, 无, yuǎn, 远, lǜ, 虑, bì, 必, yōu, 有, jìn, 近, yōu, 忧)

O‘zbek maqollari: *Baliq boshidan sasiydi.*

Bu ikki maqolning aynan bir xil metaforik ma’nosи bor, lekin xitoy maqollari uy qurilishi "nurini" metafora sifatida ishlatsa, o‘zbek maqollari "baliq" ni metafora sifatida ishlatadi.

Xitoy maqollari: *It itni ovqatni o‘zgartira olmaydi* (gǒu, 狗, yǎo, 咬, gǒu, 狗, mǎn, 满
zui, 嘴, mó, 毛)

O‘zbek maqollari: *Qoplon dog ‘larini o‘zgartira olmaydi*

Xitoy maqollari: *Pullar tiyishni ketishiga olib keladi* (jiāng, 江, shàng, 上, lái, 来
de, 的, shuǐ, 水, shàng, 上, qù, 去)

O‘zbek maqollari: *Dangasa uch marta yuradi, xasis uch marta to ‘laydi*

Psixologik birlashmalarning tashuvchisi sifatida, turli madaniyatlarda va tillarda odamlar ko‘pincha aniq farqlarga ega va bu farq ko‘pincha madaniy va kognitiv farqlarni aks ettirishi mumkin. Masalan, xuddi shu metafora o‘zbek-xitoy madaniyatida mutlaqo zid ma’nolarga ega bo‘lishi mumkin. Masalan:

o‘zbek maqoli: *It itni yemaydi.*

Xitoy maqoli: *gǒu*, 狗 *yǎo*, 咬 *gǒu*, 狗 *mǎn*, 满 *zui*, 嘴 *máo*, 毛 (*It itni tishlaydi*) .

Ushbu ikki maqol bir xil metafora bo‘lib tuyuladi, ammo metaforalari bir-biriga mutlaqo ziddir. Xitoy xalqi "it itni tishlayotganini" ko‘rganda minnatdorchilik bildirishi va qarsak chalishi kerak, chunki bu doirada xitoyliklar "it" ni yomon odamlarning o‘zaro fitnasini taqqoslash uchun ishlatiladigan "dushman" bilan qiyoslashadi; aksincha, "it" ni metafora sifatida ishlatadigan xitoy tilidagi boshqa iboralar va maqollar ham haqoratlidir, masalan: *it aybdor*, *itning qoniga purkagich*, *it mag‘rur*, *it fil suyagini qusa olmaydi* va h. G‘arbliklar "It itni yeysi" ni ko‘rganda, ularni ishontirishga harakat qilishadi, chunki g‘arbliklar "itlarni" do‘st deb bilishadi¹¹⁹.

Xuddi shu hodisa xitoy va o‘zbek xalqlarining "itlar" haqidagi tushunchalariga va ularga mos qadriyatlargaga ega ekanligini to‘liq aks ettiradi. Unda xitoy va o‘zbek madaniyati va madaniy qadriyatları o‘rtasidagi farqlar bir jihatdan aks ettirilgan.

O‘zbeklar va xitoylar bilish va tafakkurda umumiyliliklarga ega, metaforalardagi farqlar shuni ko‘rsatadiki, turli xil narsalar o‘zbeklar va xitoy ikki etnik guruhlarining madaniy hayotiga bog‘liq. Ya`ni holat va xususiyatlar bo‘yicha aniq farqlar ham mavjud.

Turli millatlar o‘zlarining yashash muhiti ostida o‘ziga xos madaniy tizimlarni yaratdilar va ular o‘zlarining madaniyati bilan shakllandi. Til kuchli madaniy atributlarga, madaniy qadriyatlargaga va madaniy funksiyalarga ega. Shunga ko‘ra biz ushbu ikki millatning noyob madaniy kelib chiqishi va qadriyatlarini ko‘plab maqollarda kashf etib, tildan foydalanish milliy madaniyatning asosiga asoslanganini kuzatishimiz mumkin.

¹¹⁹ 唐未平, 梁欢, 汉语熟语中“狗”文化阐释, 语文学刊, 2006 年 (16) (Tang Veyping, Liang Xuan. Xitoy idiomalarida "it" ning madaniy talqini // Xitoy adabiyoti jurnali, 2006 (16)).

3.2. O‘zbekcha va xitoycha maqollarda universaliyalar

“Universaliya” (共情) atamasi lotincha “universalis” so‘zidan olingan bo‘lib, “umumiyl” degan ma’noni anglatadi va u deyarli barcha tillardagi xususiyatlarni qamrab oladi. Universaliyalar ikki ko‘rinishda bo‘ladi: deduktiv universaliyalar – shunday til xususiyatlariki, ular barcha tillarda uchraydi va aniq ifodalanadi. Bularga asosan gaplarning har xil strukturaviy turlarining ishlatalishi kiradi. Induktiv universiyalar esa deyarli barcha mashhur tillarda mavjud. Maqollarda ham universaliyalar uchraydi. Masalan: *Shamol bo‘lmasa, daraxtning uchi qimirlamaydi* (无风不起浪).

Ildizi yo‘q daraxt - asossiz (无本之木, 无源之水).

Pul bo‘lsa, changalda sho‘rva (有钱能使鬼推磨).

Har kimniki o‘ziga, oy ko‘rinar ko‘ziga (自家孩子赛珍宝, 自家家人如月亮).

Himmatli ko‘kka ko‘tarilar, himmatsiz yerga ko‘milar (行善上天堂, 作恶下地狱).

Maqollari turli madaniyatga xos bo‘lsa ham, ya`ni biri xitoy milliy madaniyatiga va ikkinchisi o‘zbek milliy madaniyatiga oid til biriklari bo‘lsa-da, odamlar tabiiy qonunlar, qadriyatlar, hissiy bilish, yaxshilik va yomonlik tushunchalari haqida bir xil yoki o‘xhash tushunchalarga ega. Ulardagi mantiqiy mazmun deyarli bir xil. Turli til va milliy madaniyatdagi universallik esa yuqoridagi maqollarda aniq ko‘rinib turibdi¹²⁰.

K.Y.Alibekov shuni ta`kidlaydiki, hozirgi kunda maqollar faqatgina xalq og‘zaki ijodi namunasi sifatida emas, balki lingvomadaniyatning birligi sifatida o‘rganilmoqda. U “sog‘liq” va “gigiena” konseptlarini rus, o‘zbek va qozoq tillarida qiyoslab o‘rganib, shunday xulosaga keladiki, rus madaniyatida “sog‘lik” va “gigiena” konseptlari qimmatbaho zaruratni kasb etsa, o‘zbek va qozoq tillarida bu konseptlar boylik bilan tenglashadi. Bundan ko‘rinib turibdiki, uch xalqning milliy madaniyatida mazkur konseptida bir-biriga deyarli yaqin ma’nolarni anglatadi. Huang Zhaoyangning fikricha,

¹²⁰ Mirzaaxmedova M. Ingliz va o‘zbek tillarida maqollarning milliy-madaniy va universal xususiyatlari // Oriental Renaissance: innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 1 | ISSUE 1 ISSN 2181-1784. -P.274.

“Maqollar bu millatning tarixiy o‘y-fikrlari natijasi bo‘lib, ularni ma’lum bir guruhning “avtobiografik“ xotirasi deb nomlash mumkin. Maqollar milliy shakl namunalari bo‘lib, millat ongida uyg‘unlikda va milliy fikrlash tizimi asosida joylashgandir. Bu esa etnik guruhning qirralarini tabiiy ravishda namoyon etadi, genetik axborot natijasida quriladi”¹²¹.

Maqollarning universal va milliy xususiyatlari egaligi haqida tadqiqotlar olib borilgan. Universal xususiyatlar maqollarning tuzilishida, bir ma’noviylik va ko‘p ma’noviylikligida hamda mavzularida namoyon bo‘lsa, buning sababi tarixiy rivojlanish, xalqaro aloqalarning kuchayishi va umumbashariy qadryatlarning o‘sishi hisoblanadi. Milliy xususiyatlar – milliy fe‘l-atvor, milliy ruh aksi bo‘lib, muayyan bir etnosga tegishli xususiyatlardir. Muayyan bir etnosning yashash joyi, tarixi va milliyligi kabi zaruriy qirralarini bilmasdan turib, uning maqollari mag‘zini, ma’nosini tushunish mutlaqo mumkin emas.

O‘zbek va xitoy tilshunoslari tomonidan qayd etilganidek, ko‘pchilik maqollar semantik jihatdan bir-birini ko‘chirgandek, ya`ni har 2 tilda ham bir xil obrazlar, bir xil ifoda turlari olingandek tuyuladi. Ma Lijun, Chjan Jijia ta`kidlaganidek, “...qiyosiy metodning mohiyati o‘xhash vazifalarni bajaruvchi qator tillardagi hodisa va faktlarini izlab topilish va aniqlanishidadir. Bunda qiyoslanayotgan tillarning genetik jihatdan yaqinligining ahamiyati yo‘q”¹²². E.D.Sulaymonovaning fikricha, “Qiyos ham bir tip doirasida til hodisasining tizimli tavsifiga ega bo‘lish uchun ham ushbu hodisaning boshqa tipdagи til hodisalari, ya`ni o‘xhash hodisalar bilan qiyosan tavsiflash uchun amalga oshiriladi”¹²³.

¹²¹ 黄招扬, 谚语 : 传统文化传承的民间载体, 中国民俗学网, 2018 年 9 月。第三章, 谚语文化的传承方式; (Huang Zhaoyang. Maqollar – xalq an’anaviy madaniyat merosining tashuvchilar, 9-b.).

¹²² 马立军, 陈吉佳; 汉语谚语语义特点和影响 ; 2017 年, 浙江大学学报 ; 42-45 页 ; (Ma Lijun, Chjan Jijia. Xitoy maqollarining semantik xususiyatlari va ularning o‘zaro ta’siri bo‘yicha tadqiqotlar // Zhejiang universiteti jurnali (gumanitar va ijtimoiy fanlar nashri). – Zhejiang, 2017. -B. 42-54).

¹²³ 罗胜豪, 汉语谚语概说, 四川大学学报, 2003 年第一期, 62-70 页 (Luo Shenghao. Xitoy maqollari haqida // Sichuan universiteti jurnali (Falsafa va ijtimoiy fanlar nashri), 1-son, 2003. -B. 62-70) .

Masalan, *shí zhǐ yǒu cháng duǎn*, 有长短, 短, 皆相似 (*O'n barmoqning uzunligi har xil, dard va rahm-shafqat juda o'xhash*), har bir kishining ahvoli turlicha bo'lsa-da, manfaatdor odamlarning (asosan, oqsoqollar, boshliqlarni nazarda tutadi) ularga nisbatan mehr va rahmi bir xil. Shunga ko'ra, turli tizimdagи tillardagi maqollar uchun universaliyalar haqidagi ta'limot metodologik ba'za bo'lib hisoblanadi¹²⁴.

Biz quyida o'zbek va xitoy tillaridagi maqollarning mazmuni va shakli (tuzilishi) jihatidan aynan o'xhashlarini keltiramiz.

1. 无风不起浪 (*Shamol bo'lmasa, daraxtning uchi qimirlamaydi*). Xitoycha maqollar orasida ham shunday shakl va mazmunga ega bo'lgan maqol mavjud bo'lib, 风不吹, 草不动 (*Shamol bo'lmasa, to'lqin paydo bo'lmaydi*) yoki yana boshqa varianti: 无火不
qǐ yān, 烟 (*O't bo'lmasa, tutun bo'lmas*) ; O'z tarjimasida o'zbekchada ushbu maqolning yana boshqacha aytishi ham mayjudligini aytadi. Bu ko'chma ma'nodagi maqol hisoblanib, o'zbekcha ekvivalentida *shamol - daraxt* so'zlari qo'llanilgan, xitoychada ham o'zbekcha maqoldagi kabi 无风不起浪 (*Shamol bo'lmasa, to'lqinlar ham bo'lmaydi*) . O'zbekchada aynan *daraxtning uchi* misol qilib olingan bo'lsa, xitoycha ekvivalentida esa nima to'lqinlanishi yoritilmagan, xitoychada maqol 5ta so'zdan (5 ieroglidan) tashkil topgan bo'lib, o'zbekcha maqol 5ta so'zdan tashkil topgan.

Bu maqollar xalqning falsafiy qarashlari mahsuli bo'lib, tabiatda ham jamiyatda ham ro'y beradigan voqeа-hodisaning muayyan sababi bor. Sababsiz hech qanday

¹²⁴ Mirzaaxmedova M. Ingliz va ozbek tillarida maqollarning milliy-madaniy va universal xususiyatlari // Oriental Renaissance: innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 1 | ISSUE 1 ISSN 2181-1784. -P.274-279.

oqibat bo‘lmaydi. Masalan: mazkur maqolda *duō , duō , bù , yì , bì , zì , bì* (Agar ko‘p nohaq ishlarni qilsa, muqarrar ravishda o‘zingiz halok bo‘ladi) degan ma’no bor.

2. *yuǎn , yuǎn , qīn , bù , rú , jìn , lín* (*Uzoqdagi qarindoshdan yaqindagi qo‘shni yahshi yoki Uzoqdagi o‘pkadan yaqindagi quyruq yahshi. Yon qo‘shnim – jon qo‘shnim*) .

Ushbu maqollarning ekvivalenti xitoychada ham bor: 远亲不如近邻. So‘zma so‘z tarjimasi – *Uzoqdagi qarindoshdan yaqindagi qo‘shni yahshi*. Uzoq qarindosh xitoycha maqolda 远亲, yaqin qo‘shni -近邻.

Haqiqatda, uzoqdagi qarindosh Ba’zida qo‘shningchalik bo‘la olmaydi. Bu maqollar o‘zbek xalqimizning qo‘shniga bo‘lgan hurmati, qo‘shnichilikning mehr-oqibati ifodasidir. Qo‘shnichilikka bo‘lgan hurmat - e’tibor nafaqat o‘zbek xalqida, balki xitoy xalqida ham qadrlanishi uning ushbu maqolidan ham bilsa bo‘ladi. Har bir xalqning maqollari o‘sha xalqning madaniyati va mentalitetini ifodalaydi. Maqollarni yaqindan bilish o‘sha xalqning tili, o‘ziga hos milliy xususiyatlari va tarixi to‘g‘risida fikr yuritishiga imkon beradi.

3. *wǔ , wǔ , gè , zhǐ , zhǐ , zhǐ , tóu , tóu , yǒu , yǒu , cháng , cháng , duǎn , duǎn* (*Besh qo‘l baravar emas*). Xitoy tilida ham shunday ma’noli maqol bor). Xitoy tilida maqolning so‘zma so‘z tarjimasi quyidagicha: 十个指头不一般齐(*O‘n barmoq barobar emas*). Ushbu maqollar ikki tilda ham struktur – semantik jihatidan o‘hshash bo‘lib, xitoy tilidagi maqolda *o‘n barmoq* deyilsa, o‘zbekchasida – *besh barmoq* deyilgan. Faqatgina xitoyliklar maqolni ifodalashda ifoda vositasiga ikkala qo‘lning ham barmoqlarini qo‘llagan. O‘zbeklar uchun faqat bitta qo‘lning barmoqlari maqolning mazmunini ifodalash uchun yetarli bo‘lgan.

Xitoyliklar ushbu maqolga quyidagicha izoh beradilar: bir yerdan o'sib chiqqan don-dunning har donasi bir-biriga o'hshamaydi. Biri katta, biri kichik yoki shakli rangi boshqacha bo'lganidek, hayotda ham nafaqat qo'ldagi barmoqlar yoki don mahsuloti balki, predmet va insonlar, voqealari - hodisalar, bir ota-onaning farzandlari, ularning xarakteri yoki tuzilishi bir – biriga o'hshamaydi. Ammo ikki xalqning maqolida ham ushbu mazmunni ifodalash vositasi sifatida aynan *barmoq* so'zi qo'llanilgan.

Xitoycha ekvivalentida 8ta ieroglif ya`ni 8ta so'zdan tashkil topgan bo'lib, turli davrlarning turli kitob va asarlarida ushbu maqol turli xil shakllarda uchraydi. Ularning

bir necha variantlari bor. Masalan: shí ,十 ,gè ,个 ,zhǐ ,指 ,tóu ,头 ,yǒu ,有 ,zhǎng ,长 ,yǒu ,有 duǎn ,短 (O'nta barmoqlar orasida uzun va kalta barmoqlar bor deyilgan. Boshqacha

variant esa) ; shí ,十 ,gè ,个 ,zhǐ ,指 ,tóu ,头 ,yǒu ,有 ,cháng ,长 ,duǎn ,短 , hé ,荷 ,huā ,花 ,chū ,出 shuǐ ,水 ,yǒu ,有 ,gāo ,高 ,yǒu ,有 ,dī ,低 (O'nta barmoqlar uzun - kalta bo'ladi, suvdan chiqqan nilufarning biri uzun, biri kalta bo'ladi).

Ushbu maqol xitoycha asar va hikoyalarda yana quyidagicha shaklda ham uchraydi: shí ,十 ,gè ,个 ,zhǐ ,指 ,tóu ,头 ,yǒu ,有 ,cháng ,长 ,duǎn ,短 , yì ,一 ,shù ,树 ,guǒ ,果 ,mù ,木 yǒu ,suān ,tián ,有 ,酸 ,甜 (Bir qo'lning barmoqlarida kalta uzuni bo'ladi, bir daraxtning mevasida shirini ham, nordoni ham bo'ladi). Ammo ushbu maqolning bugungi kundagi variant shí ,十 ,gè ,个 ,zhǐ ,指 ,tóu ,头 ,bù ,不 ,yì ,一 ,bān ,般 ,qí ,齐.

4. zhǒng ,种 ,guā ,瓜 ,dé ,得 ,guā ,瓜 , zhǒng ,种 ,dòu ,豆 ,dé ,得 ,dòu ,豆 (Nimani eksang, shuni o'rasan). Xitoychada ushbu maqol so'zma so'z tarjimasi: *Qovoq eksang qovoq olasan, loviya eksang loviya o'rasan*. Bu maqolning o'zbekchasida aynan nima ekilishi haqida aytilmagan, umumiy qilib mavhum tarzda *nima* va *shuni* so'zleri bilan ifoda etilgan. Xitoychada esa o'zbekchadagi *nima* – *shuni* so'zi o'mida *qovoq* – *qovoq*,

ikkinchi qismida *loviya – loviya* shaklida tuzilgan. Xitoychada ham, o‘zbekchada ham qo‘shma gap tarzida tuzilgan.

5. bǎi ,百 wén ,闻 bù ,不 rú ,如 yì ,一 jiàn ,见 (*Yuz karra eshitgandan bir marta ko ‘rgan yahshiroq*). Ushbu maqol Xitoy xalqida xuddi shunday shaklda va mazmunda mavjud. Xitoychada maqolning so‘zma so‘z tarjimasi : *Yuz martta eshitish bir martta ko ‘rganga yetmaydi*(百 闻 不 如 一 见); *yuz martta ko ‘rgandan bir martta sinagan afzal*(百见不如一千). Maqolning o‘zbekcha muqobilida *yuz marotaba* so‘zi, xitoy tilida ham *yuz marotaba* so‘zi qo‘llanilgan, bilan ifodalangan, o‘zbekchada *bir marta ko ‘rgan yahshi* shakli xitoycha maqolda *bir marta ko ‘rganga yetmaydi* shaklida, ya`ni qiyosiy usulda qo‘llanilgan.

6. gé ,隔 qiáng ,墙 yǒu ,有 ěr ,耳 (*Devorning ham qulog ‘i bor*). Maqolning so‘zma so‘z tarjimasi: *To ‘sib turgan devorning qulog ‘i bor*. Ko‘rinadiki, ikki maqol deyarli mazmunan va shaklan bir xil.

7. bǎo ,饱 hàn ,汉 zǐ ,子 bù ,不 zhī ,知 è ,饿 hàn ,汉 zǐ ,子 jī ,饥 (*Qorni to ‘qning qorni och bilan nima ishi bor*) ;*Qorni to ‘q qorni ochning dardini bilmaydi*. Ko‘rinadiki, ikki maqol deyarli mazmunan va shaklan bir xil.

8. zhǐ ,指 sāng ,桑 mà ,骂 huái ,槐 (*Qizim senga aytay, kelinim, sen eshit*). Xitoychadan ushbu maqolning tarjimasi quyidagicha: tut daraxti haqida gapirgan paytda sofora daraxtini nazarda tutayotgan bo‘ladi. O‘zbekcha maqolda *qizim* va *kelnim* so‘zlari mazmunni ifodalab kelsa, xitoychada esa shu so‘zlarning ma’nosini *tut daraxti* va *sofora daraxti* so‘zlari ifodalab kelgan.

9. shì ,事 pà ,怕 zhēn ,真 háng ,行 jiā ,家 (*Ish ustasidan qo ‘rqadi*). *Ish mutaxassisidan qo ‘rqadi*, ya`ni *ustasidan qo ‘rqadi*. Ikki maqol deyarli mazmunan va shaklan bir xil.

10. jī dàn lǐ tiǎo gǔ tóu
 鸡 ,蛋 ,里 ,挑 ,骨 ,头 (*Tirnoq ostidan kir qidirma*). *Tuhum ichidan suyak qidirmoq* (*yo ‘q joydan muammo qidirish*). O‘zbek maqolidagi *tirnoq – kir* so‘zlari, xitoychadagi maqolda *tuhum – suyak* so‘zlari orqali mazmun ifodalangan. Umumiy mazmun o‘zbek tilidagi maqol bilan bir xildir. Shuning uchun ushbu maqolni semantik bir xil deymiz.

11. yǎn jiàn wéi shí ēr tīng wéi xū
 眼 ,见 ,为 ,实 ,耳 ,听 ,为 ,虚 (*Eshitganinga emas, ko ‘rganinga ishon*) . *Eshitganing* – *yolg ‘on, ko ‘rganing* – *haqiqat*. Xitoy xalq maqollarida shu maqolning yana bir varianti mavjud: 耳闻不如目睹. So‘zma so‘z tarjimasi: *Eshitgan - ko ‘z bilan ko ‘rganga yetmaydi*. Maqolda asosiy fikr ishonch haqida bo‘lib, o‘zbekchada *eshitmoq* va *ko ‘rish, ishon* so‘zi xitoychada ham *eshitmoq, ko ‘rish* va *yolg ‘on, haqiqat* so‘zlari qatnashgan. Semantik jihatdan ushbu ikki maqollar bir biriga o‘hshash.

12. huǎn xíng zǒu yuǎn lù
 缓 ,行 ,走 ,远 ,路 (*Sekin yurgan – uzoqqa borar*) . So‘zma so‘z tarjimasi: *Sekin yurgan uzoqqa boradi*. Xitoy xalqida yana shunday ma’noni beruvchi maqol 不怕慢, 就怕站 (*Sekin yursang ham, to ‘xtab qolma*) . O‘zbek xalqining *Qimirlagan qir oshar* maqoliga semantik jihatdan to‘g‘ri keladi.

13. jiā yǒu yì lǎo yóu rú yǒu yì bǎo
 家 ,有 ,一 ,老 ,犹 ,如 ,有 ,一 ,宝 (*Qarisi bor uyning parisi bor*) . So‘zma-so‘z tarjimasi: *Uyda qari odam bo ‘lsa, bamisoli gavhar*. O‘zbekcha maqolda *qari* va *pari* so‘zlari, xitoychadagi maqolda *qari – gavhar* so‘zlari maqol mazmunini ifodalovchi vosita hisoblanadi.

14. guān qí yǒu zhī qí rén
 观 ,其 ,友 ,知 ,其 ,人 (*Odamni bilmoqchi bo ‘lsang, uning do ‘stiga boq*). So‘zma so‘z tarjimasi: *Do ‘stiga boqsang, odamni bilib olasan*. Ikki maqol deyarli mazmunan va shaklan bir xil.

15. huó dào lǎo xué dào lǎo ,活 到 老, 学 到 老 (*Yuzga kirsang, yuz yil o'qi*) .

Beshikdan to qabrgacha ilm izla. Qancha yashasang - shuncha o'qi. Inson umrining oxirigacha o'qisa ham dunyoning ilmlari tugamaydi. Inson umri barcha bilimlarni o'rganib tugatishga yetmaydi. Ikki maqol deyarli mazmunan va shaklan bir xil.

16. bú pà bù zhī , zhǐ pà bù xué ,不 怕 不 知, 只 怕 不 学 (*Bilmagan ayb emas, bilishga tirishmagan ayb yoki Bilmaslik emas, o'rganmaslik*) . *Bilmaslikdan qo'rqlama, o'rganmaslikdan qo'rqlama.*

17. jīn rì shì jīn rì bì ,今 日 事 今 日 毕 (*Bugungi ishni ertaga qoldirma*). *Bugungi ishni bugun bajar* . O'zbekchada *ishni qoldirma*, xitoychada - *bugun bajar*.

O'zbekcha va xitoycha maqollarning ichida shaklan har xil, mazmuni bir xil bo'lgan maqollar ham uchraydi.

18. sān shí nián hé dōng ,三 十 年 河 东, sān shí nián hé xī ,三 十 年 河 西 (*Oyning o'n beshi yorug 'bo'lsa, o'n beshi qorong 'u*). Xitoycha muqobili esa, 30 yil sharqda, 30 yil g'arbda, ya`ni daryo 30 yil sharqda va 30 yildan so'ng g'arbgan ko'chishi ifodalangan. Xitoyning Huanhe daryosining 30 yil sharqida (Shansi provinsiyasi hududi), 30 yil g'arbiy Huanhega (Gansu provinsiyasi) ko'chishi aytligan. Xitoy xalqi ushbu maqoli orqali oqim o'zgarishi, oqim doim bir yo'nalishda bo'lavermasligi yoki bir maromda bo'lmasligini aytmoqchi bo'lgan. Xitoycha maqolimizda ifoda vositasi sifatida o'zbekchadagi 15 kun o'rniga 30 yil qo'llanilgan. *Oy so'zi xitoychada 河 daryo , yorug 'va qorong 'u so'zlari ma'nosini xitoycha maqolda 东 西 sharq va g'arb so'zlari ifodalab kelgan.* Ma'no jihatdan o'zbek maqoli *Oyning o'n beshi yorug 'bo'lsa, o'n beshi qorong 'u* maqoliga ma'no jihatidan to'la mos keladi. Faqat maqoldagi mazmunni ifodalovchi so'zlar faqrli bo'lib, berayotgan ma'nosini bir xil. Albatta, har bir xalq o'z turmush sharoiti, mentaliteti, dunyoqarashi doirasidan kelib chiqqan holda o'z xalqiga tushunarli bo'lgan so'zlar orqali maqol mazmunini ifodalaydi. O'zbek xalqida

shbu maqolning yana bir variant bor: *Gadoyga bir eshik yopiq bo‘lsa, bir eshik ochiq.* Xitoychadagi ushbu maqol yillar davomida turlicha aytib kelingan: 今日河东，明日河西. Tarjimasi - *Bugun sharq bo‘lsa, ertaga g‘arb bo‘ladi ya`ni bugun qiyinchilik bo‘lsa, ertaga xursandchilik kunlari keladi degan ma’noni ifodalab kelgan.* 十年河东，十年河西. *O‘n yil g‘arbda, o‘n yil sharqda* yana 四十年 河东，四十年 河西 *40 yil sharqda, 40 yil g‘arbda* shu kabi turli shakllarda aytib kelingan. Ammo hozirgi davrda eng ko‘p qo‘llaniladigan variant aynan biz taklif etayotgan 三十年 河东，三十年 河西. Tarjimasi: *30 yil sharqda, 30 yil g‘arbda.* O‘zbekcha maqoldagi vaqt hajmi xitoychadagi maqoldan ko‘ra kamroq.

Struktur jihatdan: o‘zbek tilidagi maqolda so‘zlar soni 8ta. Xitoy tilidagi maqolda so‘zlar soni esa 10 ta.

19. $tiān$ 天, $wǎng$ 网, $huī$ 恢, $huī$ 恢, $shū$ 疏, $ér$ 而, $bù$ 不, $lòu$ 漏 (*Kasalni yashirsang istmasi oshkor qiladi*). Ushbu maqolning o‘zbekcha hamda xitoychada turli variantlari mavjud. Variantlari: *Soyani chopib, yo‘qotib bo‘lmaydi, Qing‘ir ishning qiyig‘i qirq yildan keyin ham chiqadi. Qing‘ir ishni hammadan berkitsang ham osmon(hudo) dan berkitolmaysan, yoki qochib qutila olmaysan.*

20. $zhǐ$ 纸, $lǐ$ 里, $bāo$ 包, $bú$ 不, $zhù$ 住, $huǒ$ 火 (*Cho‘g‘ni o‘rab, bekitib bo‘lmas*). Olovni qog‘ozga o‘rab bo‘lmaydi. Maqolning umumiy ma’nosи – qing‘ir ishni yahsirsang baribir oshkor bo‘ladi. Qanchalik yashirma baribir bekitib bo‘lmasligi haqida o‘zbekcha maqolda mazmunning ifoda vositasi sifatida *kasal – oshkor* so‘zi hizmat qilib, xitoycha maqolda *qog‘oz – olov* so‘zlari mazmunni ifodalab kelgan. Ikki til maqolida mazmun bir xil, ammo ifoda vositalari har xildir. O‘zbekcha maqolda 5 ta so‘zdan tashkil topgan bo‘lsa, xitoychada 6ta so‘z (ieroglif) dan tashkil topgan.

21. $yì$ 一, $shǒu$ 手, $zhē$ 遮, $bú$ 不, $zhù$ 住, $tiān$ 天 (*Oyni etak bilan yopib bo‘lmas*). Bir qo‘l bilan kunni (osmonni) yopib bo‘lmaydi. Maqolning o‘zbekchasida oy so‘zi

xitoycha maqolda *kun* (*osmon*) so‘zi bilan ifodalangan. O‘zbekchadagi *etak yopmaydi* so‘zlarini ma’nosini xitoychada *bir qo‘l yopmaydi* ifodalamoqda. Majozan bu maqol “Xiyonat, jinoyat, ayb, gunoh qilib qo‘ygan odam buni yashirishga har qancha urinmasin, baribir bir kunmas bir kun oshkor bo‘lmay qolmaydi, qo‘lga tushib jazosini tortadi” degan ma’noda qo‘llaniladi.

22. liàng ,量 ,tǐ ,体 ,cái ,裁 ,yī ,衣 , lì ,力 ,liàng ,量 ,ér ,而 ,xíng ,行 (*Ko‘rpangga qarab oyoq uzat*). *Kuchga qarab ish qil*. *Ko‘rpa* so‘zi o‘rniga *kuch*, *ish qil* so‘zi xitoychada *oyoq uzat* ni ifodalangan. Xitoychada ushbu maqolning yana bir variant bo‘lib: 量体裁衣 (*Govdasiga qarab kiyim bich*). Ushbu maqol haqida shunday afsona bor: “Qadim zamonda bir zolim podsho bo‘lgan ekan. U xalqni xilma xil yo‘llar bilan qiynab azoblab, shunda o‘zi rohatlanar ekan. Kunlarning birida u “Endi nima desamikin”deb bir xiyla topibdi. Xallqqa qarab: “Mening bo‘yimga loyiq ko‘rpa tikib kelinglar!”deb buyuribdi. Ertasiga odamlar podshoning bo‘yiga tahminan tikkan ko‘rpalarini ko‘tarib, birin ketin saroyga kirib kela boshlashibdi. Podsho ko‘rpalarini birma bir ustiga yopib ko‘ra boshlabdi. Ko‘rpa agar uzunroq bo‘lsa 6 uni ataylab bosh tomoniga tortib, oyoqlarini cho‘zib, “Iye, bu kalta-ku!”deb, agar kaltaroq bo‘lsa, jortaga oyoqlarini yig‘ib olib: “Iye, bu uzun-ku!”deb baqiraveribdi va ko‘rpalarining egalariga 40 darradan urishni buyuribdi. Shunda navbat bir cholga kelibdi. Podsho u keltirgan ko‘rpani ustiga yopibdida, bosh tomonga tortib, oyoqlarini tizzasigacha ochib: “Iye, bu kalta-ku” deb baqirgan ekan, sabr kossasi to‘lib turgan chol qo‘lidagi hassasi bilan podshoning oyoqlariga bir tushuribdi. Podsho birdan cho‘chib, oyoqlarini yig‘ib olib cholga: “Nega oyog‘imga urding?!”deb o‘shqiribdi. Shunda chol: “Ko‘rpangga qarab oyoq uzat-da!” debdi. Ushbu maqol har kim o‘zining kuchiga qarab, sharoitga qarab ish ko‘rishni va har bir qadamini o‘ziga qarab bosishni, qo‘lidan kelmaydigan narsalarga qo‘l urmaslikka va oldindan o‘ylab ish qilishga chorlaydi.

23. sān ,三 ,sī ,思 ,ér ,而 ,hòu ,后 ,xíng ,行 (*Yetti o‘lchab, bir kes*). O‘zbek xalqi bu maqolini har xil variantlarda ishlataladi: *Dilda pishir, tilda gapir, Avval o‘yla, keyin*

so 'yla, Ko 'p o 'yla, oz so 'yla va b. Xitoy tilida keltirilgan muqobil maqolning tarjimasi quyidagicha: *Uch martta o 'yla, keyin harakatni boshla.* O'zbek maqolida *yetti o 'lchab*, xitoychada *uch o 'ylab*, ya`ni sanoq so'zlarda farq, birida *uch* soni, birida *yetti* soni qo'llangan. *Bir kes so'zleri ma'nosini xitoychadagi maqolda so 'ngra harakat qil (ish qil)* so'zlari ifodalab kelyapti. Demak, ikki tildagi ushbu maqollar shaklan o'xhash bo'lmasa-da, semantik jihatdan o'shashdir. Jamiyat a`zolari o'zaro munosabatlarda so'zlashish odobiga qat'iy rioya qilishlari zarurligi ta`kidlanadi. Kishi aytadigan so'zini avval o'ylab olishi, so'zni so'zlashi kerak - o'ylamay aytligan so'z yoki o'ylamay qilingan ish kishini ko'pchilik oldida uyalib qolishiga yoki afsuslanarli oqibatlarga olib kelishi mumkin.

24. shù 树 gāo 高 qiān 千 zhàng 丈, yè 叶 luò 落 guī 归 gēn 根 (*Ot aylanib qozig 'in topar, er aylanib yozig 'in topar*). Ko'pincha bu maqolning birinchi qismini aytib yuradilar. Uning to'g'ri ma'nosini shuki, otni dalada o'tlab yursin deb, uni uzun arqonga bog'lab, qoziq qoqib qo'yadilar, yon atrofda o'tlab yuraveradi-yu, ammo qoqilgan qoziqdan yiroqqa ketib qolmaydi, aylanib-aylanib yana shu yerga kelib qolaveradi. Maqolda ana shu hol misolga olingan. Xitoycha variantida esa otning o'rniga daraxtni misol qilib yozgan. Tarjimasi: *Daraht qancha baland bo'lsa ham bargi baribir daraxtning atrofiga tushadi.* Masalan: biror bir sabab bilan o'z yurtidan, oilasidan yoki ish joyidan boshqa yerlarga ketib qolgan odam bir kunmas, bir kun qaytib keladi, yana o'zi tug'ilib o'sgan joyida, o'z ishida muhit topib, tinib-tinchib turg'un bo'lib qoladi, deyilmoqchi. Maqolning ikkinchi qismini qo'shib aytganlarida esa: yigit yoshligiga, tajribasizligiga borib, biror ayb qilib qo'ysayu, bu aybini tan olmay, o'z galarning pand-nasihatiga kirmay, o'z aytganidan qolmay, o'jarlik qilib har qancha yuravermasin, baribir yoshi ulg'ayib, yaxshi - yomonni ko'rib, es- xushini yeg'ib olgach, o'z yozig'ini

topadi, ya`ni aybiga iqror bo`lib, xatosini tan olib, odamlardan uzr so`raydi, deyilmoqchi¹²⁵.

Biz tadqiqotni yozish jarayonida o`zbekcha-xitoycha, xitoycha-o`zbekcha lug‘at tayyorladik. Bu lug‘atdan 3 mln. dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi, shulardan 3754 ta maqol joy olgan (lug‘atning umumiy sahifasi 3434 betdan iborat). Quyida mazkur lug‘atdan ayrim namunalarni keltiramiz. Lug‘at juda katta hajmda bo‘lganligi tufayli uni dissertatsiyaga ilova qilishning iloji bo‘lmadi.

Vatan haqidagi maqollar

1. *Vataning tinch – sen tinch yoki Ona yurting omon bo ‘lsa – rangi ro ‘ying somon bo ‘lmas* (国泰民安)
2. *Begona tuproq – devona tuproq* (安土重迁)
3. *Ona yurting – oltin beshiging* (走千走万, 不如淮河两岸)
4. *O‘z uying – o‘lan to ‘shaging* (在家千日好, 出门一时难)
5. *Vatan uchun o‘lmoq ham sharaf* (国家兴亡, 匹夫有责)
6. *Xalq ishi – haq ishi* (国以民为本, 民以食为天)

Yahshilik va yomonlik haqidagi maqollar

1. *Yaxhshi bo ‘lsang, yetarsan murodga, yomon bo ‘lsang, qolarsan uyatga* (善有善报, 恶有恶报).
2. *Yaxshini ko ‘rib – fikr qil, yomonni ko ‘rib – shukur qil* (见贤思齐).
3. *Yomon gap tez tarqalar; Yomon gapning oyog ‘i olti* (好事不出门, 坏事传千里 /恶事行千里)
4. *Yomonga yaqin yoursang balosi yuqar, Qozonga yaqin yoursang – qarosi* (白沙在涅, 与之俱黑)

¹²⁵ 孙维张, 汉语熟语, 吉林教育出版社, 长春, 2007 年, 178 页 (Sun Weizhang. Xitoy idiomalari. – Changchun: Jilin Education Press, 2007, aprel, 178-bet) .

5. *Yaxshi otga bir qamchi, yomon otga ming qamchi* (好鼓一打就响, 好灯一拨就亮)

7. *Yomondan yahshilik kutma* (狗嘴里吐不出象牙)

So‘z, til haqidagi maqollar

1. *Yaxshi so‘z – jon ozig ‘i, yomon so‘z – jon qozig ‘i* (好话一句三冬暖, 恶语伤人六月寒)

2. *Aytilgan gap – otilgan o‘q* (一言既出, 驷马难追)

3. *Til – o‘zingga dushman* (病从口入, 祸从口出)

4. *Shirin til toshni yorar, yomon til boshni* (良言破石, 恶言伤人)

5. *Aytish oson, qilmoq qiyin* (说到容易, 做到难)

6. *Bo‘rini yo‘qlasang, qulog ‘i ko‘rinar* (说曹操, 曹操就到了)

Xalqning falsafiy tajribasi

1. *Yetti o‘lchab, bir kes* (三思而后行)

2. *Ignadek teshikdan tuyadek sovuq kiradi* (差之毫厘, 谬之千里)

3. *Kishining hurmati – o‘z qo‘ida* (若要人敬, 行事要端)

4. *Ko‘r hassasini bir marta yo‘qotadi* (吃一堑, 长一智)

5. *Mening nafsim balodir, yonar o‘tga solodir* (欲望是魔鬼)

III Bob bo‘yicha xulosalar

1. Til odamlarning muloqot qilish, fikrlash va bilish vositasidir. Shu bilan birga, bu insoniyat tomonidan yaratilgan eng katta madaniy yutuq, u insoniyat madaniyatini qayd etadi va meros qilib oladi. Til milliy madaniyatning eng muhim belgisidir. Shuning uchun millatning qadriyatlari, tafakkur usullari, ijtimoiy tizimi, urf-odatlari, adabiyoti va san‘ati, hatto millat joylashgan tabiiy ekologik muhitni anglashga uning tili shakllanishi, rivojlanishi va tuzilishi qonuniyatlarini o‘rganish orqali erishish mumkin.

2. Maqollar noyob til hodisasi sifatida nafaqat fikr va hissiyotlarni ifoda etadi, balki muayyan xalqning milliy-madaniy xususiyatlarini ham o‘zida aks ettiradi.

3. O‘zbek, xitoy millati madaniyati va tilini o‘rganishda ularning maqollarini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Maqollarni o‘rganish o‘zbek, xitoy tillarining eng nozik jihatlarini o‘rganishga yordam beradi. Chunki maqollar ham xalq milliy madaniyatining ifodasidir. Maqollar nafaqat odamlar hayotining xilma-xilligini aks ettiradi, balki xalq qalbiga singib ketgan an’anaviy madaniy tushunchalarini ham o‘zida jamlaydi.

4. O‘zbekcha va xitoycha maqollarda mujassam bo‘lgan milliy madaniyatning xususiyatlari asosan ikki jihatdan namoyon bo‘lishi ko‘rib chiqildi: biri milliy psixologiya va u o‘zida mujassam etgan qadriyatlar bo‘lsa, ikkinchisi u o‘zida mujassam etgan tarixiy va madaniy xususiyatlardir. Shunga ko‘ra, diniy va madaniy xususiyatlar, mintaqaviy madaniy xususiyatlar ham ko‘chmanchilik madaniyati, baliq ovi va ovchilik madaniyati, voha-dehqonchilik madaniyati, bog‘dorchilik madaniyati, hunarmandchilik madaniyati, tijorat madaniyati, diniy madaniyat talqini o‘zbekcha va xitoycha maqollarda o‘ziga xos etnik va mintaqaviy xususiyatlarga ega an’anaviy madaniy merosini namoyish etishi aniqlandi.

5. O‘zbekcha va xitoycha maqollar o‘rtasida universaliyalar ham kuzatiladi. Ularni ikkiga bo‘lish mumkin: 1) maqollarning mazmuni va shakli (tuzilishi) jihatidan aynan o‘xhash maqollar; 2) shaklan har xil, ammo mazmuni bir xil bo‘lgan o‘zbekcha va xitoycha maqollar.

6. Tadqiqotni yozish jarayonida o‘zbekcha-xitoycha lug‘at tayyorlandi. Bu lug‘atdan 3 mln. dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi, shulardan 3754 ta maqol joy olgan (lug‘atning umumiy sahifasi 3434 betdan iborat). Lug‘at juda katta hajmda bo‘lganligi tufayli uni dissertatsiyaga ilova qilishning iloji bo‘lmadi.

XULOSA

1. O‘zbek va xitoy tillaridagi maqollar xalq falsafiy va badiiy ijodining o‘ziga xos hodisasi sifatida yuzaga kelgan ixcham shaklli, ammo teran mazmunga ega bo‘lgan alohida janrdir. Maqollar mazmuniga ko‘ra yaxlit ma’noni ifodalaydi. O‘zbek va xitoy tillaridagi maqollarning turg‘unlik, yaxlitlik, g‘oyaviylik, musiqiylik, lo‘ndalik, og‘zaki nutqqa xoslik, chiroyli ohangdorlik, majoziylik kabi xususiyatlari borligi ta`kidlanadi. O‘zbekcha va xitoycha maqollarning umumiy xususiyatlari: turg‘unlik, yaxlitlik, g‘oyaviylik, musiqiylik, lo‘ndalik, og‘zaki nutqqa xoslik bo‘lsa, farqli jihatni – obrazlar tizimi hisoblanadi.

2. O‘zbekcha maqollar O‘zbekistondagi tilshunoslar tomonidan ikki aspektda tadqiq qilingan, ya`ni maqollar sof o‘zbek tili nuqtayi nazaridan tahlil qilingan va ular boshqa qardosh (qozoq, qirg‘iz), noqardosh (asosan, ingliz tili) tillardagi maqollar bilan qiyoslangan/chog‘ishtirilgan. Ammo shu vaqtgacha Xitoyda ham, O‘zbekistonda ham maqollarning lingvistik jihatlari, ularning semantik-struktur, pragmatik va boshqa jihatlari keng doirada chog‘ishtirilmagan. Xitoycha maqollar ham xitoy tilshunoslari tomonidan turli aspektlarda o‘rganilgan bo‘lib, bular klassik yo‘nalishlardan to bugungi kun tilshunosligening eng ilg‘or yo‘nalishlari – kognitiv, lingvokulturologik prizma orqali ham amalga oshirilgan tadqiqotlarni o‘z ichiga oladi.

3. Fonetika nuqtayi nazaridan xitoycha maqollar asosan maqollarning semantikasini ohang, urg‘u, qofiyalar orqali ifodalaydi. O‘zbek maqollarida asosan urg‘u va qofiya ishlatiladi. Xitoy maqollariga qaraganda o‘zbek maqollarida qofiya turlari ko‘p. Bunga ikki tilning ovoz tuzilishidagi farq sabab bo‘ladi. Xitoy ohanglari nafaqat tovushlarini, balki ma’nolarini ham ajratib turadi. Maqollardagi ohangning o‘zgarishi tilning jozibadorligini oshirish bilan birga, mazmunning ifodalilagini ham oshiradi.

4. Leksik-semantik jihatidan o‘zbek va xitoy maqollarining tarixiy va madaniy kelib chiqishi turlicha bo‘lganligi sababli ularning so‘z boyligi ham o‘ziga xos milliy xususiyatlarga ega. O‘zbek maqollariga qadimgi turkiy, fors va islom

sivilizatsiyalarining ta'siri katta. Xitoy maqollari asosan Xitoyning feodal jamiyatida ikki ming yildan ortiq vaqt davomida yaratilgan. Qadimgi Xitoyda buddizm, daosizm yoki konfutsiylik qanday bo'lishidan qat'i nazar, ularning hammasi imperator hokimiyatiga xizmat qilgan va bu maqollarning semantikasiga ta'sir ko'rsatgan.

5. O'zbekcha, xitoycha maqollarda sinonimiya ko'p uchraydi. Ya`ni bunda bitta maqolning ma'nosi ikkinchi maqoldagi ma'no bilan deyarli teng bo'ladi, ammo ular uslubga xoslanganlik nuqtayi nazaridan bir-biridan farqlanib turadi.

6. Maqollarda antonimiya holati ikki xil tartibda uchraydi: 1) maqol ichida jumlalar antonimlik hosil qiladi; 2) mustaqil maqollar zid ma`nolilik kasb etadi. Ta`kidlash joizki, birinchi holat juda ko'p uchraydi. O'zbekcha, xitoycha maqollar tarkibidagi so'zlar ham antonimlik hosil qiladi. Ularni ham iikiga bo'lish mumkin: 1) leksik antonimlar maqol tarkibida qatnashib, maqolning birinchi qismi bilan ikkinchi qismi o'rtasida antonim ma'no hosil qiladi; 2) morfologik antonimlar ham maqollar tarkibida kelib, maqolning birinchi qismi bilan ikkinchi qismi o'rtasida zid ma'no hosil qiladi.

7. O'zbek tilidagi maqollar tarkibidagi so'zlar ma'nosida graduonimiya faol kuzatiladi. Garchi xitoy tilidagi maqollar tarkibidagi so'zlar ma'nosida graduonimiya mavjud bo'lsa-da, bu termin ishlatilmaydi, balki bu hodisa boshqachqroq munosabatda ko'rinadi. Progressiv munosabatli gapda keyingi bo'laklar oldingi gaplarga qaraganda bir daraja kuchliroq mazmuniy urg'uga ega bo'ladi. Ya`ni bunda biror bandning mazmuni oldingi band mazmuniga qaraganda balandroq darajaga ko'tariladi. Odatda semantik urg'u gapning birinchi yarmiga yoki gapning ikkinchi yarmiga beriladi.

8. Grammatika nuqtayi nazaridan o'zbek va xitoy maqollari sodda va qo'shma gaplardan tuzilgan bo'lsa-da, xitoy maqollarida murakkabroq jumlalar ko'p ishlatiladi. Gapning tuzilishi nuqtayi nazaridan xitoy maqollari, ko'pincha, gap shakli jihatidan murakkab bo'lsa-da, uyg'un intonatsiyaga ega, jozibali. O'zbek maqollarida ham sodda gaplardan ko'ra qo'shma gaplar ko'p uchraydi. Ko'pgina maqollarning tuzilishi: *agar A bo'lsa, u holda B; bunday A B dir.*

9. Maqollar noyob til hodisasi sifatida o‘ziga xos til tarkibida nafaqat fikr va hissiyotlarni ifoda etadi, balki muayyan xalqning milliy-madaniy xususiyatlarini ham o‘ziga to‘playdi. O‘zbekcha va xitoycha maqollarda mujassam bo‘lgan milliy madaniyatning xususiyatlaridan biri – milliy psixologiya va u o‘zida mujassam etgan qadriyatlar bo‘lsa, ikkinchisi u o‘zida mujassam etgan tarixiy va madaniy xususiyatlardir. Shunga ko‘ra, maqollar diniy va madaniy xususiyatlar, mintaqaviy madaniy xususiyatlar, ko‘chmanchilik madaniyati, baliq ovi va ovchilik madaniyati, voha-dehqonchilik madaniyati, bog‘dorchilik madaniyati, hunarmandchilik madaniyati, tijorat madaniyati, diniy madaniyat talqini o‘zbekcha va xitoycha maqollarda o‘ziga xos etnik va mintaqaviy xususiyatlarga ega an’anaviy madaniy merosini o‘zida aks ettirishi aniqlandi.

10. O‘zbekcha va xitoycha maqollar o‘rtasida universaliyalar ham kuzatiladi. Ularni ikkiga bo‘lish mumkin: 1) maqollarning mazmuni va shakli (tuzilishi) jihatidan aynan o‘xhash maqollar; 2) shaklan har xil, ammo mazmuni bir xil bo‘lgan o‘zbekcha va xitoycha maqollar.

11. O‘zbek va xitoy millati tili va ularning madaniyatini o‘rganishda ularning maqollarini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Maqollarni o‘rganish o‘zbek, xitoy tillarining eng nozik jihatlarini o‘rganishga yordam beradi. Chunki maqollar ham xalq milliy madaniyatining oynasidir. Maqollar nafaqat odamlar hayotining xilma-xilligini aks ettiradi, balki xalq qalbiga singib ketgan an’anaviy madaniy tushunchalarni ham o‘zida jamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Ilmiy adabiyotlar, maқola, dissertatsiya, monografiyalar (o‘zbek tilida)

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 октябрдаги “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6084-сонли Фармони // Ўзбекистон Конун хужжатлари тўплами. 06/20/6084/1398.
2. Жумабоева Ж., Абдуллаева Н. Градуоним компонентли ўзбек халқ мақоллари ва уларнинг инглиз тилидаги муқобиллари // Хорижий филология. №4, 2017. – Б.30-33.
3. Абдуллаева Н. Ўзбек ва инглиз халқ мақолларида макрографионимия // An international scientific and practical online conference on the topic tsul international conference on teaching foreign languages (tsul icon - flt). Foreign languages department. – Tashkent, 2021. -Б.255 -261.
3. Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш. Филол. фан. док-ри...дис. –Тошкент, 1997. -230 б.
4. Жумабоева Ж., Абдуллаева Н. Градуоним компонентли ўзбек халқ мақоллари ва уларнинг инглиз тилидаги муқобиллари // Хорижий филология. №4, 2017. – Б.30-33.
5. Жураев Н.Дж. Ўзбек ва инглиз тилларидаги “Тил ва нутқ” мавзуй гурухидаги мақолларда синонимия, градуонимия, антонимия // Бухоро давлат университети Илмий ахбороти. -Бухоро, 2022. №4. -Б.114- 118.
6. Жўраева Б. Мақолларнинг ёндош ҳодисаларга муносабати ва маъновий хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 2007. – 66 б.
7. Жўраева Б. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари. – Тошкент: Академнашр, 2019. – 224 б.

8. Жўраева Б. Мақолларнинг лисоний мавқеи ва маъновий услугий қўлланилиши: Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 2002. – 26 б.
9. Жўраева Б. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари ва прагматик хусусиятлари: Филол. фан. док... (ДSc) дисс. автореф. – Самарқанд, 2019. – 79 б.
10. Жўраева Ш. Ўзбек тилида шахс маънавиятини ифодаловчи мақол ва маталларнинг лингвомаданий муносабатларо фарқли жиҳатлари // Science and innovation. ISSN: 2181-3337 International scientific journal. 2022, №4. -394-397.
11. Каримов А. А. Хитой тилидаги ҳисоб сўзлар: лексик-семантик, структурал ва функционал таҳлил. - Тошкент, 2003. -121 б.
12. Мадалов Н.Э. Ўзбек тилшунослигига мақолларнинг лингвистик тадқиқи // Academic Research in Educational Sciences Volume 3 | Issue 11 | 2022 ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,12 | ASI-Factor: 1,3 | SJIF: 5,7 | UIF: 6,1.
13. Мадалов Н.Э. Инглиз ва ўзбек тилларидаги оддий табиат ҳодисалари билан боғлиқ мақолларнинг чоғиштирма таҳлили // Academic Research in Educational Sciences Volume 4 | Issue 1 | 2023 ISSN: 2181-1385 Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,12 | ASI-Factor: 1,3 | SJIF: 5,7 | UIF: 6,1.
14. Маджидова Р. Антропоцентрик мақолларнинг аксиологик тадқиқи (ўзбек ва рус тиллари материаллари асосида). Филол. фан. доктори (ДSc)... дисс. автореф. – Фарғона, 2020. – 78 б.
15. Мирзаев И.К., Нарзиқулов А. Французча мақол ва маталларнинг ўзбек тилидаги муқобиллари. – Самарқанд: СамДУ, 1981. – 67 б.
16. Мирхайдарова Н. К. Французча мақолларнинг ўзбекча-русча муқобиллари. -Тошкент: Ўқитувчи, 1994. – 97 б.
17. Мирзаахмедова М. Инглиз ва ўзбек тилларида мақолларнинг миллий-маданий ва универсал хусусиятлари // Oriental Renaissance: innovative,

educational, natural and social sciences. VOLUME 1 | ISSUE 1 ISSN 2181-1784.
-P.274 – 279.

18. Мирзаалиев И.М. Қадимги туркий мақоллар семантикаси ва стилистикаси (“Девону лугати-т-турк” материали мисолида). Филол. фан. фалс. док (PhD)...дисс. автореф. – Тошкент, 2020. – 516.
19. Мирзаев Т.М. Сўздан сўзнинг фарқи бор // Ўзбек халқ мақоллари. <https://kh-davron.uz/kutubxona/uzbek/ozbek-xalq-makollari.html>.
20. Муродова М. Фолклор ва этнография (электрон ўқув қўлланма). – Самарқанд, 2006. h<https://library.samdu.uz/files/>
21. Нармуратов З.Р. Инглиз ва ўзбек тилларида “таълим, илм” концептларига оид паремаларнинг лингвомаданий тадқиқи. Филол. фан. фалс. док. (PhD)...дисс. автореф. -Термиз, 2022. -51 б.
22. Нуридинов Х. Мақолларнинг тарихий ва лингвомаданий жиҳатдан ўрганилиши // Молодой ученый. - 2020. - № 45 (335). - С. 373-376. -URL: <https://moluch.ru/archive/335/74700/>
23. Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия. Филол.фан.номз....дис.автореф. –Тошкент, 1996. -26 б.
24. Садриддинова М.З. Ўзбек мақол ва маталлари лексикаси. – Тошкент, 1985. - 150 б.
25. Сайдова М.Ш. Синфдан ташқари ўқиш дарсларида мақол ва ҳикматлардан фойдаланиш. – Наманган, 2021. -160 б.
26. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Boqiyeva G.H., Qurbonova M.M., Yunusova Z.Q., Abuzalova M.Q. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent, 2009. – 414 b.
27. Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки ижоди. - Тошкент: Мусиқа, 2010. - 368 б.
28. Соатов Б. А. Ўзбек халқ мақолларининг жанр ва шеърий хусусиятлари. – Тошкент, 1997. – 136 б.

29. Темирова М. Ўзбек ва қирғиз халқ мақоллари типологияси. Филол. фан. фалс. док. (PhD)... дисс. – Тошкент, 2018. – 166 б.
30. Тошева Д.А. Зооним компонентли мақолларнинг лингвоқултурологик хусусиятлари. Филол. фан. фалс. док (PhD)... дисс. – Тошкент, 2017. – 151 б.
31. Турдалиева Д.Т. Ўзбек халқ мақолларининг лингвопоэтик хусусиятлари. Филол. фанлари фалсафа док (PhD)... дисс. – Фарғона, 2018. – 144 б.
32. Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi. O‘quv qo‘llanma. -Toshkent: Barkamol fayz mediya, 2016. -192 b.
33. Уралова О.П. Инглиз ва ўзбек тилларида “оила” бош лексемали мақоллар семантикаси ва структураси. Филол. фан. фалс. док. (PhD)... дисс. – Самарқанд, 2021. – 144 б.
34. Фозилов Р. Нодир маталлар. – Тошкент, 1985. -134 б.
35. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Маънолар маҳзани.- Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2004. - 447 б.
36. Шомақсудов Ш., Долимов С. Кенг уйнинг келинчаги. - Тошкент, 1961. - 223 б.
37. Эргашева Г. Инглиз ва ўзбек тиллари фразеологизм ва паремияларида гендер аспектининг қиёсий- типологик тадқиқи. Филол. фан. номз.. дисс. – Тошкент, 2011. – 164 б.
38. Қаландаров Ш.Ш. Ўзбек лингвомаданий муҳитида халқ мақоллари эвфемизацияси. Фил. фан. фалс. док. (PhD) ... дисс. автореф. – Фарғона, 2019. – 27 б.
39. Ҳамидов Х. Мақол ва идиомалар таржимаси муаммолари. — Тошкент: ТДШИ, 2017. –128 б.

II. Ilmiy adabiyotlar, maqola, dissertatsiya, monografiyalar (xitoy tilida)

40. 辞海（第七版），商务印书馆，北京，2020年6月，1134页。
- 41.现代汉语词典编辑部编著，现代汉语词典（第七版），商务印书馆，北京，2021年11月，623页。
- 42.新华谚语词典，上海辞书出版社，上海，2015年。
- 43.中国成语大辞典，商务印书馆，北京，1992年。
- 44.俗谚——中国谚语总汇·汉族卷（上、中、下），中国民间文艺出版社，北京，1983年12月。
- 45.李雅梅，(乌)Озоджон Очилов. 乌汉—汉乌熟语词条对照辑录，人民出版社，北京，2011年。
- 46.孙维张，汉语熟语学，吉林教育出版社，长春，1989年。
- 47.温端政，中国俗语大词典，上海，1989年。
- 48.温端政，汉语语汇学，商务印书馆，北京，2005年1月。
- 49.温端政，新华惯用语词典，商务印书馆，北京，2007年1月。
- 50.温端政，中国谚语大辞典”. 商务印书馆，北京，2011年1月。
- 51.沈米成、宋聚福，常用成语词典，2008年。
- 52.张定亚：(谚海浪花——中国谚语选》. 陕西人民出版社 1983 年。
- 53.陈建文、王聚元主编：(汉语戏谑语辞典》，上海人民出版社，上海，2001年
- 54.陈光磊，中国惯用语，上海文艺出版社，上海，1991年。
- 55.李茂、陈光磊主编，汉语惯用语辞典，汉语大词典出版社，1991年。
- 56.高歌东、张志清，汉语惯用语大辞典，天津教育出版社，1995年。
- 57.李行健主编，现代汉语惯用语规范词典，长春出版社，2001年。
- 58.马国凡、高歌东，惯用语，内蒙古人民出版社，呼和浩特，1982年。
- 59.马国凡，谚语·歇后语·惯用语，辽宁人民出版社，沈阳，1961年。

- 60.孙维张, 汉语熟语学, 吉林教育出版, 长春, 1989年。
- 61.王德春, 新惯用语词典, 上海辞书出版社, 上海, 1996年。
- 62.徐宗才、应俊玲, 惯用语例释, 北京语言学院出版社, 北京, 1985年。
- 63.徐宗才、应俊玲, 俗语词典(修订本), 商务印书馆, 北京, 2004年。
- 64.赵忠宝. 中华谚语. 中国经济出版社, 2013年。

III. Ilmiy adabiyotlar, maqola, dissertatsiya, monografiyalar (rus tilida)

65. Абдурахмонов X. Синтаксические особенности узбекских народных пословиц: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1964. – 18 с.
- 66.Абдурахмонов X. Особенности синтаксиса узбекского устного народного творчества: Автореф. дис. ... док. филол. наук. – Ташкент, 1977. – 48 с.
- 67.Апресян Ю. Д. Новый объяснительный словарь анонимов: концепция и типы информации // Новый объяснительный словарь. -М.: Языки русской культуры, 1995.
- 68.Бабитова Л.А. Английские и кабардино-черкесские пословицы и поговорки в pragmalingvokulturologicheskem aspekte: Автореф. дис... канд. филол. наук. – Махачкала, 2013. – 26 с.
- 69.Бакиров П. Номинацентрические пословицы в разносистемных языках (на материале русского, узбекского и казахского языков): Дис... докт. филол. наук. – Ташкент, 2007. – 287 с.
- 70.Бегмурадов И. Узбекско-казахские фольклорные связи: Автореф. дис... канд. филол. наук. – Ташкент, 1990. – 21 с.
- 71.Верещагин Е.М., Костамаров В.Г. Лингвострановедческая теория слова. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.

- 72.Дубровская О.Г. Лингвокультурологический аспект сопоставительного исследования русских и английских пословиц об уме и глупости. Дис... докт. филол. наук. – М., 2000. – 260 с.
- 73.Ибн Мирзакарим ал-Карнаки. Ходжа // Мусулманские имена. — Диля, 2006. – С. 433-447.
- 74.Игболов О.Ш. Лексико-семантический анализ особенностей пословиц и поговорок в таджикском и английском языках (на материале “Маснавии маънави” Джалолуддина Руми): Дис. ... канд. филол. наук. – Душанбе, 2017. – 166 с.
75. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация). – М., 1998. -352 с.
76. Латыпова Р.А. Нормы речевого поведения в зеркале английской и башкирской паремии: Автореф. дис. ... канд. филол. наук.– Уфа, 2003. -17 с.
77. Ошева Е.А. Лингвокультурная специфика паремиологического пространства (на материале русского и английского языков): Автореф. дис ... канд. филол. наук. – Пермь, 2013. - 21 с.
- 78.Пословицы и поговорки народов Востока. Ответственный редактор И.С.Брагинский, составитель Ю.Э.Брегел, предисловие В.П.Аникина. – М.: Издательство восточной литературы, 1961. -320 с.
79. Пермяков А. А. Пословицы и поговорки народов Востока. -М., 1979. -278 с.
- 80.Рассудова Р.Я. Термин *ходжа* в топонимии Средней Азии // Ономастика Средней Азии / Ответственные редакторы В.А.Никонов, А.М.Решетов. - Москва: Наука, 1978. - С. 115-125.
- 81.Садриддинова М. Лексика узбекских пословиц и поговорок: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1985. – 18 с.

82. Юсупова З.А. Языковые аспекты реализации противопоставления в паремии (на материале французских, английских и русских пословиц): Дис ... канд. филол. наук. – Уфа: БГУ, 2005. – 146 с.
83. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. -М.: Издательский центр «Академия», 2001. - 208 с.

IV. Lug‘atlar:

84. Содиқова М. Қисқача ўзбекча - русча мақол-мatalларининг лугати. - Тошкент: Ўқитувчи, 1993. – 92 б.
85. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик лугати. – Тошкент, 1978. -406 б.
86. Абдураҳимов М. Қисқача ўзбекча-руска фразеологик лугати. - Тошкент, 1980. – 235 б.
87. Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Мусакулов А. Ўзбек халқ мақоллари. - Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1989. -512 б.
88. Ли Ямеи, Очилов О. Ўзбекча-хитойча мақол, матал, иборалар лугати. -Тошкент, 2010. – 455 б.
89. Қосимов И.Хитойча-ўзбекча қисқача тематик лугат. – Тошкент: Янги аср авлоди. – 204 б.
- 90. O‘zbek xalq maqollari.** Tuzuvchilar: filologiya fanlari doktori, professor To‘ra Mirzayev, filologiya fanlari doktori, professor Asqar Musoqulov, filologiya fanlari doktori, professor Bahodir Sarimsoqov. Mas`ul murarrir - filologiya fanlari nomzodi Sh.Turdimov. -Toshkent: «Sharq» nashriyot-matbaa aksiyadorlik korapaniyasi Bosh tahririyyati, 2005. – 512 b.

Интернет сайлари:

91. <https://maqollar.uz/>
92. <https://bilimlar.uz/maqollar/>
93. <http://shuhratbek.uz/maqollar/>
94. <https://ilmlar.uz/maqol/page/6/>
95. <https://hikmatlar.uz/quote/2411/>
96. <https://uzbaza.uz/category/maqollar/>
97. <https://abbosbek.uz/category/maqollar/>
98. <https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/adabiyot/maqollar/>
99. https://uz.wikiquote.org/wiki/O%CA%BBzbek_maqollari/
100. <https://sirlar.uz/ozbek-xalq-maqollar-toplami-barcha-maqollar/>
101. <https://baxtiyor.uz/barcha-maqollar-o-zbek-xalq-maqollari-to-plami/>
102. <https://uzkemyosanoat.uz/oz/manaviyat/tilimiz-boyligimiz/til-haqida/>
103. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-xalq-ogzaki-ijodi/uzbek-xalq-maqollari/>
104. <https://kun.uz/uz/news/2018/04/08/turli-millatlardan-harir-makollar-2-kism/>
105. <https://savol-javoblar.com/maqollar/990-kitob-haqida-maqollar-ozbekcha.html/>
106. <https://statuslar.uz/ayollar-haqida-maqollar-eng-sara-chiroyli-hayotiy-maqollar-to-plami/>
107. <https://elib.buxdu.uz/index.php/pages/2019-12-17-06-07-18/item/207-do-stlik-va-dushmanlik-haqida-maqollar>
108. <https://baike.baidu.com/item/%E8%B0%9A%E8%AF%AD%E5%A4%A7%E5%85%A8/1014790?fr=aladdin>
109. https://wenku.baidu.com/view/7672ed2b75c66137ee06eff9aef8941ea76e4bf4.html?_wkt_=1678916297592&bdQuery=%E6%B1%89%E8%AF%AD%E8%B0%9A%E8%AF%AD
110. https://wenku.baidu.com/view/7672ed2b75c66137ee06eff9aef8941ea76e4bf4.html?_wkt_=1678916297592&bdQuery=%E6%B1%89%E8%AF%AD%E8%B0%9A%E8%AF%AD

[html?_wkts_=1678916297592&bdQuery=%E6%B1%89%E8%AF%AD%E8%
B0%9A%E8%AF%AD](#)